

Zie ook op deze
weblocatie

In dit bestand zijn biografieën opgenomen van:

Willem Jan Marie **Asselbergs**
Jan **Boer**
Gerrit **Dekker**
Josiah Willem **de Gruyter**
Klaas Hanzen **Heeroma**
Marie Elisabeth **Kluit**
Hendrik Adolph **Mulder**
Jan Tjittes **Piebenga**
Frederik **Schmidt-Degener**
Maximiliaan August **Schwartz**
Evert Louis **Smelik**
Dirk **Verèl**

Hoofdmenu

Pagina 1 van 197

Ga terug

Beëindigen

Afkomstig uit: Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1968-1969, pag. 107-114.

WILLEM JAN MARIE ANTON ASSELBERGS

Bergen-op-Zoom, 2 januari 1903– Nijmegen, 27 juli 1968

Willem Jan Marie Anton Asselbergs (Anton van Duinkerken) werd op 2 januari 1903 geboren te Bergen-op-Zoom tussen half tien en tien uur in de morgen als oudste kind van de bierbrouwer Antoine Asselbergs en Cornelia van Loon. Hij overleed, 65 jaar oud, op 27 juli 1968 in het St. Radboud-ziekenhuis te Nijmegen na een langdurig lijden, met zoveel heldhaftigheid gedragen, dat de velen, die hem op zijn ziekbed bezochten, getroost, bijna opgewekt, door hun eigen gezondheid gegêneerd, weer naar huis gingen. In de zekerheid, dat hij dag aan dag een versnelde stap zette naar de dood, voelden zijn vrienden na ieder bezoek, dat hun droefheid om het lijden en scheiden door een milde golf van aanvaarding, zelfs van vreugde werd begeleid. Het was een soort geschenk dat de zieke hun had meegegeven. De herdenkingsrede van zijn vriend en naaste collega, Prof. Dr. Karel Meeuwesse, uitgesproken ter zitting van de academische senaat te Nijmegen op 31 juli 1968, eindigt dan ook met deze zin: "Hem in vreugde dankbaar gedenken, – ik weet niets wat hem hier op dit ogenblik méér verheugd, wat hem zelf van groter dankbaarheid vervuld zou hebben".

[Hoofdmenu](#)[Pagina 2 van 197](#)[Ga terug](#)[Beëindigen](#)

Deze overweging heeft haar oorzaak natuurlijk niet alléén in het voorbeeldig lijden en sterven van Anton van Duinkerken. Zijn hele leven, zijn werken, zijn vriendschap, zijn gezinsleven, zijn geloof, zijn goedheid voor alle mensen, zijn verlangen naar vriendschap, zijn humor en het vermogen om temidden van zijn enorme werkzaamheid als schrijver, geleerde, feestredenaar en cultureel organisator met meeslepend talent de deugd der gezelligheid te beoefenen . . . dit heeft gemaakt, dat hij overal en altijd welkom was en ook dat herinnering aan hem na zijn dood altijd een element van vreugde zou bevatten. Ieder fatsoenlijk mens heeft zijn vijanden. Hoeveel Van Duinkerken er gehad heeft, weet ik niet, maar ze doen nauwelijks mee, als we zijn vrienden zouden willen tellen, die stuk voor stuk dankbaar getuigen, dat ze vele gelukkige uren aan zijn gezelschap en de lectuur van zijn werken, aan zijn colleges te Nijmegen te danken hebben. Het is opmerkelijk, dat in alle herdenkingen die tot dusver van hem geschreven en gesproken zijn in Noord en Zuid bijzondere aandacht is geschonken aan Van Duinkerken's opvallende gerichtheid naar de goedheid, die hem altijd dreef en die hij altijd zocht, die hem deed houden van alle mensen. Maar die eigenschap heeft hem nooit belet, in fel verzet te komen tegen alle onrecht dat hij tegen kwam, want goedheid is geen zwakheid maar kracht.

Om nogmaals Meeuwesse aan te halen: "Voortwerkend in de traditie van Alberdink Thijm, met het temperament van Mgr. Schaepman en de eruditie van Gerard Brom, integreerde hij opnieuw de gemoedstraditie van het katholieke Zuiden in de vaderlandse cultuur. Over allerlei grenzen van religieuze, levensbeschouwelijke en politieke aard heen,

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 3 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

vond hij de weg naar het hart van tallozen, hier in Nederland, in Vlaanderen en elders in de wereld". Uit deze karakterschets kan men afleiden, dat Van Duinkerken in bijzondere mate het vermogen bezat om mensen, gedachten, gevoelens, opvattingen tot elkaar te brengen, maar tevens dat hij hiertoe geen compromissen zocht, noch accepteerde, als ze werden aangeboden. Hoe nobel en menselijk zijn intenties ook waren, hij koos met bloedige ernst, als er gekozen moest worden, in volkomen onafhankelijkheid en op alle terreinen van het politieke, culturele, sociale en religieuze leven. Als een staaltje van zijn morele moed kan het volgende verhaal gelden. Toen hij in mei 1940 bij monde van Van Vriesland vernam, dat Ter Braak tragisch ten gevolge van de nazi-inval om het leven was gekomen, verdween hij in zijn werkkamer om voor De Gids een afscheidsartikel te schrijven over zijn belangrijkste opponent. Het risico van zulk een daad was hem natuurlijk bekend, maar hij nam het zonder enige aarzeling.

Anton van Duinkerken was een van de eersten en zeker de duidelijkste strijder tegen het fascisme dat in opkomst was in Spanje, Italië en Duitsland en dat hij met grote helderheid onderkende. Later, na de concentratiekampen, is hij cultuurpessimist geworden, maar hij bleef opkomen voor recht en vrijheid. Zijn radicale afwijzing van het fascisme is anders gekleurd dan zijn genuanceerde houding tegenover het communisme. Katholicisme en fascisme zijn volstrekte tegenstanders; met het communisme echter heeft het katholicisme in zijn diepste wezen de liefde gemeen, dat is: erkenning van de gelijkheid van alle mensen. En wat het katholicisme betreft, hij leefde "onder Gods ogen", diep over-

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina 4 van 197

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

tuigd van de heerlijkheid "hierna", belijdend "dat er een God leeft, die alles schiep wat zichtbaar en onzichtbaar is", dat "zijn pad voorafgetekend ligt, dwars tegen mijn begeerte in". Ik weet dat er mensen, vrienden van hem, moeite hebben of gehad hebben met het religieuze besef van Van Duinkerken. Ongeveer dertig jaar geleden vroeg zo'n vriend mij: "Denk je werkelijk dat een zo scherpzinnig man als Van Duinkerken in God en eeuwigheid gelooft?" Ik heb geantwoord: "Ja". En niet lang geleden vroeg een andere vriend, of Van Duinkerken op zijn sterfbed werkelijk de verwachting had, dat hij op weg was naar God. Ik heb hem in alle oprechtheid verzekerd, dat dit zo was. Ik heb onze zieke vriend om de andere dag bezocht, soms veel, soms weinig met hem gesproken en tenslotte zijn bediening bijgewoond, en diep onder de indruk kan ik getuigen, dat zijn geloof onwankelbaar was. De humor, die nimmer faalde, heeft hem niet belet letterlijk te zeggen: "Van nu af zijn onrust en ongeduld mijn grootste vijanden". Dat gebeurde een paar weken voor zijn dood. Hij twijfelde niet aan het "wat", maar was opgetogen nieuwsgierig naar het "hoe". Overigens: dat hij zich voor en na de oorlog aandiende als "binnenkerkelijk" anticlericaal, bewees dat hij het clericalisme een gevaar achtte voor het geloof en dat hij dit geloof de moeite waard vond, tegen terreur en benepenheid te verdedigen. Dat hem intussen nimmer een kerkelijke onderscheiding ten deel is gevallen is even triest als voor de handliggend.

In zijn jeugd leefde Van Duinkerken volop in de wereld van het boek. Wat in boeken omging had zijn hevigste belangstelling. Op het voetbalveld van het kleinseminarie IJpelaar te Ginneken trapte hij de bal

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina 5 van 197

Ga terug

Beëindigen

in eigen doel om van de plicht tot spelen af te komen en zich in Racine te storten, die hij, veilig in het struikgewas verscholen, verslond. Hij vertelt dit in zijn Brabantse Herinneringen en Meeuwesse tekent hierbij aan, dat hij wel te jong geweest zal zijn om Racine goed te kunnen begrijpen, maar dat hij hem voor zijn 24ste jaar tweemaal zou herlezen. Zijn drang tot schrijven openbaarde zich al toen hij dertien was en zijn moeder berichtte dat hij Vondel achterna zou gaan, en vooral op het grootseminarie, waar hem een schrijfverbod werd opgelegd, dat aanleiding werd tot zijn afscheid van de clericale wereld, al heeft de missie hem een tijdlang zeer aangetrokken. Hij was toen al medewerker van De Nieuwe Eeuw en Roeping, door Dr. Moller gesticht, en volgde de lessen aan de R.K. Leergangen te Tilburg, waar Moller en Michels zijn leermeesters waren, over wie hij zo hartelijk schrijft in zijn Herinneringen.

Vrijwel iedereen die na de dood van Asselbergs over hem heeft geschreven, heeft de gelegenheid waargenomen om te herinneren aan zijn vurig gedicht Ballade van de Katholiek aan het adres van zijn naamgenoot Anton Mussert, zich noemende "leider van het Nederlandse volk". Dit gedicht is als een storm door het land gegaan en geen krant die zich respecteerde, heeft het overgeslagen, maar A. B. Kleerekoper van Het Volk reageerde op zijn manier door vijftig rode rozen te plaatsen bij het Mariabeeld in de kerk De Papegaai in de Kalverstraat. Zijn naamkaartje vermeldde "Voor de Joodse Vrouw".

In die dagen had Van Duinkerken de Leergangen te Tilburg reeds ver-

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina 6 van 197

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

laten en was hij op uitnodiging van Alphons Laudy redacteur van het dagblad De Tijd geworden. Zijn bundels *Onder Gods ogen*, *Verdediging van Carnaval*, *Roofbouw*, *Hedendaagsche ketterijen* en *Lyrisch Labyrinth* waren toen al verschenen, en het maandblad *De Gemeenschap*, waarvan hij de ziel was, was in volle actie. De grote hoeveelheid artikelen, die Van Duinkerken in *De Tijd* heeft geschreven over literatuur en cultuurgeschiedenis, zijn voor een deel ook in boekvorm verschenen, met name *Achter de vuurlijn* en *twintig tijdgenoten*, maar geheel los van de journalistiek kwamen achtereenvolgens van de pers *Het wereldorgel* en *Welaan dan beminde geloovigen*. Voor zijn grote bloemlezing *Dichters der Contra-reformatie* kreeg hij in 1932 de *Van der Hoogtprijs*, die vele jaren later, in 1967, door de *Staatsprijs* zou gevolgd worden als waardering voor zijn totale oeuvre. Er zijn een paar stemmen opgegaan tegen de erkenning van *Dichters der Contra-reformatie*, omdat daarin gedichten waren opgenomen, die een grondige behandeling niet helemaal zouden verantwoorden, maar talrijker waren de stemmen, die de erkenning verdedigden omdat "een behandeling in handen van begenadigden van het woord tot heerlijke brokken beschouwend proza kunnen leiden", zoals Van Mierlo schreef. In alle gevallen heeft zulk een behandeling eens te meer bevestigd dat Van Duinkerken zijn literaire belangstelling zo breed mogelijk wenste te houden. Zo kan ook verklaard worden, hoe hij in het negende deel van *De Geschiedenis der Nederlandse Letterkunde*, dat door hem is verzorgd, de journalistiek heeft betrokken als een niet te verwaarlozen onderdeel van de letterkunde.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 7 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

In 1937 werd Van Duinkerken eredoctor van Leuven, samen met Maria Belpaire, Stijn Streuvels, Gerard Brom en Cyriel Verschaeve en in 1940 bijzonder hoogleraar in de Vondelstudie aan de Leidse universiteit, vanwege de Vondelstichting. Dit geschiedde onder hevige protesten van P. N. van Eyck, maar Van Duinkerken's aanvaarding van zijn Ambt met een rede over Vondels Pascha was indrukwekkend en kon gelden als een inleiding tot zijn later gul erkende deskundigheid als Vondelspecialist, een deskundigheid die bleek uit tal van "binnenleidingen" tot Vondels werk.

Als opvolger van Gerard Brom werd Asselberg in 1952 benoemd tot hoogleraar in de Nederlandse en Algemene letterkunde. Zijn oratie was getiteld Vijftig jaar na Schaeppmans dood. In Nijmegen zou zijn laatste werk gecomponeerd worden: Nijmeegse Colleges, tot stand gekomen in de jaren van veel lijden en verdriet, dat hem nochtans niet uit zijn evenwicht heeft gebracht omdat het lijden het geluk niet in de weg hoeft te staan. Men mag wel zeggen dat Asselberg's door alle plagen heen zijn gevoel voor de betrekkelijkheid der dingen, voorwaarde voor de humor, tot het laatst toe heeft bewaard. Over zijn maandenlange ziekte en sterven is al heel wat geschreven en gesproken zowel in Vlaanderen als in Nederland. In al dat schrijven en spreken klonk bewondering door voor de man die groots wist te leven en te sterven.

Ik ben mij ervan bewust dat ik hier geen bijdrage heb geleverd tot een portret van de dichter-essaïst-cultuurhistoricus-hoogleraar-Asselberg's. Anderen hebben dat gedaan en zullen het doen. Ik kan moeilijk af-

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina 8 van 197

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

stand nemen omdat ik hem zoveel jaren en vooral in de maanden van zijn ziekte heb gezien als de man die het als een roeping beschouwde om tot de laatste dag Gezelle's motto waar te maken: "onzer vrienden hert verheugen".

A. VAN DOMBURG

BIBLIOGRAFIE

Het is vrijwel ondoenlijk binnen dit kader een volledig overzicht te geven van het gehele oeuvre van Asselbergs/Van Duinkerken. De onderstaande keuzelijst beperkt zich daarom tot vermelding van eerste drukken. Vertalingen uit of in een vreemde taal zijn in beginsel niet vermeld. De titels, waarachter een asterisk (*) staat, zijn door Asselbergs in samenwerking met anderen gemaakt. Publicaties die onder de eigen naam zijn verschenen zijn als zodanig onderscheiden door een letter (A) achter de titel.

Voor een bibliografisch overzicht van het oeuvre van Asselbergs voor zover als monografie verschenen, wordt de lezer verwezen naar de losbladig verschijnende lijst van Afzonderlijk verschenen werken van het Nederlands Letterkundig Museum en het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven, waaraan het onderstaande grotendeels is ontleend.

Onder Gods ogen. Maastricht 1927.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina 9 van 197

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

De ravenzwarte. Maastricht 1928.
Verdediging van carnaval. Utrecht 1928.
Het letterkundig onderwijs op onze middelbare scholen. Tilburg 1928. (*)
Roofbouw. Tilburg 1929.
Vertelsel in de hut. Tilburg [1929].
Hedendaagsche ketterijen. Hilversum 1929.
Liturgische gewaden uit de ateliers van het Sint Bernulphus-huis. Amsterdam 1930.
Wij en de politiek. Om hart en vurigheid. Utrecht [1930].
Achter de vuurlijn. Hilversum 1930.
Lyrisch labyrint. Utrecht 1930.
Groot-Nederland en wij. [Utrecht 1931].
Noord-Brabant. Breda 1931. (A)
Het wereldorgel. Utrecht 1931.
Katholiek verzet. Hilversum 1932.
Eduard Brom, Bloemlezing. Utrecht 1932.
Dichters der contra-reformatie. Utrecht 1932.
Welaan dan, beminde geloovigen. Hilversum 1933.
Beauraing en Banneux. Amsterdam 1933. (A)
De beweging der jongeren. Hilversum 1933.
Katholieke godsvrucht. 's-Hertogenbosch [1934].
Twintig tijdgenooten. Schiedam [1934].
Losse gedachten van jonge katholieke schrijvers. Haarlem 1934.
De menschen hebben hun gebreken. Hilversum 1935.
Hedendaagsche kerstlyriek van katholieke dichters. Nijmegen [1935].
Voor vrijheid en democratie. [Amsterdam 1936] (*)
Het christendom bedreigd door rassenwaan en jodenhaat. Amsterdam [1936] (*)

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 10 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Hart van Brabant. Antwerpen [1936].
Vondels lyriek. Amsterdam [1936]. Katholicisme en nationaalsocialisme. Assen 1936.
In Holland staat een huis. Amsterdam 1936. (*)
Een tweede Spanje? [Utrecht] 1936.
Wordt Nederland een tweede Spanje? [Utrecht 1937].
Nederlandsche litteratuur van nu. Amsterdam-Sloterdijk 1937. (*)
Verscheurde christenheid. Hilversum 1937.
Het christendom. De Vrije Bladen 1937. (*)
De dichters van het jaar. Amsterdam 1937. (*)
Ballade van den katholiek. [Amsterdam 1937].
Poëzie uit den pruikentijd. Amsterdam [1938]. (*)
Bloemlezing uit zijn gedichten. Baarn [1938].
L. Berger, Eenheid door Oranje. Amsterdam 1938.
Twee vierkante meter. Amsterdam [1938].
God en de cultuur. Heemstede 1938.
Vertellingen door het kerkelijk jaar. Bussum [1938].
De dichters van het jaar. Amsterdam 1938. (*)
Dichters der emancipatie. Bilthoven 1939.
Maria moeder Gods. Amsterdam-Antwerpen 1940. (*)
Pascha problemen. Hilversum 1940. (A)
Fantastische figuren in de letterkunde: Tijl uilenspiegel. Amsterdam-Sloterdijk 1940.
Noodlot der intellectuelen? Wageningen [1940].
Legende van den tijd. Hilversum 1941.
Literatuur en samenleving. [Amsterdam] 1941. (*)

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 11 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

J Stalpart van der Wiele, Gulden jaars feest-dagen. Amsterdam 1941.
Verzen op kerstmis. Hilversum 1941.
Nederlandsche vromen van den nieuwen tijd. Hilversum 1941.
Ascese der schoonheid. Amsterdam [1941].
Historisch kaartspel. Waalwijk [1942].
Voorbijgang. 's-Gravenhage [1941].
Nieuw-Nederlandsch lied. [Amsterdam] 1943.
St. Bernard. Baarn [1943].
Bescheiden gastgeschenk. [Oosterhout 1943].
Waaierend pluis. ['s-Gravenhage 1944].
Prieel in Troje. [Utrecht 1944]. Onder pseud. Pieter Bakx.
Bij de geboorte van Henri Philip Mayer op 3 augustus 1944. Haarlem [1944].
Drievuldige begroeting. [Breda] 1944.
Drie balladen. [Wormerveer] 1945. Onder pseud. Andries van Doorn.
Holland is vrij! z.p. 1945.
Zij zijn weg! Breda 1945.
Undique carmina sonant. Bussum 1945.
Het tweede plan. Amsterdam 1945.
Verzen uit St. Michielsgestel. Utrecht [1946].
Wereldhistorie per post. Amsterdam [1946].
Tobias met den engel. Utrecht [1946].
Het viereenswaardig wonder. Amsterdam 1946.
Dichters om Oranje. Baarn 1946. (*)
Het erfdeel van de vreugdebloem. Antwerpen-Amsterdam 1946.
Waarom ik zo denk. Utrecht-Brussel 1948.
Vier drinkliederen. 's-Gravenhage 1948.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 12 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Joost van den Vondel, Leeuwendalers. Utrecht-Brussel 1948.
Begrip van Rome. Bussum 1948.
Het Wilhelmus. Amsterdam [1948]. (A)
Een paradox der twaalfde eeuw. Maastricht [1948]. (A)
Honderd jaar wijn- en likeurhandel J. A. Verbunt. Tilburg [1948]. (*)
Geschiedenis van Sinterklaas. Bussum 1948.
Pater Bernardus, Rhytmica oratio. Haarlem 1948.
Antoon Coolen. 's-Gravenhage 1949.
Nicolaus van Milst, 1645-1706. Brussel 1949.
Samenklank I. Amsterdam [1949].
Mensen en meningen. 's-Gravenhage 1951.
Veertig jaar katholieke uitgeverij. Bussum 1951.
Het tijdperk der vernieuwing van de Noordnederlandse letterkunde. 's-Hertogenbosch-Antwerpen-Brussel [1952]. (A)
Techniek en muze ['s-Hertogenbosch 1952]. (*)
Vijftig jaar na Schaepmans dood. Bussum 1953. (A)
Ballade van Brabant. Amsterdam [1953].
Vader Noë. Amsterdam 1954.
Joost van den Vondel, Lucifer. Zwolle 1954. (A)
De blijvende waarde van verzetspoëzie. Amsterdam [1955].
Het spel vanden heilighen sacramente vander Nyeuwervaert. Zwolle 1955. (A) (*)
Onderlinge verstandhouding. Bussum 1955. (*)
Nijmegen. [Nijmegen] 1955.
Het goud der gouden eeuw. Utrecht-Antwerpen [1955].
Zeven eeuwen katholieke poëzie. Utrecht-Antwerpen [1956].
Verzamelde gedichten. Utrecht-Antwerpen [1957].

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 13 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Kardinaal De Jong. z.p. [1957].
Beeldenspel van Nederlandse dichters. Utrecht-Antwerpen [1957].
Guido Gezelle, 1830-1899. Brussel [1958].
Guido Gezelle's Kerkhofblommen, 1858-1958. Amsterdam 1958. (A)
De dichter en de ouderdom. Haarlem-Antwerpen [1958].
Gerard Brom in memoriam. Nijmegen 1960. (A)
Vlamingen. Hasselt 1960.
Noord-Brabant edel en schoon. Amersfoort [1960]. (*)
Het kazuivel van Heeze. Eindhoven 1961. (*)
[Grammofoonplaat] SVS 6116-1. [Den Haag-Amsterdam 1961].
Zilveren bruiloft. Nijmegen [1962].
De muze en de zeventien provinciën. [Amsterdam] 1962.
Verzamelde geschriften I-III. Utrecht-Antwerpen 1962.
Joost van den Vondel, Vijftig gedichten. Hasselt [1962].
Brabantse herinneringen. Utrecht-Antwerpen 1964.
Tweemaal Dante. Utrecht-Nijmegen 1964. (A)
De Katholieke Universiteit in 1964-1965. Nijmegen-Utrecht 1965. (A)
De reis met Rafaël. Hasselt [1966].
Festoenen voor een kerkportaal. Leuven 1966.
Dirk Coster, Verzamelde werken. Leiden 1967.
Gorter, Marsman, Ter Braak. Utrecht-Antwerpen [1967].
Nijmeegse colleges. Zwolle 1967. (A)
Tussen Vosmaer en Tollens. Amsterdam 1968. (A)
De stijl van Elkerlijk. Zwolle 1968. (A)

Anton van Duinkerken heeft zijn medewerking verleend aan, of is als redacteur op-

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 14 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

getreden van een groot aantal tijdschriften. Hier worden in het bijzonder vermeld:

Dietse Warande en Belfort

De Gemeenschap

De Gids

De Nieuwe Eeuw

Raam

Roeping

De Tijd

Vlaamse Arbeid

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina 15 van 197

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Afkomstig uit: Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1983-1984, pag. 89-99.

JAN BOER

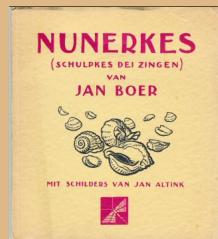
Rottum 8 juli 1899-Groningen 3 januari 1983

Toen Johan Winkler in 1874 zijn *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon* schreef, bleek zijn oordeel over het Groninger dialect bijzonder ongunstig uit te vallen. Onverbloemd spreekt hij uit, dat dit dialect van alle saksische tongvallen 'verre weg het hardste, zwaarste, leelijkste' is. 'Het wordt' zo schrijft hij, 'in onaangenaamheid door geen enkele nederduitse tongval overtroffen.' En voor Friezen is het 'niets meer of minder dan afschuwelijk en onuitstaanbaar.' (1, p.398 vlg.).

Precies een kwart eeuw later, in 1899, werd de dichter geboren voor wie het Gronings de meest welluidende, de meest liefelijke, de meest ontroerende taal was. Het was de taal waarin hij dacht, sprak en schreef.

De gustibus non disputandum. Wij moeten echter wel bedenken, dat bij de beoordeling en waardering van een taal meer aspecten in het geding zijn dan alleen de esthetische. Het is zelfs de vraag of ooit de gehechtheid aan en de liefde voor een bepaalde taal voortspruit uit zijn welluidendheid. Is het niet veeleer zo, dat de taal, die wij, om welke reden dan ook, liefhebben eo ipso 'welluidend' is? Alleen al de vraag waar men is geboren kan leiden tot afdoende verklaring van deze liefde.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 16 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

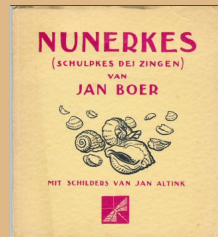
Winkler was geen Groninger, Jan Boer was het in hart en nieren.

Levensloop: Jan Boer werd geboren op 8 juli 1899 in het kleine wierdedorpje Rottum, dat eens alom bekend was door de grote Benedictijner abdij met het bijbehorende nonnen-klooster Bethlehem, waarvan nog restanten te vinden zijn. Het ligt thans wat dromerig temidden van uitgestrekte landerijen, korenvelden en weilanden. Een van de weinige straten draagt de naam 'Jan Boerstraat' en de bakkerij, zijn geboortehuis, is nog aanwezig.

Hoewel hij dankbare herinneringen aan zijn kinderjaren heeft bewaard (zie de gedichten *Aimerke* en *Boerenbinhoes*) was het toch een uiterst zorgelijke tijd. Een ongeneeslijke ziekte noopte zijn vader de bakkerij te verlaten en over te gaan naar een klein boerenbedrijfje. Het was een sober bestaan, waarop bovendien de dure medische behandeling een zware druk legde. Er moest van de morgen tot de avond hard worden gewerkt en de jonge Jan moest als schoolkind reeds volop deelnemen aan het boerenwerk. Maar later zou in zijn dichtwerk blijken hoezeer hij vertrouwd was met het leven op het land, de natuur, de wereld van zon, wind en wolken. Daar komt nog bij, dat zijn onderwijzer, meester Miedema, een verwoed natuur-liefhebber was, die dikwijls met zijn leerlingen het veld in trok.

Toen hij de dorpsschool had doorlopen wist meester Miedema, die wel zag welke mogelijkheden in deze begaafde leerling scholen, te bereiken dat hij de ULO-school zou bezoeken om zich voor te bereiden voor de Rijks-kweekschool te Groningen. Dit gelukte inderdaad en in 1918

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina 17 van 197

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

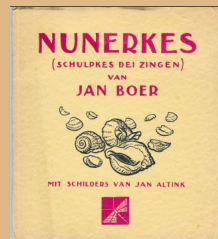
slaagde hij voor het onderwijzers-examen.

Twee feiten vallen uit deze kweekschooltijd te vermelden. Ten eerste de voortreffelijke leiding, die hij op letterkundig terrein ontving van de toenmalige directeur L.Leopold, die vooral bekend is door de uitgave (samen met zijn neef J.A.Leopold) van het grote tweedelige werk *Van de Schelde tot de Weichsel*, dat een bloemlezing bevat uit alle dialect-literatuur van de kustgebieden.

Het tweede feit is dat hij zich in deze kweekschool-jaren geroepen voelde zich in dichtvorm, en wel in het Groninger dialect, uit te drukken. Zijn eerste gedicht, *Jong wicht*, ontstond in 1916. Een eenvoudig niemendalletje, maar zuiver van taal en vorm. Terugziend heeft hij later verklaard hoe deze behoefte is ontstaan: de kweekschool was tevens een internaat met een zeer sterke discipline. De kwekelingen leefden daar in het hartje van de stad in een kloosterlijke afzondering, waarover hij zich niet beklaagt, maar die hem wel vervulde met heimwee naar de wijldheid en de rust, de schoonheid en bekoring van zijn geboortestreek. Het werd, zoals hij zelf eenmaal schreef, 'de drijfveer voor zijn eerste gevoelsuitingen in dichtvorm.' Hij is waarlijk niet de enige die door heimwee gedreven dialect-dichter of -schrijver werd!

Nadat hij de kweekschool had verlaten en zijn militaire dienstplicht had vervuld, kwam zijn tijdelijke aanstelling als onderwijzer te Zevenhuizen, waar zijn oude leermeester Miedema hoofd was. Zijn eerste vaste aanstelling volgde in 1919 te Ekamp (gem. Finsterwolde). Maar hij kon moeilijk aarden in de door felle klassenstrijd verdeelde gemeen-

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 18 van 197](#)

[Ga terug](#)

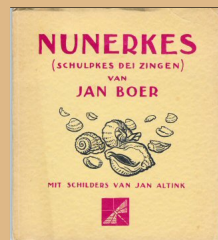
[Beëindigen](#)

schap in dat gebied. Al zijn vrije tijd werd gevuld met studie voor de hoofd-akte, die hij in 1920 verwierf en voor de akte Frans, waarvoor hij in 1921 slaagde. Hij kon nu naar een betrekking bij het ULO solliciteren, waar voor hij in hetzelfde jaar werd benoemd te Woldendorp.

In 1923 trad Boer in het huwelijk. Helaas is dit huwelijk een mislukking geworden. Het voegt ons niet over de oorzaken en achtergronden daarvan te oordelen zonder op zijn minst het 'audi et alteram partem' in toepassing te brengen, waartoe wij ons niet gerechtigd achten. Maar het staat wel vast, dat de vele huiselijke spanningen een donkere schaduw hebben geworpen op zijn leven en zijn werk. Eerst in 1955 werd het huwelijk ontbonden. Drie jaar later vond hij in Johanna Margaretha (Joke) Plukker een nieuwe levensgezellin, met wie hij tot het eind van zijn leven in ongestoorde harmonie verbonden mocht zijn.

Intussen werd hij in 1924 benoemd tot onderwijzer aan de Rijksleerschool te Groningen, in welke betrekking hij twintig jaar lang werkzaam bleef. In 1944 werd Boer, eerst tijdelijk als vervanger, maar weldra definitief, benoemd als leraar aan de kweekschool te Meppel. En twee jaar later werd hem het directeurschap toevertrouwd. Van zijn gehele onderwijs-loopbaan heeft deze periode hem, die met hart en ziel pedagoog was, de meeste voldoening geschonken. Het waren, althans wat zijn werk op het gebied van het onderwijs betreft, zijn gelukkigste jaren, zo heeft hijzelf getuigd. Toch besloot hij in 1949 te solliciteren naar de betrekking van gemeentelijk inspecteur van het onderwijs in de stad Groningen, een nieuw geschapen functie, waarin

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 19 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

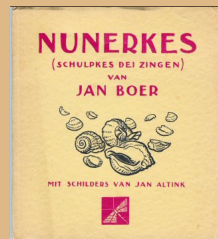
veel geëxperimenteerd zou moeten worden. Zijn pedagogische kwaliteiten waren zozeer bekend, dat de gemeenteraad hem met algemene stemmen uit twee-en-dertig liefhebbers uitkoos. Hij bleef in deze betrekking werkzaam tot zijn pensionering in 1964. Bij zijn afscheid werd hij door velen gehuldigd en een aantal vrienden, onder leiding van prof.Heeroma, boden hem een boek aan, dat de titel droeg: *Boer op wenakker*.

Hij kon zich nu ten volle wijden aan het werk dat hem zo diep ter harte ging; in de eerste plaats dichten en schrijven, maar daarnaast ook strijden voor de handhaving, de verheffing en de zuiverheid van het Groninger dialect. Met al zijn werkzaamheden, afgewisseld door ontspanning, vooral in de vorm van reizen, mocht hij nog een aantal jaren voortgaan, totdat een ongeneeslijke ziekte hem aantastte en hij op 3 januari 1983 voorgoed de ogen sloot, tot op het laatst bijgestaan door zijn trouwe Joke.

De dichter: Wij mogen Jan Boer in de eerste en voornaamste plaats gedenken als dichter. Want hoe veelzijdig zijn werk ook was, het was toch de dichtkunst die hem boven alles bezielde en waardoor wij hem het best leren kennen.

Wanneer wij nu de vraag stellen welke invloeden tot de vorming van zijn dichterschap hebben bijgedragen, zou het voor de hand liggen de blik te richten op wat er voordien reeds aan Groninger poëzie bestond. Maar dan zouden wij tot de teleurstellende conclusie komen, dat er in die tijd nog maar nauwelijks van Groninger dichtkunst sprake was.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 20 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

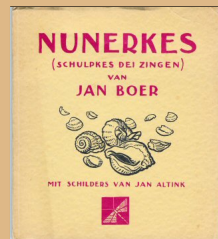
De simpele, veelal berijmde humoristische verhalen en voordrachten uit de vorige eeuw, van Cool, Reynders, Tresling en anderen kunnen bezwaarlijk als 'poëzie' worden beschouwd. Ook de veelgeprezen Geert Teis (pseudoniem van G.W.Spitzen) kan geen invloed hebben gehad op Boer, die zich veeleer kritisch tegen hem opstelde.

Wij zullen de leermeesters van Boer in een andere richting moeten zoeken. En dan zien wij een tweetal foto's, die zijn schrijfbureau sierden: die van Guido Gezelle en Klaus Groth. Met de zoet-vloeiende natuurlyriek van de eerste en met de literaire aanwending van het Oostfries dialect van de tweede voelde Jan Boer zich congeniaal. Wat zij bereikt hadden was ook Boer's ideaal: 'de verheffing van hun streektaal tot ongekende hoogten.'

Daarnaast zullen wij moeten denken aan de geestdrift waarmee het werk van de Tachtigers in Boer's jonge jaren werd begroet. Ongetwijfeld zal ook zijn leraar Leopold hem met de Tachtigers bekend hebben gemaakt. Daarin openden zich perspectieven, die ook de Groninger dichtkunst tot nieuw leven zouden brengen.

En inderdaad zien wij de eerste waarlijk lyrische dichter naar voren treden in de persoon van Jelte Dijkstra (1879-1946), die veelal het pseudoniem 'Nikl. Griep' gebruikte. Zijn werk maakte diepe indruk op Boer, en toen deze zijn eerste stappen zette op de weg van het dichterschap, werd Dijkstra zijn aangewezen en gezaghebbende leermeester, niet alleen omdat hij twintig jaar ouder was, maar vooral als gevolg van de geestverwantschap waarin Boer zich met hem verbonden voelde. Met

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina **21** van **197**

[Ga terug](#)

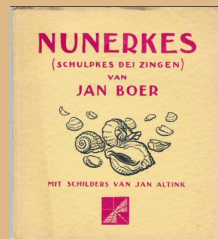
[Beëindigen](#)

dankbaarheid getuigt Boer daarvan in het voorwoord van de door hem uitgegeven bloemlezing uit het werk van Dijkstra. Hoezeer beide de invloed van de Tachtigers hebben ondergaan blijkt onder andere uit de melodieuze aard van hun gedichten en uit het veelvuldig – hier en daar wat geforceerd – gebruik van alliteraties. Maar terwijl wij het sonnet, ook door de tachtigers vaak beschouwd als de meest volmaakte dichtvorm, bij Dijkstra meermalen aantreffen, heeft Boer zich daar maar zelden aan gewaagd. Ons is maar één sonnet van hem bekend.

Na een bescheiden begin – hij publiceerde zijn eerste eenvoudige gedichtje in 1917, op achttienjarige leeftijd dus – verschenen er regelmatig bijdragen van zijn hand in het toenmalige Maandblad Groningen. 't Is trouwens wel opmerkelijk, dat de redactie aanvankelijk aarzelde zijn gedichten op te nemen, bevangen als zij was door een (typisch Groningse) huiver voor de lyriek! Zijn tot 1928 verschenen gedichten zijn ten dele opgenomen in de eerste bundel *Nunerkes*. Meerdere bundels zijn daarop gevolgd, waarin eveneens dichtwerk werd opgenomen dat in bladen of tijdschriften was verschenen en vaak moeilijk bereikbaar is.

Wij kunnen het werk van Boer allereerst karakteriseren als natuurlyriek, uiteraard geïnspireerd door het Groninger landschap in al zijn aspecten: ruig en grimmig onder het geweld van de zee en de storm; taai en hard waar het weerbarstige kleiland bewerkt wordt; maar ook liefelijk, waar in de wijde vergezichten de wierdedorpen en de boerenplaatsen zich aftekenen tegen de horizon; rijk en vruchtbaar waar op

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 22 van 197](#)

[Ga terug](#)

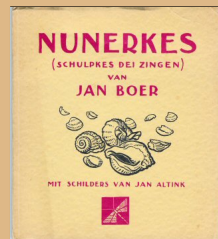
[Beëindigen](#)

de schier eindeloze vlakten het koolzaad bloeit en het koren staat te rijpen. Menig gedicht is in wezen een schilderijtje. Het is geen wonder, dat Boer goed bevriend was met Groninger schilders en tekenaars als Jan Altink, Nico Bulder, Johan Dijkstra, Johan Faber, Riekele Prins, H.de Vries, H.N.Werkman en Jan van der Zee.

In dit landschap, in deze natuur is daar de Groninger mens, wiens leven en beleven er mede door wordt bepaald en gevormd; stoer volhardend in zijn taaie bestaansstrijd, zwijgzaam en gesloten als het gaat om de roerselen van eigen ziel en toch in het verborgene hunkerend naar warmte, geborgenheid, vrede. Ten onrechte wordt dikwijls beweerd, dat er onder dit volk geen plaats zou zijn voor lyrische poëzie. Het is veeleer zo, dat de Groninger mens, die in wezen zeer emotioneel is en zich daarin kwetsbaar voelt, zich beschermt met het pantser van een zekere uiterlijke nuchterheid. Maar in de lyrische poëzie herkent hij wel degelijk zichzelf in zijn verborgen en onuitgesproken gedachten en gevoelens. Hoe het ook zij, wij zien in Jan Boer de Groninger mens, die niet alleen getuigt van zijn liefde voor de natuur, zijn verknochtheid aan het landschap en het boerenleven, maar ook uiting geeft aan zijn vragen, twijfels en noden; zijn zoeken naar rust en geborgenheid; zijn verlangen naar vrede; zijn worsteling om de overgave en het geloof te vinden, dat hem staande houdt.

Het steeds weerkerende thema van zijn gedichten is de 'wènst', het typisch Groninger woord voor heimwee of hunkering. Wat hij verlangt en zoekt – en is dat niet de wezenlijke bron van alle poëzie? – is het

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina 23 van 197

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

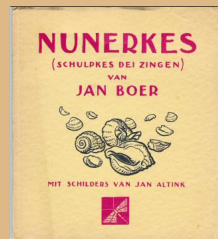
ontstijgen aan de begrenzungen en bekrompenheden van het alledaagse leven, de bevrijding uit de zinloze cirkelgang van het aardse bestaan. Het is ook de vlucht uit de grauwe onpersoonlijke massa, de jachtige wereld, 'de stad mit aal zien mensen'. Menigvuldig zijn de woorden, vaak van religieuze geladenheid, die zijn diepste verlangen uitdrukken: 'ruimte', 'rust', 'stilte', 'vrede', 'geluk', 'liefde':

Wel zuiken 't hier ien ainzoamhaid
van kwellers, wad en wienden?
Het bennen voak de minsten nait,
dei rust in roemte vienden.

Naast de diverse dichtbundels valt nog te vermelden het afzonderlijk uitgegeven gedicht *Witte Wieven* (1958), dat bedoeld is als ballet. Ook hierin vinden wij het verlangen naar bevrijding uit de greep van begeerten en hartstochten, die tot verderf en ondergang leiden. Behoud is alleen te vinden in de liefde, die zichzelf geeft: 'Ain dei leeft, is ain dei geft.'

Dichten was voor Jan Boer, die zich dikwijls eenzaam voelde, ook in zijn eerste wankele huwelijk, 'de veiligheidsklep voor verkropte gevoelens', 'de hefboom tot geestelijk evenwicht'. Zijn gedichten werden 'geboren in een omgeving van geestelijke armoede'. Zijn dichterschap is voor hem een 'compensatie' voor doorgestaan verdriet. Toen Willem de Merode hem eens ' 't Zingend hart van Groningen' had genoemd reageerde hij met de opmerking: 'maar 't is wel een bloedend hart!'

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 24 van 197](#)

[Ga terug](#)

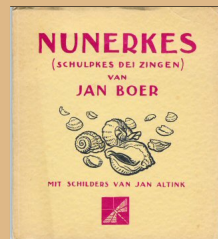
[Beëindigen](#)

Was Jan Boer dus in de eerste plaats dichter, er valt toch ook belangrijk proza-werk te vermelden. Zo is daar zijn verhaal *Asveer* (1953), dat hijzelf min of meer als zijn credo beschouwde. Hij noemde het zelf 'een soort humanistische geloofsbelijdenis in visionaire vorm'. Hij hechtte er zo veel waarde aan, dat het op zijn uitdrukkelijk verlangen na zijn dood in herdruk werd uitgegeven. Terecht, naar wij menen, want het bevat enerzijds een voortreffelijke analyse van de nood van deze tijd en anderzijds een moedgevend idealisme. *Asveer* (een verbetering van *Ahasverus*) is een grauwe meeuw, die de verpersoonlijking is van cynisch en pessimistisch nihilisme, van doemdenken, fatalisme en ongelof. Schimpend en spottend probeert hij alle geloof en idealisme af te breken. Maar tenslotte moet hij het toch afleggen tegen het onverwinnelijke toekomst-vertrouwen van de dichter.

Van geheel andere aard zijn een viertal bundeltje met bloemlezingen uit de wekelijkse rubriek, die hij vele jaren lang verzorgde met korte verhalen, boekbesprekingen en kunstbeschouwingen in het dialect, eerst in *Het Vrije Volk* en daarna in het *Nieuwsblad van het Noorden*. Ze bevatten merendeels luchtige schetsjes, rijk aan humor en aan kennis van het Groninger leven, dat zonder deze humor niet kan worden begrepen. In een paar kleinere bundeltje heeft hij een aantal typische voorbeelden van deze humor verzameld. Daarnaast zijn nog enige toneelstukjes te vermelden en enkele hoorspelen, die niet zijn uitgegeven.

Een merkwaardig incident vormde het verschijnen van een bundeltje gedichten in het Drentse dialect, getiteld *Streng bloedkoralen* (1956) en

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 25 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

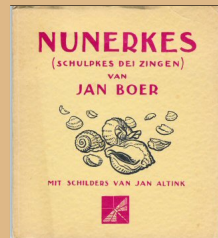
geschreven door een zekere 'Maaike'. Het duurde echter niet lang voor Jan Boer als de drager van deze schuilnaam werd ontmaskerd. Hoewel op zichzelf geen belangrijk gebeuren, was *Streng bloedkoralen* een bewijs van Boer's zuiver taalgevoel, dat hem ook vertrouwd maakte met een ander dialect dan het zijne.

Een welverdiende waardering vond zijn werk toen hem in 1956 door de stad Groningen de jaarlijkse Hendrik de Vriesprijs werd toegekend. Hij zelf zag daarin een 'erkenning van het gelijkwaardige van de regionale en de landelijke literatuur.'

Pionier en leidsman: Wij spraken over Jan Boer als dichter en schrijver. Maar tevens en in onmiddellijk verband met zijn dichterschap zien wij hem ook als de onvermoeibare strijder voor het behoud van het Groninger dialect. Hoezeer hij zijn moedertaal liefhad bleek al voldoende duidelijk uit de wijze waarop hij zich daarin wist uit te drukken, zowel in proza als in poëzie. En het blijkt nog duidelijker als hij deze liefde belijdt in zijn vurig pleidooi *Aanzain en wezen van 'n moudertoal* (1961). Wij vinden daarin niet alleen een getuigenis van diepgewortelde verknochtheid aan de taal die hem van huis uit was meegegeven en die hem verbond met de gemeenschap waarin hij opgroeide, maar het is ook een strijdvaardige oproep aan het Groninger volk om door het gebruik van de eigen taal zijn eigen identiteit te bewaren. Een van zijn gedichten, dat hem zeer dierbaar was, kan beschouwd worden als zijn strijdleuze:

Schoamt joe nait, joezulf te wezen,

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 26 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

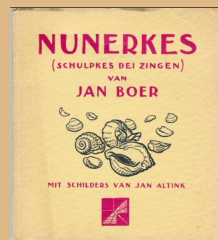
Ook aal brocht ie 't nog zo wied.
Dei heur oard en of komst vrezzen,
Goan verloren mit heur tied.

Schoamt joe nooit veur 't aigen wezen,
Woarien Moeke alles zee...
Schoamt joe nooit veur 't aigen wezen,
Schoamt joe nooit veur 't olle stee.

Maar aan deze oproep verbond hij wel de eis, dat het dan ook zuiver Gronings moest zijn, zoals het in dit gewest of althans in een van zijn regio's wordt gesproken. Dan zal het bevrijd moeten worden van allerlei insluipsels en misvormingen, die leiden tot dat zonderlinge mengtaaltje, dat niet anders is dan een vernederlandst Gronings of een vergroningst Nederlands, dat Boer een 'half-dialect' noemde. In dit verband schreef hij een bijzonder instructief en van meesterlijke taalkennis getuigend geschrift: *Op de grens van het Gronings en het Nederlands* (1977).

Boer was zich echter wel bewust van de vrijwel onoverkomelijke hindernissen, die de strijd voor de handhaving van een zuiver dialect zou ontmoeten. Waar hij enerzijds met volharding deze strijd voortzet, laat hij anderzijds terecht, ook pessimistische klanken horen. Want naarmate de inter-provinciale migratie toeneemt en ook het Groningerland meer en meer bevolkt wordt door niet-Groningers, wordt het voortbestaan van het dialect steeds meer bedreigd. Om dan nog maar te zwijgen van weerstanden bij een deel van het Groninger volk zelf! Het is hier niet de plaats op deze problematiek verder in te gaan. Maar wij

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 27 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

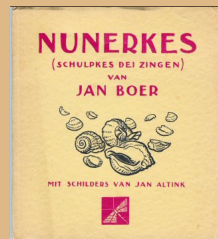
signaleren slechts dat hier de grote vragen liggen waar Boer zijn hele leven intensief mee bezig is geweest. Op dit terrein heeft hij waarlijk pionierswerk verricht.

Wie dicht of schrijft moet dat doen in zuiver Gronings. Een tweede eis is: het moet de moeite waard zijn. Boer had een gruwelijke afkeer van de veelschrijverij, die alleen maar goedkoop succes nastreeft en zo vaak de indruk wekt dat het Gronings zich alleen maar leent voor onbenulige verhaaltjes en laag-bij-de-grondse humor, geschikt voor bruiloften en partijen. Om deze reden kon hij zich niet verwant voelen met die andere pioniers-figuur Geert Teis, die de eerste redacteur was van het in 1918 opgerichte Maandblad Groningen. Eerst onder de redactie van Dijkstra en Rietema (1928) werd een andere, soliedere koers ingeslagen, al waren ook deze redacteurs nog wat huiverig voor te veel lyriek.

Toen de tweede wereld-oorlog ten einde liep was er van een Groninger letterkunde vrijwel geen sprake meer. Daarvoor en in de eerste jaren had Boer nog enige bloemlezingen uit het werk van Groninger schrijvers verzorgd: *Pinksterblommen* (1939), *Poaskeblommen* (1943) en, wat vooral van belang was, *Keur oet gedichten van Nikl. Griep* (1941). Maar het uitgeven van eigen werk was onder het duitse schrikbewind onmogelijk.

Na de bevrijding was er opnieuw pioniers-werk te verrichten. De oude garde was uitgestorven of had zich teruggetrokken. Samen met Sien Jensema begon hij met een nieuw letterkundig tijdschrift, bedoeld als opvolger van het ter ziele gegane Maandblad Groningen. Helaas kon

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina 28 van 197

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

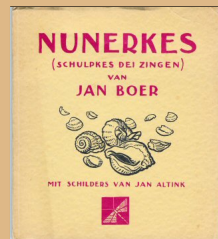
het maar twee jaargangen stand houden. De geesten waren er nog niet rijp voor. Maar Boer gaf de strijd niet op en door zijn volharding werd hij de aangewezen leidsman. Toen in 1954 een aantal Groninger dichters en schrijvers de Grunneger Schieverskring oprichtten, werd aan Jan Boer het voorzitterschap aangeboden. De kring heeft echter niet lang bestaan. Na een paar jaar deden zich onoverbrugbare generatieverschillen voor.

Er bestond ook nog een andere kring, de Christelijke Toalgenoten, onder leiding van Korn.Mulder. Uit hun midden is de commissie voortgekomen, die tot taak had Psalmen en Gezangen in 't Gronings te vertalen. Hoewel Boer zich niet 'christelijk, noemde in de geijkte zin van het woord werd hem toch het voorzitterschap opgedragen. Zijn medeleden getuigen van zijn zuiver gevoel voor de eigen aard van het bijbels en christelijke taal-eigen.

Nogmaals: Boer was de aangewezen leidsman. Bij alles wat op het terrein van de Groninger cultuur, en met name de literatuur, plaats greep werd hij betrokken. Zo was hij secretaris van de werkgroep De Warf, die het gelijknamige maandblad uitgaf (1955-56) en die min of meer voorbereidend werk deed voor de oprichting van de Culturele Raad van de provincie Groningen. Ook daarvan werd Boer (in 1958) secretaris. Hij werd ook redacteur van het nieuwe Maandblad Groningen.

Wel viel het hem soms moeilijk waardering op te brengen voor de jongere generatie, de nieuwlichters, de dichters van het ongebonden vers en hun streven in een groot Nedersaksisch taalgebied op te gaan. Er

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 29 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

vielen soms harde woorden. Maar Boer was tenslotte wijs genoeg om het 'tempora mutantur et nos mutamur in illis' te begrijpen.

Maar de vruchten van zijn gestadig streven naar handhaving en verheffing van het Groninger dialect en de erkenning van het dialect als schrijftaal kunnen niet meer ongedaan gemaakt worden.

P.J. VAN LEEUWEN

VOORNAAMSTE GESCHRIFTEN

Dichtbundels

Nunerkes. 1929 (derde druk 1972).

Vonken van 't verleden. 1937.

Zummervaalg. 1949.

Hoes en hof. 1951 (tweede druk 1952).

Roemte en vaart. 1954.

Ommelander volkslaidjes. 1954.

De dichter en de dood. 1955.

Streng bloedkoralen. 1956 (Drenths; onder schuilnaam Maaike).

Witte wieven. 1959.

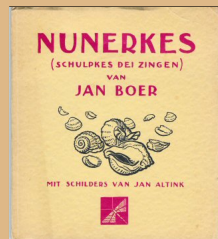
Zun, wiend en wolken. 1959.

Lutjebes. 1961.

Oet roemte sneden. 1964.

Wereld en wie. 1967.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 30 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Ongebundeld dichtwerk in Maandblad Groningen, De Warf, Vrije Pers. 't Swieniegeltje en Dörp en Stad.

Proza

Groninger sprookjes. 1930.

Asveer 1952 (tweede druk 1983).

Waddenvolk. 1952.

Onner aigen volk. 1964.

Hogelandster verhoalen. 1968.

Midden maank mensen. 1971.

Aargeloze Grunneger humor. 1960.

Nog 'n gapsel Grunneger humor. 1961.

Enige ongebundelde schetsen in Maandblad Groningen.

Toneel

Op roege horn. 1925.

Dreuge Jaan. 1929.

Stiekel. 1929.

Hoozeveling. 1934.

Van spinnen en vrien oet vrouger tied. 1939.

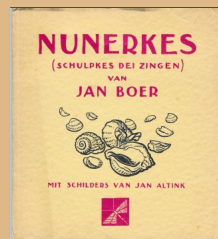
Boerenvolk in Maandblad Groningen 23, 1940.

't Kraainust. 1980.

Artikelen

L.Leopold 1893-1916 in Maandblad Groningen 1936, p.223-229.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina **31** van **197**

[Ga terug](#)

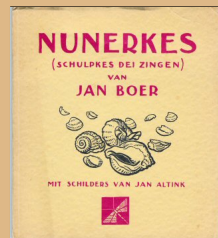
[Beëindigen](#)

Het Groninger volkslied in Maandblad Groningen 1947, p.35 vlg.
Hoe wordt een gedicht geboren? in Maandblad Groningen 1947, p.3-5.
Gronings op onze scholen? in De Warf 1956, p.40-42.
Hou Grunneger schrieverskring ien n kanner zit in De Warf 1956, p.84-87.
De streektaaldichter in het groter geheel in De Warf 1956. p.243 vlg.
Hoe zit het met onze regionale tijdschriften? in Maandblad Groningen 1959, p.90-92.
De waardebeplating van het Gronings in Maandblad Groningen 1960, p.1-6.
Hendrik de Vries als vriend in Maandblad Groningen 1960, p.37-38.
Aanzain en wezen van n moudertoal. 1961.
Op de grens van het Gronings en het Nederlands. 1976.

Bloemlezingen

Pinksterblommen. 1939.
Poaskeblommen. 1943.
Keur oet gedichten van Nikl.Griep. 1941.
Etgruin. Noaloatenschap van Nikl.Griep. 1957.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina 32 van 197

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Afkomstig uit: Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1974-1975, pag. 32-37.

GERRIT DEKKER

Pretoria 11 november 1897 – Pretoria 10 april 1973

Professor Gerrit Dekker is op 11 November 1897 in Pretoria gebore uit Nederlandse ouers wat na Suid-Afrika geëmigreer het. Hy het sy skool-opleiding in Pretoria gehad. In 1918 het hy die B.A.-graad aan die Universiteit van Pretoria behaal en in 1919 die M.A.-graad aan dieselfde inrigting. Reeds as student het hy 'n leidende rol gespeel in die studentegeenskap en deelgeneem aan die Afrikaanse taalstryd teen Engels. In 1920 word hy lektor in Afrikaans-Nederlands aan die Universiteit van Pretoria. In 1921 vertrek hy na Nederland om aan die Gemeentelike Universiteit in Amsterdam te gaan studeer, onder die bekende hoogleraars Prinsen, Boer, Stoett, Swaan en Six. Professor Prinsen het sy promotor geword, en in 1926 promoveer hy cum laude op die proefskrif *Die invloed van Keats en Shelley in Nederland gedurende die negentiende eeu*. Dit is tot vandag nog 'n gesaghebbende werk oor dié aspek van die Tagtigerbeweging.

Met sy terugkeer in Suid-Afrika aanvaar Dekker in 1925 'n betrekking as lektor aan die Potchefstroomse Universiteit. In 1932 word hy professor aan hierdie inrigting. In 1963 het hy sy emeritaat aanvaar.

[Hoofdmenu](#)[Pagina 33 van 197](#)[Ga terug](#)[Beëindigen](#)

As hoogleraar het professor Dekker in drie vakke kollege gegee: Afrikaans-Nederlands, Frans, Kunsgeskiedenis en -waardering. Hy was 'n veelsydige geleerde, 'n uitnemende dosent en 'n ywerige navorser. Hy het 'n groot aantal verdienstelike publikasies gedurende sy lewe gelewer. Die bekendste daaronder is sy *Afrikaanse Literatuurgeskiedenis*, wat sy eerste druk in 1935 beleef het. Die jongste druk van hierdie voortrefflike boek het sy huis bereik in die paar dae tussen sy oorlye en begrafnis.¹

Met sy *Afrikaanse Literatuurgeskiedenis* het Dekker die grondlegger geword van die Afrikaanse literatuurgeskiedskrywing. Dit was die eerste werk wat die Afrikaanse letterkunde van sy oorsprong af saamgevat het en dit het tot vandag 'n leidende plek in die Afrikaanse literatuurstudie. Dit is 'n boek wat eintlik saam met die ontluikende Afrikaanse literatuur gegroei het.

Dekker het 'n belangrike rol in die Afrikaanse letterkundige lewe gespeel deur sy meelewing met die snel groeiende Afrikaanse literatuur. Sy dinamiese kritiek het die opkoms van die Afrikaanse literatuur begelei. As kritikus het hy in die vroeë twintigerjare na vore getree en spoedig die grootste Afrikaanse literator geword. Voor hom was daar werklik geen Afrikaanse literator van naam nie, en dié wat na hom gekom het, het almal in mindere of meerdere mate iets aan hom te danke en geprofiteer van sy insigte, al het hulle nie onder hom gestudeer nie en hom net uit sy publikasies geken. Toe hy in die twintigerjare begin

¹Twaalfde druk, bygewerk tot 1966

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina **34** van **197**

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

het met sy kritiese werksaamheid, was die Afrikaanse literatuur nog in sy kinderskoene. Voor hy gesterf het, het hy dit gesien uitgroei tot op 'n internasionale vlak.

Naas die Afrikaanse het ook die Nederlandse literatuur Dekker se liefde gehad. Niemand het meer as Dekker gedoen vir die instandhouding en bekendstelling van die Noord- en Suid-Nederlandse letterkunde in Suid-Afrika nie, en met sy afsterwe het die saak vir Nederlands in Suid-Afrika 'n onherstelbare verlies gely. Hy het voortreflike bloemlesings uit die Nederlandse liriek saamgestel. Wat die literatuur betref, het Dekker nie net die Afrikaanse, Engelse en Nederlandse geken nie maar ook die Duitse en Franse, en veral ook vir Frans het hy veel in Suid-Afrika gedoen. Hy het oor die Franse literatuur geskryf en mooi vertalings uit Frans gemaak. Hy het ook vertalings uit Oud-Noors gemaak.

Voorts het Dekker veel oor die skilder- en beeldhoukuns van Suid-Afrikaanse en buitelandse kunstenaars gepubliseer. Hy het altyd verbande gesoek tussen die literatuur en die skilder- en beeldhoukuns. Daarvan getuig reeds sy inougurele rede, *Die Impressionisme in die Nederlandse letterkunde* (1933), sy monografie *Lodewijk van Deyszel as 'skilder'* (1950) en sy opstel oor *Franse skilderromans*.² Professor Dekker het veel gedoen vir die waardering van Suid-Afrikaanse skilders en beeldhouers wat vanweë die geavanceerdheid van hulle kuns aanvanklik onaanvaarbaar was vir die publiek.

²In Standpunte 1:3, juli 1946

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 35 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

In 1959 het die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns die Stalsprys vir Geesteswetenskappe aan prof. Dekker toegeken vir sy geesteswetenskaplike arbeid op talle terreine.

Hierdie energieke man was ook tydskrifredakteur. Van 1929 tot 1933 was hy mederedakteur van Die Nuwe Brandwag, die eerste betekenisvolle Afrikaanse tydskrif vir kuns en lettere.

Sy studente, wat hom nie net uit sy boeke en artikels geken het nie, weet dat prof. Dekker 'n onoortreflike dosent was. Dit is algemeen bekend dat sy kolleges altyd van 'n hoë standaard was, bevatlik en intens boeiend. Min hooglerare het miskien soveel lof ingeoes vir hulle boeiende voordrag as G.Dekker. Hy het 'n gestrenge indruk gemaak op sy studente en altyd groot ontsag ingeoes, maar hy het ook hulle liefde en waardering gekry. Hy het vele vriende gehad onder sy oud-studente. Hulle het hom twee keer gehuldig: in 1957 met sy 60ste verjaarsdag, toe 'n huldigingsbundel aan hom opgedra is: *Beskouings oor poësie*³ en in 1973 toe hulle met sy 75ste verjaarsdag vir hom en sy gesin 'n feestelike maaltyd aangebied het. By albei geleenthede het hy met dankbaarheid daarvan getuig dat sy gevorderde studente sy vriende geword het. Van hulle is 'n hele aantal vandag as hoogleraars werksaam aan verskillende Suid-Afrikaanse universiteite.

Professor Dekker het as akademikus nie 'n kluisenaarsbestaan gevoer nie. Hy het in talle openbare liggame gedien en het dikwels in die

³Onder redaksie van T.T.Cloete, A.P. Grové en H.van de Merwe Scholz

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 36 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

openbaar opgetree. Met die instelling 1963 van die statutêre liggaam, die Raad van Beheer oor Publikasies, het prof. Dekker die eerste en gerespekteerde voorsitter daarvan geword (tot 1968). Hy het in die Raad van Advies van die Transvaalse Biblioteekdiens gedien en onder andere ook in die Matrikulasieraad. Prof. Dekker het in talle kommissies gedien wat literatuur, skilderytentoonstellings of beeldhouwerk moes beoordeel. Hy was 'n aktiewe lid van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns sedert 1930. Hy het in die Akademieraad gedien en het sedert die dertigerjare talle kere (dikwels as voorsitter) gedien in die letterkundige komitees van die Akademie wat aanbevelings gemaak het vir die toeken van die Hertzogprys.

Die Suid-Afrikaanse Akademie het professor Dekker in 1969 vereer deur 'n erelidmaatskap aan hom toe te ken.

Professor Dekker het ook in die beherende en beleidsliggame van sy universiteit 'n leidende rol gespeel, by geleentheid as dekaan van die Fakulteit Lettere en Wysbegeerte en jare lank as Senaatsverteenvoerder op die Universiteitsraad. Hy het nie alleen as dosent in die kollegesaal en seminaarkamer by die universiteit gedien nie maar as uitbouer daarvan op vele terreine. Daarvoor het die Potchefstroomse Universiteit hom vereer deur in 1969 die graad Doctor Litterarum honoris causa aan hom toe te ken. Ook sy alma mater, die Universiteit van Pretoria, het hom 'n eregraad toegeken na die aanvaarding van sy emeritaat.

Professor Dekker was 'n bekende geleerde in die Nederlande, wat hy (benewens ander Europese lande) herhaaldelik na sy studentejare weer

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina 37 van 197

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

besoek het, met regeringstipendia, as genodigde onder die Kulturele verdrae met Nederland en België of as gasprofessor.

As emeritus het wyle professor Dekker bly klas gee, tot enkele dae voor sy dood. Hy het tot teen die einde opgetree in die openbaar, met voordragte, met die opening van tentoonstellings van skilderye en beeldhouwerk en as voorsitter van verskeie openbare liggame. In sy studeerkamer het hy aktief bly voortwerk. Heelwat werk het hy onvoltooid nagelaat, onder andere 'n uitgawe van Vondel se *Gijsbrecht* vir studente in Suid-Afrika.

In professor Dekker het nie net die Afrikaanse letterkunde nie maar ook die Noord- en Suid-Nederlandse literatuur 'n kenner en dienaar verloor.

T.T. CLOETE

BELANGRIKSTE PUBLIKASIES

Boeke

Die invloed van Keats en Shelley in Nederland gedurende die negentiende eeu. Groningen-Den Haag 1926.

Die Impressionisme in die Nederlandse Letterkunde. Pretoria-Kaapstad 1933.

Causerie en Kritiek. Pretoria 1934.

Afrikaanse Literatuurgeskiedenis. Kaapstad 1973 (In 1948 het daar te Brugge 'n

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina **38** van **197**

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

uitgawe vir die Nederlandse verskyn.)

Die Afrikaanse Psalmberyming. Pretoria 1938.

Psalmen van Totius. Baarn 1939.

Oordeel en besinning. Kaapstad 1964.

Bloemlezing uit die gedigte van A.G. Visser. Pretoria 1955.

Vertalings

Die Saga van Grettir die Sterke. Pretoria-Kaapstad 1931.

Die Sterwende Aarde. Kaapstad 1948 (uit die Frans van René Bazin).

Verhale. Kaapstad 1954 (uit die Frans van Guy de Maupassant).

Pierrot in Tydskrif vir Letterkunde, Desember 1954 (uit die Frans van Guy de Maupassant).

Artikels in versamelwerke

Ds.S. J.du Toit as leier van die Eerste Afrikaanse Taalbeweging in Gedenkboek ter Ere van die Genootskap van Regte Afrikaners (1875-1925). Potchefstroom 1926.

Uit Totius se jeug in Totius – Digter en Profeet. Johannesburg 1938 (red.P.J. Nienaber).

Ons grootste dramaturg in C.L.Leipoldt: Eensame Veelsydige. Johannesburg 1950 (red. P.J.Nienaber).

Ons kulturele groei na 1900 in Geskiedenis van Suid-Afrika 1. Kaapstad 1951.

History of Afrikaans Literature and biographies in Cassell's Encyclopaedia of World Literature. London 1953.

Tydskrifartikels

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 39 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Die liefde van Hooft en Brechje Spieghel in Tydskrif vir Wetenskap en Kuns, Julie 1927.

Die Franse Naturalisme in Tydskrif vir Wetenskap en Kuns, September 1928.

Prof. Prinsen en die studie van die Nederlandse letterkunde in De Nieuwe Taalgids 30: 2. 1930.

Beatrys van Boutens in Die Nuwe Brandwag, 1932.

Geerten Gossaert in Koers, Augustus 1934.

Nuwe oriëntering in Die Huisgenoot, 18 September 1934.

'n Nuwe geluid in Koers, Oktober 1934 (W.E.G.Louw se *Die ryke dwaas*).

'n Elegie in Koers, Desember 1934 (*Passieblomme* van Totius).

Arthur van Schendel in Die Huisgenoot, 1 Mei 1936.

Terugblik oor om prosa in Die Huisgenoot, 31 Mei 1936.

Om jongste poësie in Die Huisgenoot, 20 November 1936.

Jacobus Revius in Koers, Februarie 1937.

Josine A. Simom-Mees in Die Huisgenoot, 7 Mei 1937.

Die kunstenaar en die gemeenskap in Die Huisgenoot, 9 Augustus 1937.

'n Belangrike nuwe digbundel in Die Huisgenoot, 11 Maart 1938 (Van Wyk Louw se *Die halwe kring*).

Aforismes van Joubert in Die Huisgenoot, 10 Junie 1938.

'n Digwerk oor die Voortrekkers in Die Huisgenoot, 9 September 1938 (Van Wyk Louw se *Die dieper reg*).

Die waardering van 'n gedig in Die Huisgenoot, 2 en 9 Desember 1938.

Pessimisme in ons prosakuns in Die Huisgenoot, 1 Desember 1939.

'n Vertroude volksvriend in Die Huisgenoot, 28 Junie 1940. (Celliers).

Vondel se Eva in Tydskrif vir Wetenskap en Kuns, Junie 1941.

'n Belangrike epiëse digwerk in Die Huisgenoot, 12 September 1941 (Van Wyk Louw)

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 40 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

se *Raka*).

Vondel se vrouekarakters: Badeloch in Tydskrif vir Wetenskap en Kuns, Augustus 1942.

Twee Rembrandt-romans in Die Nuwe Brandwag, 1943.

'n Mooi werkjie herlees in Die Huisgenoot, 15 Desember 1944 (M.E.R. se Onweershoogte).

Los gedagtes oor om prosa in Jaarboek van die Afrikaanse Skrywerskring, 1944.

Die huidige stand van die Afrikaanse letterkundige kritiek in Die Huisgenoot, 10 Augustus 1945.

Die nasionale in die kuns in Die Huisgenoot, 23 November 1945.

Die vrouekarakters in Vondel se Gebroeders in Tydskrif vir Wetenskap en Kuns, November 1945.

Twee Franse skilderromans (l'Oeuvre en Manette Salomon) in Standpunte 1:3, Julie 1946.

C.M. van de Heever se verskuns in Die Huisgenoot, 29 November 1946.

D.J. Opperman se 'Negester oor Ninivé' in Die Ruiter, 21 November 1947.

Totius se jongste digbundel in Die Huisgenoot, 30 Julie 1948 (Skemering).

Die vrouekarakters in Vondel se Jeptha in Tydskrif vir Wetenskap en Kuns, Augustus 1948.

Ons letterkundige ontwikkeling gedurende die afgelope vyftig jaar in Tydskrif vir Wetenskap en Kuns, Oktober 1950.

Lodewyk van Deysel as 'Skilder' in Tydskrif vir Wetenskap en Kuns, Oktober 1950.

'n Halwe eeu na Hildebrand se sterfdag in Tydskrif vir Wetenskap en Kuns, April 1953.

Die Calvinisme en die Kuns in Standpunte 7:3, April 1953.

Totius as digter en psalmberymer in Koers, Augustus 1953.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 41 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

By die herlees van Totius se poësie in Standpunte 9:2-6, 1954-1955.

Enkele gedagtes oor kuns in Koers, April-Junie 1955.

Vondel in Jaarboek van die Suid-Afrikaanse Akademie 13.

Aantekeninge oor 'Fidesla' van Couperus in Ons Tydskrif 111: 3.

Skilder- en beeldhoukuns

Anton van Wouw. Grondlegger van die Afrikaanse beeldhoukuns in Die Huisgenoot, 24 Desember 1945.

Die kuns van Fanie Eloff in Die Ruiters, 9 Januarie 1948.

Die kuns van Maggie Laubser in Koers, Desember 1953.

Drie Suid-Afrikaanse kunstenaars in Die Huisgenoot, 25 Januarie 1954.

'n Waarderolle werk van die Hollandse en Vlaamse skilderkuns in Suid-Afrika in Standpunte 9:6, 1955.

Die ontwikkeling van die Franse skilderkuns vanaf die Impressionisme. Potchefstroom 1955.

Inleidinge en aantekeninge

Tony, *Ernest Staas*; Hildebrand, *Camera obscura*; J.van Lennep, *Ferdinand Huyck*; H.J. Schimmel, *De tower-kat*; Scharten-Antink, *Het geluk hangt als een druiventros*; I. Boudier-Bakker, *Verleden*; J.A.Simons-Mees, *Twee levenskringen*; M. Emants, *Domheidsmacht*; bloemlesing (2 dele) *Van Maerlant tot Boutens*; bloemlesing *Van Hooft tot Luyken*; *Poësie van die Nederlandse goue eeu*; bloemlesing *Van Bilderdijk tot Gorter*; bloemlesing A.C.W. Staring; bloemlesing *Van Staring tot Gorter*.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 42 van 197](#)

[Ga terug](#)

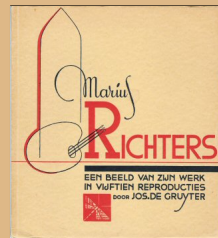
[Beëindigen](#)

Afkomstig uit: Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1980-1981, pag. 144-153.

JOSIAH WILLEM (JOS) DE GRUYTER

Singapore 28 augustus 1899 – Amsterdam 30 juli 1979

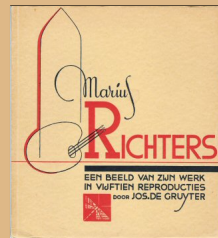
Dat Jos de Gruyter, zoals hij altijd werd genoemd – en hij ondertekende ook zijn brieven met 'Jos' – een heel bijzonder mens was, zal wel door niemand die hem ooit heeft ontmoet, worden ontkend of zelfs maar betwijfeld. Alleen al niet, omdat hij een zo zeldzaam aandachtig man was – 'jij, die al oor en oog bent', zoals Vasalis in haar gedicht *Nostalgi-que* van hem zei, aandachtig, subtiel, broos, wijs. Maar niet alleen dat. Want zijn subtiliteit had niets van doen met preciositeit, zijn broosheid niets met weerloosheid, zijn wijsheid niets met sceptische gelatenheid. Hij was strijdbaar en hij kon fel zijn en zijn sterk doorvoelde én overtuigde humaniteit wees iedere weekheid van de hand. In een artikel dat ik over hem schreef ter gelegenheid van de tentoonstelling die Galerie Studio '40 te 's-Gravenhage in november en december 1978 aan zijn leven en werk wijdde (hij ging toen zijn tachtigste levensjaar in en het zou de laatste eer zijn die hem bewezen werd), wees ik op die oosterse wijsheid en beschouwelijkheid van hem die voor onbezonnen uitspraken en onverantwoorde oordelen behoedde. Hij reageerde daarop in een brief van 1 december: 'En dan die Oosterse wijsheid en beschouwelijkheid, ja, die zal ik als kind al wel in me gehad hebben, geboren als ik was in Singapore – Sim-ha-Pura in Sanskrit, "de Leeuwenpoort"..., maar ik heb er anderzijds "als een leeuw" voor moeten vechten, als dit niet te paradoxaal klinkt. Want ik was *ook* een ontzettende driftkop, herinner me levendig bijv. dat ik al vechtende met mijn 3 jaar oudere broer Paul de trap ben afgedonderd....

[Hoofdmenu](#)[Pagina 43 van 197](#)[Ga terug](#)[Beëindigen](#)

Die geboorte in het oosten betekent overigens niet dat hij ook maar een druppel Indisch bloed in de aderen had. Zijn vader was een echte Hollander, zijn moeder een authentieke Engelse. Wel is het waar dat hij vijf van de eerste tien jaar van zijn leven in het toenmalige Nederlands-Indië doorbrachten dat dit zijn persoonlijkheid heeft beïnvloed mag wel worden aangenomen bij een zo gevoelig en voor indrukken vatbaar kind als hij moet zijn geweest.

Het is zeker niet zonder belang er op te wijzen dat ook zijn vader een opmerkelijke verschijning geweest is. Geboren in 1859 werd hij in Delft opgeleid voor ambtenaar Binnenlands Bestuur en hij was als zodanig van 1883-1389 in Noord- en Zuid-Celebes en op verschillende eilanden tussen Celebes en de Filippijnen werkzaam. Maar in dat laatste jaar gaf hij zijn ambtelijke loopbaan op om in dienst te treden, aanvankelijk in Rotterdam, maar spoedig in Liverpool en Londen, van het toen al door Sunlight Soap wereldvermaarde industriële concern Lever Brothers. Dat was destijds een vrij progressieve onderneming, die ook een tijdschrift uitgaf, *Monthly Journal Port Sunlight*, waarvoor Jan de Gruyter begon te schrijven; onder andere in 1915 een reeks bijdragen over de wederopstanding van de Nederlandse literatuur, te beginnen met Multatuli, Huet, Vosmaer en Emants en zich voortzettend in de Tachtigers. Hij publiceerde voor- en ook nadien tal van essays in tijdschriften als *De Gids*, *Onze Eeuw* en *De Nieuwe Gids*, met name over Engelse literatuur waarin hij goed thuis was. In het bijzonder verdiepte hij zich in de Fabians (Sidney, Beatrice Webb en George Bernard Shaw), die later het intellectuele element zouden vormen van de Labourbeweging. Ook Jan de Gruyter was – en bleef zijn leven lang – socialist op een met hen verwante, ondogmatische, humanitaire manier, een levenshouding welke, met persoonlijke accenten, ook in zijn jongste zoon terug te vinden is. Maar die was er toen nog niet. In 1897 verliet De Gruyter Lever Brothers weer voor een betrekking bij de Koninklijke Bataafsche Petroleum Maatschappij. Hij moest daar-

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 44 van 197](#)

[Ga terug](#)

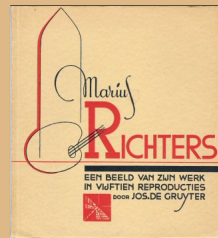
[Beëindigen](#)

voor opnieuw naar Indië met het gezin dat hij inmiddels had gesticht. Hij was in Engeland getrouwd, in 1893 was een dochter geboren, Winnie, en in 1896 een zoon, Paul. Tijdens een verblijf in Singapore kwam, op 28 augustus 1899, het derde kind, zijn zoon Josiah Willem ter wereld. De eerste jaren na zijn geboorte bracht hij in Europa door, maar in 1904 ging de familie terug naar de oost, eerst naar Samarinda, op Borneo's oostkust, later naar Balikpapan aan de Straat van Makassar. De indrukken tussen het vijfde en tiende jaar zijn diep en hevig en zij hebben dan ook hun sporen in de herinneringen van Jos de Gruyter, maar vooral in de vorming van zijn gemoedsleven, duidelijk nagelaten.

In 1909 nam de vader opnieuw ontslag, omdat hij van mening was zijn financiële positie voldoende verstevigd te hebben om nu te kunnen doen wat hij altijd had gewenst, namelijk een onafhankelijk bestaan te kunnen leiden als schrijver en essayist. Het gezin vestigde zich in Haarlem, waar zij vier jaar lang woonden, waar Jos twee jaar lagere school en twee jaar HBS zou volgen en zijn eerste contacten opdeed met beeldende kunstenaars, namelijk Jessurun de Mesquita en Chris Lebeau, spoedig gevolgd door de kennismaking met de in Bloemendaal woonachtige Just Havelaar, met wie de vader door zijn werkzaamheid als schrijver in aanraking was gekomen. Jos was gaan tekenen, Havelaar herkende het talent en moedigde de jongen aan, die hem geleidelijk als een tweede vader begon te voelen. Maar slechts voor korte tijd, want in 1914, tijdens een vakantie overvallen door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, vestigde het gezin zich weer in Engeland.

Voor de vader was het een moeilijk moment. Door de oorlog raakte hij zijn geld kwijt en daardoor ook zijn onafhankelijkheid. Hij was genoodzaakt opnieuw een betrekking te zoeken en kwam ditmaal in dienst bij de Anglo-Saxon Petroleum Company. Voor Jos daarentegen werden het jaren van artistieke vorming en ontplooiing. Zijn algemene ontwikkeling, voor de tweede maal in zijn schoolopleiding onderbroken, werd verder ter hand genomen door de vader, maar zijn plastische aanleg

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 45 van 197](#)

[Ga terug](#)

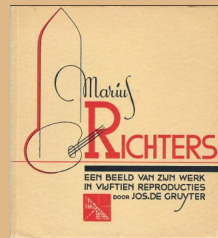
[Beëindigen](#)

mocht hij ontwikkelen door zich in te laten schrijven bij de Beckenham School of Arts and Crafts en later ook bij de grafische afdeling van de Royal College of Art in South Kensington, London, onder directie van Sir William Rothenstein. Hij behaalde hier het ets-diploma in 1922, nadat hij een jaar eerder op het nippertje de Prix de Rome miste.

In die jaren, tussen 1914 en 1923, was er heel wat gebeurd: zijn ontdekking van de Ierse en Keltische kunst en cultuur op de Beckenham School door zijn leermeesters en medeleerlingen met wie hij bevriend raakte, zijn ontdekking van D.H. Lawrence, een schrijver die hem een leven lang is blijven boeien en over wie hij een helaas ongeschreven gebleven boek projecteerde, zijn confrontatie met het geloof, neergelegd in (ongepubliceerde) *Notes for an Essay on Christianity* – zelfs heeft hij zich in 1919 door de doop laten opnemen in de Anglicaanse kerk –, de herontdekking, na Indië, van de dans en het ballet, speciaal door Diaghilev, maar dat was na de beëindiging van de oorlog, en tenslotte en vooral de intieme en diepgaande kennismaking met de schilderkunst door de musea en tentoonstellingen in Londen.

Zijn ouders waren na de oorlog naar Nederland teruggekeerd, waar zijn vader op uitnodiging van Herman Robbers medewerker van Elseviers Uitgevers Mij. was geworden, als redacteur van de Algemene Bibliotheek, waarvoor hij verschillende delen zelf zou schrijven. In 1920 verscheen ook bij Elsevier zijn tweedelige Multatuli-biografie, die hij al in Haarlem had geschreven, maar die ten gevolge van de oorlog en het verblijf in Engeland niet had kunnen verschijnen. Daardoor was het in feite toch de eerste serieuze, op niveau staande en daarbij positieve levensbeschrijving en waardering van Eduard Douwes Dekker. Omdat dit bestaan materieel niet veel armslag gaf, riep de vader zijn zoon na de beëindiging van zijn studie in 1923 terug naar Amersfoort, waar zij woonden. Het was, bij al zijn talent, een onzekere die naar Nederland terugkeerde. Zijn, voornamelijk grafisch, talent bevredigde hem onvoldoende, de behoefte aan schrijven over beeldende kunst deed zich

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 46 van 197](#)

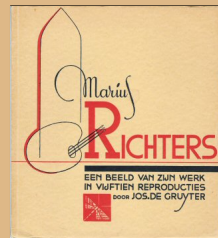
[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

sterker voelen, en ook, misschien zelfs bovenal, de neiging zich aan de muziek te wijden, want Jos was een begaafd pianist, ondanks het feit dat hij geen enkele opleiding of les had gehad. Die onzekerheid zou nog enige tijd voortduren maar door nieuwe en hernieuwde vriendschappen tenslotte op zijn sterkste gave worden gericht. Daar was in de eerste plaats het opnieuw aanknopen van de relatie met Havelaar, die hem tot schrijven over beeldende kunst aanzette en hem daar ook in feite de gelegenheid toe bood. Het begon omstreeks 1924 met een stuk over Jan Mankes, maar belangrijker was een grotere beschouwing over Thijs Maris en Vincent van Gogh, die in 1926 in De Nieuwe Gids zou worden opgenomen. Verder kwam hij in aanraking met de muziekcriticus (latere intendant van de Nederlandse Opera) Piet Tiggers, die hem piano hoorde spelen, aanbood hem gratis les te geven en hem garandeerde dat hij binnen twee jaar op het concert-podium zou zitten; iets waarvan hij later wel terugkwam, omdat, alle begaafdheid ten spijt, het jarenlang ongeschoold spelen het scheppen van een goede techniek veel meer bemoeilijkte dan hij voorzien had.

Een belangrijk jaar werd 1926. Op een tekenclubje bij de schilder Jacob Nieweg had hij de zes jaar oudere schilderes Margaritha Feuerstein leren kennen die diepe indruk op hem maakte. Tussen hen was een vriendschap ontstaan, die er toe leidde dat zij op 17 februari 1926 in Bromley, graafschap Kent, in het huwelijk traden. In 1926 verschenen zijn eerste boekjes over Van Gogh en Käthe Kollwitz. Vanaf dat moment begon hij ook min of meer regelmatig te publiceren in Opgang, De Stem, Elseviers Maandschrift, enz. De keuze was eigenlijk al gemaakt, zij het nog niet definitief. Het jonge paar, met weinig middelen van bestaan, vestigde zich eerst enige tijd in Italië, in San Gimignano, waar het toen goedkoop leven was, en daarna in Villeneuve-les-Avignon, waar zij bevriend raakten met de schilder Willem Hussem. Eind 1927 keerden zij naar Nederland terug. Het volgende jaar maakte Jos zijn laatste tekening en besloot van dan af nog alleen te schrijven,

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 47 van 197](#)

[Ga terug](#)

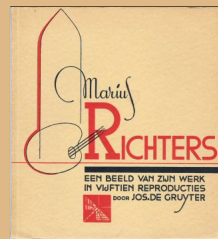
[Beëindigen](#)

kunstkritieken, kunstbeschouwingen, essays. Misschien speelde daarbij een brief van Havelaar een rol die hem einde 1917 geschreven had: 'Wacht maar, Willem, jij wordt onze eerste criticus voor beeldende kunsten. En als je maar oppast dat je geen gekkigheden doet als ik, dan zal je als zoodanig erkend worden ook.' Die voorspelling is in elk geval uitgekomen. Hij werkte eerst een paar jaar voor het Utrechts Dagblad als opvolger van Hammacher. In die tijd werd ook een zoon geboren, Bas, op 31 december 1928, drie jaar later gevolgd door een dochter, Marjolein, op 29 december 1931. Maar toen was hij, op voorpraak van Havelaar, die datzelfde jaar stierf, in 1930 al benoemd tot redacteur voor beeldende kunsten bij Het Vaderland in Den Haag, na 1945 ook voor dans en ballet. Hij bleef dat tot 1955, toen hij aangesteld werd als directeur van het Groninger Museum.

Voor zijn biografie is nog van belang dat hij in 1947 kennis maakte met Catharina Meijer, dat zijn eerste huwelijk ontbonden werd en hij in september 1951 met Catharina Meijer hertrouwde, een huwelijk dat in tegenstelling tot het eerste harmonisch en gelukkig zou blijken. Na zijn afscheid van Groningen in 1963, was hij nog tot september 1965 hoofdconservator voor de moderne kunst aan het Gemeentemuseum te 's-Gravenhage.

Aan waardering heeft het hem niet ontbroken. Hij was lange jaren lid van de Rijkscommissie voor Aankopen van Beeldende Kunstenaars, voor de Biennale in Venetië, rijksdeskundige voor de invoer van alle voorwerpen van kunst en geschiedenis, adviseur voor Nederland van het Carnegie Institute voor de drie-jaarlijkse expositie in Pittsburgh, lid van de Adviescommissie inzake Subsidies Kunsttijdschriften, bestuurslid van het Haags Cultureel Centrum, van de Jacob Marisstichting, van de Raad voor de Kunst, lid van tal van jury's, van de Association Internationale des critiques d'Art, van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. Verschillende prijzen vielen hem ten deel, een Essayprijs van de Jan Campertstichting (1956), de Rotterdamse

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 48 van 197](#)

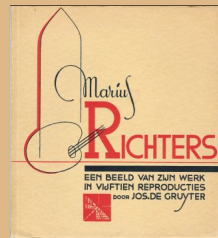
[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Pierre Bayle-prijs voor beeldende kunst kritiek (1961), De Dante-prijs (1952). Voorts ontving hij de zilveren penning van de Gemeente Den Haag, werd hij benoemd tot Officier in de orde van Oranje-Nassau en ontving hij in 1964 een eredoctoraat aan de Universiteit van Groningen. Ik vermeldde al de tentoonstelling die in november-december 1978 in Den Haag aan hem en zijn werk werd gewijd, waarbij nog dient te worden aangetekend dat hierop ook vrij veel werk, vooral kleurentekeningen, te zien waren uit zijn laatste jaren. Zijn 'laatste' tekening uit 1928 is inderdaad verre van zijn laatste geweest, al heeft hij ruim dertig jaar lang, heel de tijd waarin hij als kunstcriticus werkzaam was, zelf het beroep van beeldend kunstenaar inderdaad niet uitgeoefend om al zijn intense aandacht te wijden aan het werk van anderen.

Is, wat zijn levensloop betreft, het belangrijkste hiermee wel gezegd, er dienen nog wel enkele regels te volgen over de mens en de schrijver, die trouwens voor een goed deel samenvallen, want in de schrijver openbaarde zich in belangrijke mate de mens die in De Gruyter schuilging. Niet de gehele mens ongetwijfeld. Wat hij schreef bleef bij alle gevoeligheid en subtiliteit onder controle van zijn zelfkritiek en hoe enthousiast hij ook kon zijn en dat niet onder stoelen of banken stak, hij verafschuwde zweverige, vage retoriek. Dat verklaart ook, waarom hij volstrekt niet gesteld was op een vriend van Just Havelaar met wie hij kennis maakte: Dirk Coster. Hij stelde hem verantwoordelijk voor al wat hij later als het negatieve in Havelaar zag, al deelt hij in zijn autobiografische papieren mee nooit veel van hem te hebben gelezen, 'ook niet de felle aanvallen van het vriendenpaar Du Perron-Ter Braak op het vriendenpaar Coster-Havelaar.' Dat neemt overigens weer niet weg dat De Gruyter zelf een uiterst gevoelig, hartelijk man was die, wanneer hij werkelijk ontroerd raakte, tot tranen bewogen kon zijn. Maar zijn kracht, ook als criticus, was zijn zelfbeheersing, en hoe driftig hij, volgens eigen bekentenis, in aanleg dan ook mocht zijn, zijn wijsheid, zijn begrip voor anderen, zijn ongewone, verrassend zuivere

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 49 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

intuïtie schiepen een mildheid die de omgang met hem tot een telkens aanwezige weldaad maakte, des te meer waar zij noch zijn subtiële maar trefzekere ironie, noch ook zijn strijdbare felheid, wanneer het om principiële zaken ging, ook maar in het minst belemmerde. Het was juist deze combinatie die het verkeer met hem een zo speciale aantrekkelijkheid verleende. Ik zelf heb hem in de jaren waarin wij door onze gemeenschappelijke werkzaamheid aan de kunstredactie van Het Vaderland elkaar regelmatig, om niet te zeggen dagelijks, ontmoetten, bij mijn weten maar éénmaal heftig verontwaardigd en geëmotioneerd gezien, en dat was gericht tegen het botte onbegrip waarmee nog niet eens zozeer zijn eigen oprechtheid en goede trouw als wel die van de kunstenaars wier werk hij verdedigde in twijfel werden getrokken.

Uit zijn levensloop is wel gebleken dat de opleiding van Josiah Willem de Gruyter, behalve op de Londense kunst-academies, weinig schools is geweest. De leermeesters die hij had, zijn vader, Just Havelaar, waren ongetwijfeld bijzondere persoonlijkheden, maar van een systematische ontwikkeling kon geen sprake zijn. Men mag hem over het geheel genomen dan ook wel als een autodidact beschouwen. Dat dit geen nadeel behoeft te zijn, gegeven een bijzondere aanleg en toewijding, is in zijn geval wel evident. Er zijn maar weinig kunstcritici in heden en verleden die over een zo uitgestrekt veld van kennis beschikken en beschikten, en slechts weinig kunsthistorici die aan deze kennis een zo diepgaand vermogen tot invoeling, tot ervaring en beleving van het gewetene, paarden als hij. Hij heeft zich die kennis en die ervaring eigen gemaakt door zijn bijzondere gave van aandacht 'van oor en oog' zoals ik Vasalis nogmaals mag nazeggen, wat wil zeggen luisteren, zien, beschouwen, lezen, mediteren. De Gruyter heeft dat een lang leven lang gedaan op een wijze die zeldzaam mag worden genoemd.

Die vruchtbaarheid heeft zich concreet en onmiddellijk gemanifesteerd in de talrijke adviezen die hij aan de overheid, aan instellingen, aan individuele figuren heeft gegeven op het wijde terrein van de kunst en

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 50 van 197](#)

[Ga terug](#)

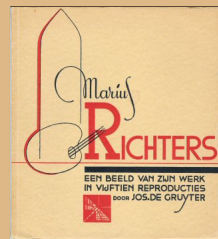
[Beëindigen](#)

waarvan zij allen hebben geprofiteerd. Men vindt haar, minder eclatant maar stellig niet minder werkzaam, in de enorme hoeveelheid van zijn kritieken in dagbladen en tijdschriften, schriften die als 'journalistiek' voor een groot deel – niet alles gelukkig – maar een efemer bestaan hebben, maar waarvan men de functie die zij hadden niet mag onderschatten. Die functie was tweeledig: naar de behandelde kunstenaar toe, en naar het publiek. Wat de eerste betreft, het aantal kunstenaars is groot dat aan De Gruyter een beter besef en een dieper inzicht in eigen wezen te danken heeft en dat ook menig maal heeft erkend. En wat het tweede aangaat behoort De Gruyter ongetwijfeld tot de critici die het meest hebben bijgedragen om zijn lezerspubliek toegankelijk te maken voor waarde en betekenis van de plastische kunsten als verschijnsel van de humanitas, maar dan wel in al hun uitingsvormen, ook die waartegen gewoonte, traditie, gebrek aan creatieve verbeelding zich plegen te verzetten, omdat de culturele perspectieven verborgen blijven voor wie zich te weinig inspanning getroosten. Weinigen hebben als hij ertoe bijgedragen die inspanning gemakkelijker te maken, zijn lezers bij het verkrijgen van inzicht behulpzaam te zijn. In één van die beschouwingen in Het Vaderland van 24 december 1958, toen hij al niet meer als criticus aan het blad verbonden was, heeft hij als zijn credo over de omgang met kunst geschreven:

'Mij lijkt de kunst door haar vermogen om hoofd en hand, zinnen en ziel, instinct en geest tegelijkertijd te activeren, te binden en te richten, aldus vormend te werken op de totale persoonlijkheid, één van de grootste integrerende en regenererende machten in welke samenleving ook. En meer dan ooit in onze huidige maatschappij, waarin het individu zo duidelijk wordt bedreigd door de overal waarneembare neiging tot massificatie. Want de verhouding tot de kunst zal altijd een individuele moeten zijn.'

Die verhouding heeft hijzelf altijd gehad en het is juist daardoor dat zijn beschouwingen en kritieken niet alleen persoonlijk waren, maar

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 51 van 197](#)

[Ga terug](#)

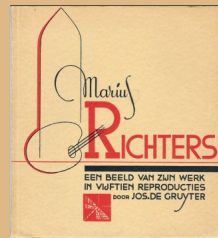
[Beëindigen](#)

ook de essentie raakten. Het zou dan ook zeker aanbeveling verdienen wanneer ten behoeve van de moderne kunstgeschiedenis in ons land een of meer selecties uit deze artikelen behouden en gebundeld werden. Zó rijk aan waardevolle kunstbeschouwingen zijn wij helaas niet.

Dat zou overigens niet meer zijn dan een aanvulling op het vele dat door De Gruyter in boekvorm is gepubliceerd. Het is in het bestek van dit levensbericht uiteraard onmogelijk al zijn geschriften, waarvan hieronder een overzicht volgt, de revue te laten passeren. In al deze publikaties toont hij zich een belangrijk schrijver over kunst, niet alleen door zijn artistieke eruditie, die zijn vakterrein ver te buiten gaat (ik denk bijvoorbeeld aan zijn voortreffelijke beschouwing over Emily Brontë of zijn studie van taal en schrift der oude Maya's, *A new Approach to Maya Hieroglyphs*, dat volgens deskundigen als Arthur Waley, Elias Canetti, C.A. Burland, een nieuw licht wierp op een oeroude beschaving en wetenschap), maar vooral door de instelling die hij daarin toont, namelijk begrip te wekken voor wat elementair is in de kunstgebieden waarover hij schreef. Een uitstekend voorbeeld daarvan is zijn werk *De Europese Schilderkunst na 1850*, eerst verschenen in 1935, nadien zeer uitgebreid herdrukt in 1954, waarin hij poogt de verschillende stromingen objectief en empathisch, van binnenuit, vanuit hun eigen 'waarheid' te begrijpen. Maar hoe zuiver zijn inzicht in het wezen van alle kunst was, blijkt uit het slot van zijn verantwoording bij de herdruk, waar hij schrijft: 'Tenslotte nog dit. In één zijner meesterlijke aforismen heeft Georges Braque gezegd: "Het gaat in de kunst slechts om één ding, dat wat men niet kan verklaren". Indien ik op de volgende bladzijden misschien de indruk wek, steeds opnieuw te willen "verklaren", dan geschiedt dit toch in het volle bewustzijn van de onherroepelijke juistheid van Braque's uitspraak.'

Heeft het merendeel van De Gruyters publikaties rechtstreeks betrekking op schilderkunst en grafiek, veel belangstelling had hij ook voor de beeldhouwkunst en voor de moderne architectuur. Ook daarover

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 52 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

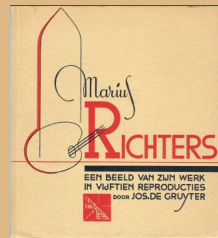
heeft hij, niet altijd gebundeld of als inleidingen bij catalogi, belangrijke stukken geschreven, ik herinner bijvoorbeeld aan zijn studies over S. van Ravesteyn in Elseviers Maandschrift (1932) en het Bouwkundig Weekblad (1959). Een terrein waarop hij bijzonder uitblonk en waarover hij ook veel schreef, was dat van de Japanse prentkunst, waarmee hij een uitzonderlijke affiniteit bezat.

In een weinig bekend geschriftje, gedrukt op de persen van Het Vaderland, een soort vlugschrift dat de kritiek tot onderwerp had, heeft De Gruyter eens het beroep onder de loep genomen dat hij zelf beoefende, namelijk dat van de criticus. Hij stelde daarin een lijst op van desiderata, waaraan de ideale criticus zou dienen te beantwoorden. Die zijn: inzicht, eruditie, algemene ontwikkeling, cultureel begrip; kennis van de kunstgeschiedenis, niet alleen de Europese; enige vakkennis en begrip van de technische middelen die worden aangewend; psychologisch inzicht; de gave van het woord en iets van het kunstenaarschap; integriteit en oprechtheid naar binnen en naar buiten: 'de criticus moet er tegen waken bij de confrontatie met een kunstwerk, méér te willen voelen dan hij ziet, méér te willen denken dan hij voelt en méér te willen zeggen dan hij denkt;' tenslotte een zekere stabiliteit. Is het wonder, vraagt hij zich tenslotte af, dat de ideale criticus nog geboren moet worden?

Neen, dat is geen wonder. Of liever, het is een wonder dat men er van tijd tot tijd een tegenkomt. Het wonder is hun zeldzaamheid. Josiah Willem de Gruyter behoorde tot die zeldzaamheden. Ook al schreef hij de laatste jaren niet veel kunstbeschouwingen meer, zijn verdwijning laat een leegte, alleen de herinnering blijft.

In dit verband past nog een laatste opmerking. Wat De Gruyter nog wel schreef in de laatste jaren, waaraan hij althans vrij regelmatig werkte, dat was aan een autobiografie. Het manuscript is onvoltooid en, of schoon tamelijk omvangrijk, eindigt het kort na het einde van de twee-

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 53 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

de wereldoorlog. Dank zij de toestemming van mevrouw Catharina de Gruyter-Meijer kon ik voor dit levensbericht een dankbaar gebruik maken van een aantal biografische bijzonderheden die daarin worden vermeld.

PIERRE H. DUBOIS

VOORNAAMSTE GESCHRIFTEN

Van Gogh. Amsterdam, Arbeiders-jeugd-centrale, 1926.

Rodin. Amsterdam, Arbeiders-jeugd-centrale, 1926.

Käthe Kollwitz. Amsterdam, Arbeiders-jeugd-centrale, 1926.

Cézanne en Renoir. Amsterdam, H.J. Paris, 1928 (Franse Meesters).

Het werk van Käthe Kollwitz. Amsterdam, De Baanbreker, NV Servire, 1931.

Schilderijen zien. Amsterdam, De Arbeiderspers, 1934 (Kleine Cultuurbibliotheek).

Zes moderne schilders. Amsterdam, De Arbeiderspers, 1935 (Kleine Cultuurbibliotheek).

Wezen en ontwikkeling der Europese schilderkunst na 1850, Amsterdam, H.J. Paris, 1935.

Kretensische en Griekse kunst. Amsterdam. De Arbeiderspers, 1936 (KCB).

Vincent van Gogh's Great Period. Amsterdam, De Spieghele, 1937 (met W. Scherjon).

Hildo Krop. Amsterdam, De Spieghele/Het Kompas, 1938. *Uit het werk van Aart van Dobbenburgh*. 's-Graveland, De Driehoek, 1941.

Nederlandse schilderkunst uit de Gouden Eeuw. Amsterdam, De Arbeiderspers, 1941 (Kleine Cultuurbibliotheek).

Het masker, 's-Graveland, De Driehoek, 1942.

Toverteekens en symbolen. 's-Graveland, De Driehoek, 1942 (met G.L. Tichelman).

Nieuw Guinese oerkunst. Deventer, W. van Hoeve, 1944.

A new approach to Maya hieroglyphs. Amsterdam, H.J. Paris, 1946.

Lajos d'Ebneth. 's-Gravenhage, A.A.M. Stols, 1946 (De Vrije Bladen).

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 54 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Some Japanese hanging scrolls in the collection of Mr. F. Tikotin. 1949 (in eigen beheer).

Graphic Arts. Amsterdam, Contact, 1952 (Dutch Art Today; Ook in het Frans).
Verve. 's-Gravenhage, Daamen, 1952.

De wereld van Van Gogh. 's-Gravenhage, Daamen, 1953.

De Europese schilderksunst na 1850. Herziene en vermeerderde herdruk. 's-Gravenhage, Bert Bakker/Daamen, 1954.

Hildo Krop. Bussum, Moussault, 1954.

Goya. 's-Gravenhage. Het Vaderland, 1954.

Emily Brontë. 's-Gravenhage. Het Vaderland, 1955.

Het vrouwenportret in de Nederlandse en Vlaamse schilderkunst. idem, 1955.

Etruskische kunst. 's-Gravenhage, Het Vaderland, 1955.

Schouwend oog. 's-Gravenhage, Bert Bakker/Daamen, 1956.

Tekeningen van Van Gogh. Openbaar Kunstbezit, 1962.

Dick Ket. Arnhem, Gemeentemuseum, 1962 (tweede herziene druk: 1968).

Beeld en interpretatie. 's-Gravenhage, Bert Bakker/Daamen, 1964.

Over kunstkritiek. Raam, november 1964.

Japanse prentkunst. Openbaar Kunstbezit, 1965.

De Haagse School I. 's-Gravenhage, Lemniscaat, 1968.

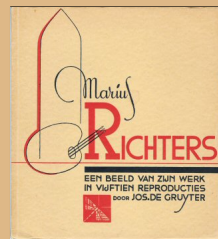
De Haagse School II. Rotterdam, Lemniscaat, 1969.

De Haagse School I. Rotterdam, Lemniscaat, 1968.

Lex Horn. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon, 1971.

J. Altink. Rotterdam, Jan Altink Stichting, 1978.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina 55 van 197

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Inleidingen voor catalogi

Toneel en dans in de Japanse Kunst. 's-Gravenhage, Gemeentemuseum, 1950.

Japanse kunst. Eindhoven, Van Abbe museum.

Mozaïeken uit Ravenna. 's-Gravenhage, Gemeentemuseum, 1951.

Architect J.J.P. Oud. Rotterdam, Museum Boymans, 1951.

Rembrandt-Hokusai-Van Gogh. Amsterdam, Stedelijk Museum, 1952.

Van Noronobu tot Harunobu. 's-Gravenhage, Gemeentemuseum, 1952.

Fotoschouw 52. 's-Gravenhage, Gemeentemuseum, 1952.

Colourprints and drawings by Hiroshugo. Arts Council, 1952 (ook in het Frans).

Meesters van de spotprent. 's-Gravenhage, Gemeentemuseum, 1952.

Ouborg. 's-Gravenhage, Gemeentemuseum, 1953.

Drawings by Hokusai. Arts Council, 1954.

Vijfendertig jaar Groningen kunst. Groningen, Museum van Stad en Land, 1956.

Toon Kelder. Amsterdam, Stedelijk Museum, 1960.

Jozef Israëls. Amsterdam, Stedelijk Museum, 1961.

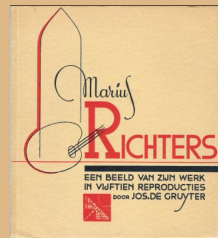
Goya. Amsterdam, Stedelijk Museum, 1962.

Keerpunten in de Nederlandse schilderkunst. Amsterdam, Stedelijk Museum, 1962.

Meesters van de Haagse School. 's-Gravenhage, Gemeentemuseum, 1965.

Jan van Heel. 's-Gravenhage, Gemeentemuseum, 1965.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 56 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Afkomstig uit: Jaarboek van de Maatschappij de Nederlandse Letterkunde te Leiden 1972-1973, pag. 137-150.

KLAAS HANZEN HEEROMA

Hoorn op Terschelling 13 september 1909 – Groningen 21 november 1972

Klaas Hanzen Heeroma werd op 13 september 1909 te Hoorn op Terschelling geboren als zoon van Hendrik Cornelis Heeroma en Rensje Aldina de Vries. Zijn vader was er hoofd van de christelijke school, maar werd het jaar daarop leraar aan de christelijke kweekschool te Zwolle. Daar heeft zijn zoon het gymnasium bezocht, waarna hij in 1928 in Leiden in de Nederlandse taal- en letterkunde is gaan studeren. Zijn keus was op Leiden gevallen om Verwey, wiens werk hij als gymnasiast had leren kennen en bewonderen. Naast deze leermeester trof hij er Kern, Van Wijk, Huizinga en Jan de Vries aan. Zijn plan bij Verwey te promoveren op *Bilderdijk* heeft hij moeten laten schieten toen het onderwerp te omvangrijk bleek. Hij is toen onder Kern gaan werken aan een proefschrift over *Hollandse dialectstudies*. De linguïst Van Wijk, die met Verwey de grootste invloed op hem heeft gehad, deed hem het onderwerp aan de hand. In 1935 promoveerde hij erop bij Kloeke, die Kern na diens dood was opgevolgd. In later jaren heeft hij nadrukkelijk gezegd dat hij zich nooit als leerling van Kloeke heeft beschouwd, maar dat zijn eigenlijke leermeester Verwey is geweest. Wat deze voor hem heeft betekend heeft hij in zijn rede bij Verwey's eeuw-

[Hoofdmenu](#)[Pagina 57 van 197](#)[Ga terug](#)[Beëindigen](#)

getijde in 1965 en daarna nog enkele malen duidelijk gemaakt.

Nog vóór zijn promotie was zijn naam al naar voren gekomen als schrijver van de handleiding voor de spelling-Marchant, *Niet zóó, maar zó* (1934), waarvan achter elkaar negentien drukken verschenen. Van het honorarium kon hij een jaar lang leven. Maar bovendien had hij toen al enige naam gemaakt als dichter en essayist. Als jong student had hij zich aangesloten bij de protestantse letterkundige beweging, waarin hij al spoedig op de voorgrond kwam te staan, vooral als criticus. In 1932 werd hij in de redactie van *Opwaartsche Wegen* opgenomen. In 1936 behoorde hij tot de oprichters van *De Werkplaats*. Aan de renaissance van de protestantse letterkunde omstreeks 1930 heeft hij con amore meegewerkt. Het enthousiasme dat zo kenmerkend voor hem was, ook toen al, verlokte hem tot het schrijven van een breed opgezette maar te hoog gespannen inleiding voor zijn bloemlezing *Het derde réveil* (1934), waarin hij na het réveil van Da Costa en dat van Kuyper de literaire opleving in zijn eigen dichterkring als een derde vernieuwingsproces in het protestantse culturele leven wilde zien. Zijn pleidooi voor dit standpunt vond nauwelijks weerklank.

Zo zeer deze overigens intelligente literaire studie werd aangevochten, zo zeer werd zijn proefschrift, dat het jaar daarop verscheen, algemeen aanvaard als een wetenschappelijk proefstuk dat rijke beloften inhield. Het vestigde met één slag zijn naam als dialectoloog en bezorgde hem een studiebeurs die hem in staat stelde de dialectcentrales van Marburg, Gent en Leuven te bezoeken, er zijn inzichten te verdiepen en

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 58 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

zijn kennis te verruimen. In Leiden teruggekeerd trouwde hij op 14 augustus 1936 met Magdalena Johanna Soetekouw. Hij had in deze medestudente een geestverwant ontdekt in zijn christen-socialistische levensopvatting en was in 1933 met haar verloofd. Uit hun huwelijk zijn zes kinderen geboren, waarvan één zoontje maar enkele jaren heeft geleefd. In de zomer van 1936 had hij een leraarsbetrekking gekregen aan het Rijnlands lyceum te Wassenaar, niet lang tevoren opgericht door een aantal Leidse hoogleraren. Ook aan de Christelijke HBS te Leiden is hij nog korte tijd werkzaam geweest. In november 1936 werd hij medewerker aan het *Woordenboek der Nederlandsche taal*, waarvan hij met ingang van 1 oktober 1942 zelfstandig redacteur werd, maar pas in 1948 in vaste dienst. Hoewel hij van het begin af volkomen berekend bleek voor zijn taak aan het WNT bevredigde dit werk hem maar ten dele. Het gepast gevoel van eigenwaarde dat hem al vroeg eigen was botste wel eens met de bedilzucht van oudere redacteurs, in wie hij wel zijn gelijken, maar moeilijk zijn meerderen kon zien. Bovendien was hij met hart en ziel docent, hij had een klankbord nodig en de lessen die hij gedurende enkele jaren (1946-1948) aan de Haagse school voor taal- en letterkunde gaf, kwamen daaraan maar ten dele tegemoet. In de jaren na de oorlog, toen al sinds lang elk artikel dat hij schreef van zijn opmerkelijke vakkennis getuigde en hij onder de jongere vakgenoten door zijn brede eruditie en de oorspronkelijkheid van zijn ideeën al een vooraanstaande plaats innam, voelde hij zich dermate gefrustreerd door de gedachte dat hij de vleugels niet wijder uit kon slaan, dat hij nog wel eens met de gedachte heeft gespeeld theologie te gaan studeren om een levensbestemming in de kerk te vinden. Toen

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 59 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

de Universiteit van Indonesië hem uitnodigde voor een professoraat in de Nederlandse taal- en letterkunde (met het accent op de taalkunde) nam hij dat aanbod dan ook aan. Vol enthousiasme trok hij een half jaar vóór zijn veertigste verjaardag met zijn jonge gezin naar Djakarta. Teleurgesteld keerde hij in 1952 terug; de soevereiniteitsoverdracht liet voor hoogleraren van Nederlandse nationaliteit geen plaats meer. Niettemin had hij erin de korte tijd die hem gegeven was nog vele uiteenlopende activiteiten weten te ontplooiën en er zelfs een promotie geleid.

Het werk aan het *Woordenboek* kon hij weer opnemen – hij had verlof, geen ontslag genomen –; nieuwe mogelijkheden schenen zich voorlopig niet te zullen voordoen. Spoediger dan hij verwacht had, bleek dat echter toch het geval. Er waren toen hij terugkwam vergevorderde plannen voor de oprichting van een leerstoel voor de Nedersaksische taal- en letterkunde aan de universiteit van Groningen en nog binnen het jaar ontving hij zijn benoeming tot hoogleraar, wat ook de oprichting van het Nedersaksisch instituut inhield. Voortaan zou zijn leven zich in Groningen afspelen. In Harendermolen vonden de Heeroma's een woning die wat ligging en ruimte betreft aan al hun wensen voldeed.

Ook dit tweede professoraat heeft hem maar zeer ten dele gegeven wat hij er zich van had voorgesteld. Een al spoedig uitgebroken conflict verhinderde hem zijn nieuwe leerstoel zo uit te bouwen als hem aanvanke-lijk was voorgespiegeld. Des te groter voldoening gaf hem daarentegen

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 60 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

het directoraat van het Instituut, waar dr. Jan Naarding zijn naaste medewerker werd. Met hem en later ook met anderen redigeerde hij de nieuwe reeks van de Driemaandelijksche Bladen en organiseerde hij aan weerszijden van de grens ontmoetingsdagen. 'Vosbergen' werd een begrip; met de universiteiten van Gottingen, Munster en Hamburg werden hechte verbindingen aangeknoopt en zo werd het Nedersaksisch instituut al spoedig het middelpunt van een wijdvertakte activiteit waarvan Heeroma de drijvende kracht was, bezielend en anderen bezielend. Op wetenschappelijk gebied culmineerde deze activiteit in de *Taalatlas van Oost-Nederland en aangrenzende gebieden*, die in 1959 begon te verschijnen en waarvan bij zijn dood drie afleveringen met tezamen dertig kaarten waren verschenen, met een uitvoerig commentaar. Men moet deze atlas vooral ook zien als, zoals hij het zelf heeft geformuleerd, een model voor de Europese dialectgeografie. Zo ergens dan komt hierin op indrukwekkende wijze de brede visie tot uiting die zo kenmerkend voor hem was. Geen ander Nederlands dialectoloog heeft onze dialecten in een zo wijd verband gezien als hij. 'Het is mijn overtuiging,' schreef hij aan het slot van het artikel waarin hij zijn atlas introduceerde, 'dat de Nederlandse dialectologie nog een gewichtige rol heeft te vervullen in de germanistiek. De dialecten langs de Noordzeekust, van Frans-Vlaanderen tot Oostfriesland, zijn de belangrijkste kenbron van het continentale Ingweoons, de meer binnenwaarts gelegen dialecten bergen de sleutels van het Frankische probleem (dat niet alleen voor de germanistiek, maar ook voor de romanistiek van het grootste belang is). De Nederlandse dialectologen moeten beseffen dat zij een bijdrage

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 61 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

hebben te leveren tot de Europese taalwetenschap.’⁴ Een eerste voorwaarde voor een Europese atlas was een Europees nummersysteem, dat hij dan ook in zijn atlas heeft toegepast. In *Taalgeografie in de toekomst* (1956) en *Vers un atlas linguistique européen* (1956) heeft hij het thema nader behandeld. Het lag dan ook voor de hand dat Weijnen hem als mederedacteur aanzocht voor zijn *Atlas Linguarum Europae*.

Met zijn dissertatie begon Heeroma’s dialectologische activiteit, waarop in heel zijn werk een sterke nadruk is gevallen. Na de grondige terugblik van Weijnen op dit aspect van zijn wetenschappelijk werk kan ik daarover korter zijn dan anders het geval zou zijn geweest, en mij bepalen tot enkele van de belangrijke onderwerpen waarop zijn rusteloze belangstelling zich heeft gericht. Een indeling van zijn dialectologische studies rond enkele thema’s is onmogelijk, aangezien vrijwel alle aspecten van de dialectologie telkens opnieuw nu eens in het ene, dan in het andere verband dikwijls in een en hetzelfde artikel ter sprake werden gebracht. Met zijn grote belesenheid en zijn fenomenale geheugen zat ook het meest gecompliceerde artikel al in zijn hoofd voordat hij het met zijn vlotte pen ging opschrijven. Sommige maken de indruk causerieën te zijn, gesprekken met zijn lezers a l’improviste teboekgesteld zonder dat dit hun wetenschappelijk karakter ook maar enige afbreuk doet.

Maar om op de dialectologie terug te komen, als dialectoloog is Heeroma van het begin af expansioloog geweest en hij is het altijd gebleven.

⁴Leuvense Bijdragen 45, 1955, p.51.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 62 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Hij mag zich dan niet als leerling van Kloeke beschouwd hebben, hij deelde met zijn promotor diens expansiologische dialectbeschouwing, al sloegen ze spoedig verschillende wegen in. In de breed opgezette studie over *De Nederlandse benamingen van de uier* (1936) ontwikkelde hij zijn theorie over een middeleeuwse Vlaamse expansie. Er is nauwelijks een gebied in ons land te noemen waarvan hij de taalgeschiedenis niet in zijn onderzoekingen heeft betrokken en waarin hij geen aanleiding vond de een of andere expansiologische theorie te ontwikkelen. Gaandeweg werd hij vertrouwder met de oudste geschiedenis van het Nederlands en zo werd hij al vroeg geboeid door de theorie van het ingwaeoons, waarmee hij in Marburg in nader contact was gekomen. In een lange reeks van artikelen heeft hij er zich tot het laatst van zijn leven mee beziggehouden (onder andere in *Ingwaeoons*, 1939; *Oudengelse invloeden in het Nederlands*, 1953; *Frankisch-Ingwäonisch und Luxemburgisch*, 1957; *De ontwikkeling van het langvocalensysteem in Frankisch en Ingweoons*, 1958; *Ingwäonisch in niederlandischer Sicht*, 1964; *Wat is ingwaeoons?* 1965; *Zur Raumgeschichte des Ingwäonischen*, 1972). Men kan zich indenken dat een in wezen 'romantische' geest als Heeroma was zich aangetrokken gevoelde door een van de meest omstreden onderwerpen uit onze taalgeschiedenis, waarop de fantasie vrij spel had.

Een belangrijke plaats neemt de expansiologie ook in zijn studies over het oostnederlands en het Fries in. Met het oostnederlands heeft hij zich sinds het eind van de jaren veertig beziggehouden, en daarmee met problemen als de 'frankisering' van de oostnederlandse dialecten en vooral met de Westfaalse expansie, waarover hij nog al aangevochten

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 63 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

is (*Overijsselse taallandschappen*, 1947; *De taalgeschiedenis van het oosten*, 1950; *Oostnederlandse taalproblemen*, 1951; *De westfaalse expansie*, 1953; *Het West-Overijsselse taallandschap*, 1955; *Oostnederlands*, 1957; *De Oostnederlandse langevocalensystemen*, 1961; *De geografische indeling der Oostnederlandse volkstaal*, 1963; *Stratigrafie van de Oostnederlandse volkstaal*, 1963; *De westfaalse expansie in Nederland*, 1969). Pas vrij laat heeft hij zich op Friese problemen toegelegd (*Friese dialectologie*, 1959; *Bestek der frisistiek*, 1960; *De herkomst van het Fries*, 1961; *De ontfriësing van Groningen*, 1961; *Fonologie van het Fries*, 1961; *Die Grenze des Friesischen*, 1962), al was hij al voor zijn dissertatie schreef ermee in contact gekomen (*De herkomst van het Midlands*, 1935) en had hij er ook nadien zich mee moeten bezighouden (*Een Fries substraat in Noord-Holland*, 1942).

De tientallen studies die Heeroma op het gebied van de taalgeografie heeft geschreven hebben vrijwel stuk voor stuk aanleiding gegeven tot discussies. Door de stelligheid waarmee hij ze uitte wekten zijn uitspraken onwillekeurig verweer, waarbij zijn opponenten te gemakkelijker spel hadden omdat hij zich bij voorkeur op terreinen bewoog waar het schaarse feitenmateriaal alleen door hypothesen kon worden gesteund. Dat hij zich van het riskante van zijn bedrijf terdege bewust was zou men kunnen opmaken uit de vele synthetische artikelen die hij heeft geschreven (bijvoorbeeld *Hauptbewegungen im niederländischen Sprachraum*, 1939; *Hauptlinien der ostniederländischen Sprachgeschichte*, 1957; *De westfaalse expansie in Nederland*, 1969), als wilde hij voor zichzelf en zijn lezers vaststellen tot welke resultaten zijn studies en die

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 64 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

van anderen geleid hadden.

Weinigen onder zijn tijdgenoten hebben als hij op zo'n boeiende wijze ertoe bijgedragen de historische taalwetenschap te verbreden en te ververdiepen, met name door de verbinding van taalhistorie en taalgeografie. Maar van wezenlijker waarde is de constatering dat we vooral aan hem een dieper inzicht danken in de oudste geschiedenis van onze taal.

Hoewel zijn taalwetenschappelijke en taalgeografische artikelen in zijn werk de overhand hadden heeft Heeroma zich herhaaldelijk ook beziggehouden met taalkundige problemen van meer algemene aard, zoals in de rede *Taalnatuur en taalcultuur* (1949), waarmee hij zijn professoraat in Djakarta aanvaardde, verder onder andere in *Gevoelswoorden* (1947); *Het onvoltooide teken* (1948); *De erfenis van het Latijn* (1956); *Het onvervulde woord* (1964); *Taalgebruik, taalgedrag, taalbestaan* (1964); *De volwaardigheid van het Nederlands* (1964) en *Der sprachhistorische Apparat der Nederlandistik* (1968). Een deel ervan is met enkele andere, niet eerder verschenen essays, opgenomen in de bundel *Der Mensch in seiner Sprache* (1963), die op verzoek van een Duitse uitgever tot stand was gekomen en waarvan men zou wensen dat er ook een Nederlandse uitgave bestond. De verschijning van dit boek was voor de NCRV aanleiding hem uit te nodigen tot het houden van een serie lezingen voor de Theologische etherleergang van deze omroepvereniging onder de titel *Schets van een taaltheologie*. Ze vormen de kern van de bundel die hij *Nader tot een taaltheologie* (1967) noemde en die verder een aantal

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 65 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

voordrachten en artikelen bevat die in ditzelfde kader passen. In het inleidende woord verwijst hij naar zijn voordracht *Het onvoltooide teken*, waarin zijn latere taaltheologische beschouwingen al in kiem terug zijn te vinden. Noch de taalwetenschap, noch de theologie heeft tot dusver goed raad geweten met dit boek, waarvan het uitgangspunt is dat God zich in de taal aan de mensen heeft geopenbaard en in de taal met hen een verbond heeft gesloten. 'Een volledige uitbouw van een taaltheologie is de cultuur- en kerkhistorische taak van de theologen van onze tijd,' schrijft Heeroma. De theologen hebben er nauwelijks en dan nog meest in kryptische bewoordingen op gereageerd.

Als diachronisch lexicograaf kwam Heeroma natuurlijk herhaaldelijk met toponymische kwesties in aanraking. Zijn oudste opzettelijke toponymische bijdrage was de magistrale lezing die hij in 1958 op het onomastisch congres in München hield over *Friesische Grenzgewässer*, waarin hij over de waternamen sloot en zwet handelde en die hij in een artikel *Tussen land en water* (1959) heeft uitgewerkt.

De verschijning van het *Nederlands repertorium van familienamen* leidde zijn aandacht naar de betekenis van de anthroponymie voor de dialectologie en de taalgeschiedenis in 't algemeen. Van het ogenblik af dat hij inzag dat het materiaal van dit repertorium kartografisch kon worden bewerkt en het contemporaine kaartbeeld inzicht kon geven in het verleden was zijn aanvankelijk scepticisme overwonnen en werd hij een toegewijd medewerker van de reeks. Samen met zijn medewerker R.A. Ebeling schreef hij de inleidingen voor de delen *Overijsel* (1968) en *Gel-*

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 66 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

derland (1971); ook had hij toegezegd dit voor het deel Noord-Brabant te doen. In een aantal artikelen heeft hij de uitkomsten van zijn anthroponymische onderzoeken neergelegd (*Familienamen in Drente*, 1964; *Die friesische Familiennamen auf -a*, 1965; *Familienamengeographie im Osten der Niederlande*, 1968; *Die Drenter Herkunftsnamen*, 1970; *Oostnederlandse herkomstnamen in Utrecht*, 1970; *Familienamen in Overijssel*, 1972-1973; *Over heterochtone familienamen in Friesland*, 1972-1973; *Mensen en namen in Genemuiden volgens de volkstelling van 1795*, 1969). Bij deze studies sluit zich het in het jaar van zijn dood verschenen *Perspectief der doopboeken* (1972) aan, waarin hij op grond van het door H.T.J.Miedema bewerkte materiaal van een historische voornamengeografie van Groningen en aangrenzende gebieden de betekenis daarvan voor de historische dialectologie heeft aangetoond. Was hij in leven gebleven, hij zou op deze eerste proeve stellig andere hebben laten volgen. Er is geen haast bij, schreef hij aan het slot, het archiefmateriaal loopt niet weg. Maar wie zal nu dit werk en zovele andere onderzoeken waarmee hij is begonnen voortzetten?

Als literair-historicus heeft Heeroma gedebuteerd met een artikel over *Kloos en de poëtiëk* (1928) in *Stemmen des Tijds*, waarin hij ook, in hetzelfde jaar, zijn eerste gedichten geplaatst zag. Enkele jaren later kwam hij in de redactie van *Opwaartsche Wegen*, waarin hij geregeld kritieken schreef, niet zelden in de vorm van een artikel. Toen hij van dit tijdschrift naar *De Werkplaats* overging en vervolgens weer naar *Opwaartsche Wegen* terugkeerde zette hij zijn medewerking daar in voort. Ze trok vooral in zijn eigen protestants-christelijke kring de

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 67 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

aandacht, door de vlotte en tegelijk welverzorgde stijl en de eruditie die eruit sprak. Zijn bloemlezing *Het derde reveil* (1934) kwam al eerder ter sprake. Een zijns inziens krenkende bespreking van een van zijn mederedacteuren van Opwaartsche Wegen was de oorzaak dat hij zich met twee anderen uit de redactie terugtrok. In De Werkplaats, dat maar twee jaar bestond (1936-1937) verzorgde hij onder andere de poëziechroniek. In 1940 kwam hij in de redactie van Opwaartse Wegen terug, maar dit tijdschrift moest toen al spoedig zijn uitgave staken. Als vervolg op *Het derde reveil* gaf hij vijf jaar later een tweede bloemlezing uit het werk der jong-protestantse dichters, *Reünie* (1939) uit, met een originele en geestige inleiding. Samen met G.Kamphuis redigeerde hij de bloemlezing 'vaderlandse verzen' *Pro patria* (1941). Hij nam de opdracht van onze Maatschappij, voor de *Bibliotheek der Nederlandse letteren* een bloemlezing samen te stellen uit de *Protestantse poëzie der 16de en 17de eeuw* (1940) van W.A.P.Smit over toen deze in 1939 werd gemobiliseerd. In 1950 verscheen er een tweede deel van, eveneens van Heeroma. In later jaren heeft hij geen letterkundige bloemlezingen meer uitgegeven. Dat hij tijdens en ook na de oorlog geen redacteur meer was van een belletristische periodiek maakte dat hij niet meer over eigentijdse literatuur behoefde te schrijven, maar onderwerpen kon uitzoeken die hem werkelijk interesseerden. De literair-historische studies die hij tussen zijn taalkundige door schreef staan dan ook op een veel hoger peil (*Het probleem Beets*, 1947; *Camphuysen*, 1950; *Sluiters Buitenleven*, 1959).

Een zo bewust levend man als Heeroma moest zich vroeg of laat wel re-

Terug naar Libellen 4 op 1

Terug naar Libellen 1 op 1

Hoofdmenu

Pagina 68 van 197

Ga terug

Beëindigen

kenschap geven van de relatie tussen de wetenschapsman en de dichter. Al in 1961 had hij zich in een onuitgegeven lezing, later in vertaling opgenomen in *Der Mensch in seiner Sprache*, daarover uitgelaten in de uitspraak dat het inventieve denken, de goede inval, het begin moet zijn van elk wetenschappelijk onderzoek (*Literatur und Wissenschaft*). Enkele jaren later sprak hij er duidelijker en uitvoeriger over in zijn sublieme herdenkingsrede bij het eeuwgetijde van zijn leermeester Verwey, in 1965, aan het slot waarvan hij getuigde wat deze voor hem had betekend. 'Het meest wezenlijke wat Verwey voor mij gedaan heeft doordat hij mij geplaatst heeft in het mythische verband van zijn "beweging", is dat hij mij de moed heeft gegeven in de wereld van de wetenschap als dichter mijzelf te blijven. Zijn voorbeeld heeft mij de overtuiging gegeven dat ik door als dichter mijzelf te blijven de wetenschap niet te kort doe, maar er integendeel iets aan toevoeg, een nieuw kenmiddel, een nieuw soort kennis.' Al spoedig zou hij zich hierop moeten beroepen ter verdediging van zijn standpunt in een kritiek tijdstip in zijn wetenschappelijk leven.

Daarin was namelijk sinds omstreeks 1960 een keer gekomen in deze zin dat hij door min of meer toevallige omstandigheden zich sindsdien in hoofdzaak met de middelnederlandse letterkunde heeft beziggehouden, waarvoor hij voordien nauwelijks enige belangstelling aan de dag had gelegd. Dat begon met de uitgave van een middelnederlandse tekst. De toezending door een Duitse collega van nieuw ontdekte van een middelnederlands gedicht, dat hij al spoedig als de tweede Rose kon identificeren, bracht hem ertoe deze met de al eerder bekende frag-

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 69 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

menten uit te geven met een brede en gedegen inleiding (*De tweede Rose*, 1958), een overtuigend bewijs dat hij op dit niet eerder betreden terrein zich al spoedig volkomen thuis gevoelde. Daarop volgde de uitgave van *Florigout, fragmenten van een 14de-eeuws ridderverhaal* (1962), het resultaat van een al even toevallige vondst van eenenveertig fragmentjes van een tot dan onbekende ridderroman. Even toevallig was de aanleiding die hem ertoe bracht als voorzitter van onze in 1966 jubilerende Maatschappij een nieuwe uitgave te bezorgen van het beroemde *Gruuthuse-handschrift*. Hij schreef het boek, bijna zeshonderd bladzijden groot formaat, in nog geen vijf maanden en wees in de zeer uitvoerige inleiding de Brugse regent van Moritoen aan als de enige dichter – op een gedicht na – van de bijna honderdvijftig liederen, waaronder een aantal die tot de meest bekende en beste uit heel onze middelnederlandse letterkunde behoren. Deze uitgave, waarvan hij zich veel had voorgesteld, heeft hem integendeel een grote teleurstelling en veel verdriet bezorgd. Zo min immers men dertig jaar tevoren aan zijn derde reveil had geloofd, zo min geloofde men nu aan zijn grootse conceptie van Jan Moritoen en zijn vriendenkring in het Brugge van het eind van de 14de eeuw. Met een zekere verbetering heeft hij zijn standpunt verdedigd en daarbij een factor ingeschakeld waarop tot dusver geen andere filoloog een beroep had gedaan, die van het versgehoor of 'de evocatie der verbeelding'. In detail heeft hij beschreven hoe hij eerst de dichter van de tweede Rose, vervolgens ook die van het Gruuthuse-handschrift had ontdekt door het versgehoor, waarop Verwey hem had gewezen. 'Wie aan mijn boek recht wil doen,' schreef hij, 'moet het in de eerste plaats zien als het werk van een leerling van

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 70 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Verwey.’

De kritiek op zijn *Gruuthuse-handschrift* heeft hem natuurlijk wel te-
leurgesteld, maar bepaald gegriefd heeft hem het gebrek aan collegia-
liteit binnen het vakconvent, dat hij meende te bespeuren. 'Maanden
lang heb ik niets kunnen doen en toen ik eindelijk weer aan het schrij-
ven raakte was het mij psychisch onmogelijk verder te gaan waar ik
op het fatale ogenblik was blijven steken.' Dit schrijft hij in het al
eerder genoemde *Perspectief der doopboeken*, maar het sloeg vooral op
het *Gruuthuse-handschrift*, waarop kort na de verschijning een tweede
deel had moeten volgen, dat nooit gevolgd is en waarschijnlijk ook wel
nooit zal volgen.

Wel heeft hij zich in zijn laatste levensjaren intens met het handschrift
beziggehouden en er een aantal studies over geschreven, die in tijd-
schriften zijn verschenen (*Het lied van Aloette*, 1968; *Wi willen van
den kerels zinghen*, 1968; *Het Gruuthuse-handschrift en zijn teksten*,
1969; *Het Gruuthuse handschrift en de Spiegel der sonden*, 1969; *Ra-
den naar een bedoeling: Jan Moritoens eerste allegorie*, 1969) en ver-
volgens opgenomen in de aan zijn vrouw ('die met mij aan de voeten
van Albert Verwey zat,) opgedragen bundel *Spelend met de spelgenot-
ten* (1969), met enkele andere, niet eerder gepubliceerde studies (*Jan
van Hulst geeft antwoord; Die blomkin van Brucghe; De nawerking van
Jan Moritoen*). Bovendien vindt men er vier andere artikelen over onze
middelnederlandse letterkunde in en daaronder een eerder verschenen
over *Willem die Reinaerde makede* (1968), dat preludeert op de bun-

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 71 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

del *De andere Reinaert* (1970), met vier studies, respectievelijk over de eerste, de tweede en de derde Reinaert en de localisering van de tweede. Als tijdschriftartikel is daarop nog *Reineke Fuchs, 'Der Sinn des Gesangs'* (1972) gevolgd. De volstrekt nieuwe en verrassende visie op de Reinaert-dichters die hier tot uiting komt berust opnieuw op invallen. In de brief aan zijn dochter Wine Klazes, aan wie hij het boek opdroeg, schrijft hij er met een ontroerende openhartigheid over: 'Ik wil eerlijk voor mijn invallen uitkomen, ik wil er eerlijk voor kunnen uitkomen tenminste. Als ik het in het presentatiespel van mijn teksten niet altijd heb gedaan, heb ik het in elk geval in deze brief willen doen, omdat ik op dit punt geen enkel misverstand wil laten bestaan. Ik leef van inval tot inval, met tussen mijn invallen door wat vlijtige methodische controle. Wetenschap is een samenspel van inval en methode en dat mag, dat moet ook ronduit gezegd kunnen worden. Zo heb ik als wetenschapsman leren leven en zo wil ik ook blijven leven. Ik kan niet geloven dat mijn vakgenoten mij daarvoor "dood" zouden willen hebben en daarom alleen mijn boek als "onwetenschappelijk" veroordelen.' (De laatste zin doelt op zijn interpretatie van de dichter van de Reinaert als een geestelijke, misschien uit Dordrecht, die zich door het schrijven van zijn gedicht zou hebben gewroken op mededichters die hem monddood hadden willen maken). Men zal in onze letterkundige geschiedenis tevergeefs zoeken naar een ander filoloog die zich zo openhartig heeft blootgegeven.

Eerst na zijn dood verscheen nog een aantal bijdragen over middel nederlandse ridderromans, in het Heeroma-nummer van het Tijdschrift

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 72 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

voor Nederl. taal- en letterkunde (1973) drie artikelen over *Moriaen*, namelijk *Moriaen; Reinaert en Moriaen; Karaktertekening en compositie in de Moriaen*. Verder: *De duitse en de nederlandse Elegast; Karaktertekening en compositie in de Elegast* en 'Die gene die Lancelote maecte'. Als afzonderlijke uitgave verscheen verder *Maerlants Torec als 'sleutelroman'* (1973). Zij die zich met onze middelnederlandse letterkunde bezighouden zijn met deze nieuwe bijdragen voorlopig nog niet klaar. Maar hoe men er over denkt, eraan voorbijgaan kan men niet en wie in de toekomst zich verdiept in die werken waarin hij zich heeft verdiept zal in elk geval met zijn opvattingen ernstig rekening moeten houden.

Zoals de meeste dichters is ook Heeroma al vroeg begonnen te dichten; zijn oudste verzen zijn in *Stemmen des Tijds* van 1928 opgenomen. Hij was toen achttien jaar. Als pseudoniem koos hij de naam van een van zijn voorouders, Muus Jacobse, een vissersman van het eiland Marken. Zijn eerste bundel verscheen in 1933 bij A.A.M. Stols in Maastricht, in de sierlijke uitvoering die al het werk van deze uitgever kenmerkte. Hij noemde de plaquette *Programma* en programmatisch is deze verzameling zeker in zoverre men de thema's in latere bundels steeds ziet terugkeren: de bijbelse figuren die in enkele strofen zichzelf karakteriseren. De poëzie der jonge protestanten stond in de jaren twintig onder invloed van Rilke, wat ook in dit werk duidelijk zichtbaar is. 'Meer een dichterlijk aangelegd mens dan een dichter,' zo karakteriseerde Jan Campert hem op grond van deze eerste bundel, niet zonder miskenning van de kwaliteiten die toch ook al uit dit jeugdwerk spraken en die in

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 73 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

zijn latere verzen nog duidelijker tot hun recht kwamen. Achtereenvolgens werden ze gebundeld in *De doortocht* (1936); *Tussen de bedrijven* (1938) en *Het bescheiden deel* (1941). 'Ik ben de dichter niet die overblijft Wanneer de jaren leren onderscheiden,' zo heeft hij zich getypeerd in het gedicht dat het laatstgenoemde bundeltje opende. Dat zal wel waar zijn; zijn gedichten vertonen veel zwakke plekken, niet zelden ontbreekt elke bezieling en zelfkritiek was niet zijn sterkste kant. Maar anderzijds is er menigmaal een ontroerende klank in, een meeslepende verbeeldingskracht en een diepe bewogenheid. Dat geldt niet in de laatste plaats voor een deel van de verzetspoëzie die hij in de oorlogsjaren schreef, in de bundeltjes *Margrieten* (1943). *De wiekslag van den vrede* (1944) en *Et sub aqua* (1944). In diezelfde tijd gaf hij enkele eveneens clandestiene plaquettes uit onder eigen naam en verscheidene schuilnamen (*De drie kooien*, 1942; *Het grafboek*, 1942; *Sonnetten*, 1944; *Is sie des meyen schijn...*, 1945). De verzetsliederen zijn, voorzover ze niet een uitsluitend actueel belang hadden, in het bevrijdingsjaar herdrukt in *Vuur en wind* (1945), dat onze Maatschappij bekroond heeft met de Lucie B. en C.W. van der Hoogt-prijs en waaraan bovendien de Regeringsprijs is toegekend voor de beste verzetspoëzie. In het laatste oorlogsjaar had hij in de reeks *In signo piscium*, in het kader van het verzet verschenen, ook werk van andere dichters uitgegeven.

Na de oorlog verschenen nog de bundeltjes *Het kind* (1946), herdrukt in *Het kind en andere gedichten* (1949); *De drie kooien* (1946); *Het andere leven* (1946); *Bijbelse gedichten* (1946) en 3 balladen (1946) en na een lange pauze *Het huisgezin* (1959) en *Bijbelse gezangen* (1962).

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 74 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Er is ontegenzeggelijk een nauwe samenhang tussen Heeroma's dichterschap en zijn geloof. Met de openhartigheid die zo kenmerkend voor hem was heeft hij in de brief aan zijn uitgever en vriend Bert Bakker achter de bundel *Nader tot een taaltheologie* (1967) gesproken over zijn standpunt tegenover de kerk en de theologie. Kleinzoon van een van kerk en geloof vervreemd vrijmetselaar en diens doopsgezinde vrouw, zoon van een antimilitaristische schoolmeester, die niet ten onrechte voor 'rood' doorging, was hij wat het godsdienstig-kerkelijke betreft zeer vrij opgevoed. Als jongen hadden vrijzinnige dominees hem meer geboeid dan rechtzinnige. Voor de doopsgezinden voelde hij een stille sympathie die hij nooit verloren heeft. De visser Muus Jacobse, voorvader van zijn moeder, was doopsgezind. Geboren op de grens tussen kerk en secte – de constatering is van hemzelf – heeft hij bewust gekozen voor de kerk, maar met de volstrekt ondogmatische vrijheid waarmee hij in het ouderlijk gezin was opgegroeid. De strakke gebondenheid van het calvinisme heeft hem nooit gelegen. Ad den Besten heeft erop gewezen dat zijn voorkeur voor de refrein vorm en de ballade, die hij onder andere heeft toegepast in de beide uitvoerige gedichten *Het over des Heren* (1934) en *De drie kooien* (1936) terug te leiden is op het doperse element dat in zijn structuur altijd een dominerende factor is geweest.⁵ Maar toen hij ze toepaste in een aantal liederen, bestemd voor het *Liedboek voor de kerken*, bleek tot zijn niet geringe teleurstelling deze versvorm niet aan de bedoeling der kerkelijke keurmeesters te beantwoorden, zodat de meeste geschrapt werden.

⁵Wending, jan. 1973, p.619.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 75 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Zijn medewerking, eerst aan de nieuwe berijming van de *Psalmen* (1968), en vervolgens aan dit *Liedboek voor de kerken* (1973), waarvan hij de verschijning niet meer heeft beleefd, zijn een aanwijzing ervan hoe hij zijn dichterschap opvatte: als een dienende functie. Hij heeft dat nooit zo waar kunnen maken als toen hij in de oorlogsjaren zijn verzetspoëzie schreef. De samenwerking met de kleine groep dichters die sinds 1953 in opdracht van de kerken hun taak volbrachten heeft hem een diepe voldoening geschonken, waarvan hij in *Das Landvolk* (in *Der Mensch in seiner Sprache*, 1963) getuigd heeft. In dezelfde jaren heeft hij voor het Nederlands Bijbelgenootschap meegewerkt o.a. aan de vertaling van het boek Marcus in hedendaags Nederlands.

Hiermee is op geen stukken na opgesomd wat Heeroma alleen of in allerlei commissies tot stand heeft gebracht. Vooral na zijn terugkomst uit Djakarta heeft hij een grote activiteit aan de dag gelegd op bestuurlijk en commissoriaal gebied. Onze Maatschappij had zijn talent daarvoor al eerder ontdekt. In 1937 lid geworden, was hij al in 1939 tot lid van de commissies voor taal- en letterkunde, voor schone letteren en voor het jaarboek benoemd; van de eerste is hij behoudens de voorgeschreven rustjaren tot kort voor zijn dood lid gebleven. In 1957 werd hij voorzitter van de Noordelijke tak, in 1959 als zodanig vertegenwoordiger in het algemeen bestuur. Van 1965 tot 1967 was hij onze voorzitter en als zodanig aangewezen om bij het tweede eeuwfeest in 1966 de feestrede te houden. In 1963 werd hij lid van de afdeling Letterkunde van de Akademie van Wetenschappen, waarvan hij tijdens zijn verblijf in Djakarta al correspondent was geweest. In 1969 werd hij buitenlands erelid van

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 76 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

de Kon. Vlaamse Academie. In 1964 werd hij lid van de Rijkscommissie van bijstand voor het Woordenboek der Nederlandsche taal en als gedelegeerd lid tevens voorzitter van de redactie. Toen zijn gezondheid hem een half jaar voor zijn dood dwong voor deze commissie, die inmiddels was opgenomen in de Stichting Instituut voor Nederlandse lexicologie, te bedanken ontving hij als eerste wegens zijn uitnemende verdiensten voor het WNT de Matthias de Vries-penning. Van zijn vele andere lidmaatschappen noem ik alleen nog dat van de Commissie voor de uitvoering van het Duits-Nederlands cultureel verdrag, van de eerbewijzen de toekenning van de Joost-van-den-Vondel-Preis (1969) en van de Ubbo-Emmiusmedaille (1972). Bij zijn zestigste verjaardag hebben vrienden, leerlingen en vakgenoten hem een bundel opstellen aangeboden die ze *Zijn akker is de taal* (1970) noemden. Het woord ter inleiding spreekt van een voorlopige hulding; wie dacht toen aan de mogelijkheid dat ons voor een definitievere hulding geen tijd zou worden vergund.

Heeroma was een persoonlijkheid. Hij was het niet zozeer door zijn optreden – van nature was hij eigenlijk schuchter – als wel door het gezag van zijn woord. Een aantal van zijn studies zijn magistraal te noemen. Hij heeft mij soms aan Van Ginneken doen denken, met wie hij, hoezeer ze in allerlei opzichten verschilden, les defaults de ses qualites gemeen had. Wie niet wist hoe met hem om te gaan, liep wel eens gevaar ook met hem in een conflict te geraken. Onder zijn vakgenoten nam hij omnium consensu een zeer vooraanstaande plaats in, die hem al vroeg als professorabel deed gelden. Niettemin zijn hem alleen leerstoelen

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 77 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

ten deel gevallen die hem in een isolement plaatsten en weinig gelegenheid lieten zijn gaven als docent ten volle te ontplooiën. Hij heeft zich bij ogenblikken wel eens gegriefd gevoeld door de miskenning die hij daarin meende te zien en waarvoor het al eerder genoemde docentschap aan de Haagse School voor taal- en letterkunde en na zijn terugkomst uit Djakarta dat aan de Vrije leergangen te Amsterdam (1955-1964), hoezeer hij ze waardeerde, toch een onvoldoende compensatie waren. Of het alleen miskenning was wat hem de toegang tot andere universiteiten ontzegt heeft is nog de vraag.

Zijn leven lang heeft hij ons problemen voorgelegd waarbij het ons dikwijls moeilijk viel zijn zienswijze te delen. Zowel op het terrein der taalkunde als op dat der middelnederlandse literatuur laat hij ons werk na dat nog lang discutabel zal blijven, maar waarvan althans een deel stellig diepe sporen zal nalaten.

In Klaas Hanzen Heeroma verliest de Nederlandse filologie der twintigste eeuw een van haar boeiendste representanten.⁶

P.J.MEERTENS

⁶ De bibliografie van zijn werk is in bewerking bij het Nedersaksisch instituut te Groningen

Terug naar Libellen 4 op 1

Terug naar Libellen 1 op 1

Hoofdmenu

Pagina 78 van 197

Ga terug

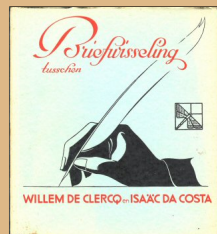
Beëindigen

Afkomstig uit: Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1980-1981, pag. 163-168.

MARIE ELISABETH KLUIT

Utrecht 14 februari 1903 – Deventer 3 februari 1977

Marie Elisabeth Kluit, evenals haar moeder Lili genoemd, werd op 14 februari 1903 geboren als jongste van de vijf dochters in het gezin van Marie Ephraim Bartholomeus Johannes Kluit (1858-1906), afstamming van Adriaan Kluit, de Leidse historicus uit de tweede helft van de achttiende eeuw, en Anna Elisabeth de Clercq (1867-1930), kleindochter van de Amsterdamse Réveilman Willem de Clercq. Haar vader, zeeofficier en later onderdirecteur van het KNMI in De Bilt, afdeling Zeevaart, heeft Lili nauwelijks gekend: hij stierf, toen zij net drie jaar was. Zo werd zij samen met haar zusters alleen door haar moeder opgevoed. Die opvoeding, zo heeft zij meer dan eens verteld, geschiedde in de sfeer van het Réveil – wat overigens niet hetzelfde is als de geest van het Réveil. Anna Elisabeth Kluit-de Clercq had in haar huis de grote archiefkast staan met de nagelaten papieren van Willem de Clercq. In 1887 was zij het geweest die uit die papieren de aanvullende tekst had samengesteld voor de publieke uitgave van Allard Pierson's *Willem de Clercq naar zijn Dagboek*, een boek dat, geringer van omvang en eenzijdiger van keuze, tot dan toe niet in de handel gebracht was. 'In de schaduw van de grote kast' is Lili opgegroeid. Strikken

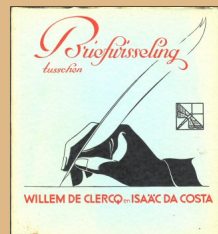
[Hoofdmenu](#)[Pagina 79 van 197](#)[Ga terug](#)[Beëindigen](#)

maken heeft zij geleerd aan de groene linten van brievenportefeuilles uit die kast, aldus een van de vele aardige anekdotes uit haar mond. De kinderen en kleinkinderen van Willem de Clercq hadden geen van allen het orthodoxe geloof van hun vader en grootvader vastgehouden. Lili's moeder – evenals haar vader - behoorde tot de Remonstrantse gemeente, maar 'modern' in kerkelijk-theologische zin was zij niet, aldus haar dochter. Zij was een zeer religieuze vrouw, die haar warme vroomheid ook toonde. Het gezin leefde niet geïsoleerd, er waren veel contacten, de meisjes speelden graag toneel, Lili in het bijzonder. Daarbij werden ze bewust sociaal opgevoed.

Aan haar middelbare-schoolopleiding op de meisjes-HBS in Utrecht, die zij niet afgemaakt heeft, bewaarde Lili slechte herinneringen: ze vond de meisjes-HBS een afschuwelijk instituut. Na haar schooltijd bleef ze thuis wonen en bereidde zich voor op de akten MO-Geschiedenis en MO-Staatsinrichting, waarvoor ze achtereenvolgens in 1925 en 1928 slaagde. Een korte loopbaan als lerares – een jaar aan 't Kopje' in Bloemendaal en een vervanging in Kampen – volgde, maar doceren voor een klas lag haar niet. Daarna gaf ze enkele jaren particuliere lessen en leidde zij op haar beurt op voor de MO-akte Geschiedenis. In deze periode is zij ook enige tijd secretaresse geweest van F.C. Gerretson, een betrekking waaraan zij goede herinneringen bewaarde.

Op advies van Gerretson had mevrouw Kluit-De Clercq de familiepapieren van haar grootvader niet vermaakt aan de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde – zoals haar oorspronkelijke plan was geweest

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 80 van 197](#)

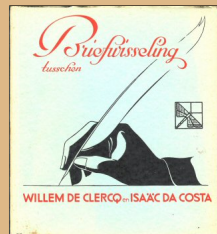
[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

omdat zij ze toegankelijk wilde maken voor belangstellenden – maar ze bestemd voor wat naar haar dood in 1930 officieel werd opgericht als het Réveil-Archief. Geheel in de lijn van haar opvoeding, opleiding en eigen voorkeur zou Lili, daartoe plechtig uitgenodigd door een met zorg samengesteld bestuur, als secretaresse optreden. Door een langdurige ziekte kon zij deze functie voorlopig echter niet vervullen. In 1934 verhuisde zij, na het behalen van het archief-diploma tweede klasse, naar Amsterdam, waar zij nu ook conservator werd van het Réveil-Archief dat inmiddels in de Universiteitsbibliotheek was ondergebracht. Conservator daarvan en secretaresse van het bestuur is zij tot 1966 gebleven, en wie in die jaren Réveil-Archief zei, zei ook 'jufvrouw Kluit': het was één begrip.

In 1936 kwam haar eerste grote boek uit: *Het Réveil in Nederland*, een baanbrekend werk, waarin voor het eerst de geschiedenis van het Réveil werd beschreven, van de beweging en haar leden. Terecht werd dit boek ook in wetenschappelijke kringen geprezen; in kritieken van bevoegde zijde drong men toen reeds aan op uitbreiding van het terrein van onderzoek naar de relatie tussen het Nederlands Réveil en opwekkingsbewegingen in andere Europese landen – een wens waaraan de schrijfster later tegemoetgekomen is. In *Het Réveil in Nederland* staat de historica M. Elisabeth Kluit al ten voeten uit: breed opgezette bronnenstudie, aandacht voor de mannen en niet minder voor de vrouwen uit dit stuk geschiedenis als mensen, persoonlijke betrokkenheid bij het onderwerp, geloofsgetuigenis. Juist door deze trekken kreeg haar boek ook bekendheid buiten de kring van de professionele historici. Dat

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 81 van 197](#)

[Ga terug](#)

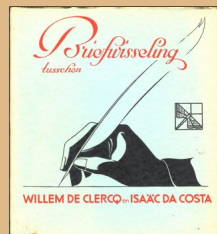
[Beëindigen](#)

blijkt ook uit de vele (het zijn er ongeveer vijfenveertig, overwegend in de bladen van godsdienstige signatuur: van de De Wekker, Orgaan der Chr.-Gereformeerde Kerken in Nederland, tot Vrije Geluiden, de radiobode der VPRO) besprekingen van het boek, die alle van grote waardering getuigen.

Mede onder invloed van haar studie van het Réveil was Lili verwijderd geraakt van de Remonstrantse kerk van haar jeugd en overgegaan tot de Nederlandse Hervormde kerk. Het remonstrantisme was haar te vaag geworden en na een vakantie in Zwitserland, waar zij een positievere godsdienstigheid leerde kennen, zette zij de definitieve stap.

In 1939 begon haar loopbaan bij de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam, voorafgegaan door geheel onbezoldigde baantjes in die con treien: conservator van de historische commissie van de Gemeente Uni versiteit en beheerder van de Zuidafrikaanse bibliotheek van de UB. Op 30 november 1939 werd zij vrijwillig bij de UB. Zij ontving nu een ver goeding van f15 per maand voor 'schrijf- en werkkosten', een bedrag dat later bij raadsbesluit verhoogd werd met f 25,-. In 1942 werd zij belast met de zorg voor de handschriftenafdeling-in-oprichting; daar van is zij later conservator. In 1965 is in de UB op grootscheepse wijze haar vijftienvijftigjarig ambtsjubileum gevierd en niet minder hartelijk was de toon bij haar afscheid van de UB wegens vervroegde pensione ring – om gezondheidsredenen – in 1976. Karakteristiek voor Lili was – het kwam bij het jubileum nog eens naar voren – de daadwerkelijke aandacht die zij had voor de personeelsleden van de UB, van laag tot

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina **82** van **197**

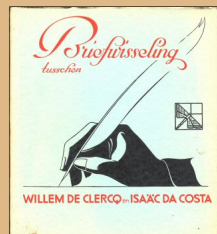
[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

hoog; wie echt met iets zat, wist altijd wel de weg te vinden naar Juffrouw Kluit in de handschriftenkamer.

Via een colloquium doctum had Lili toegang gekregen tot de universiteit; in 1939 deed zij kandidaatsexamen in de Geschiedenis aan de Gemeente Universiteit. Toen de oorlog voorbij was en daarmee ook haar verzetswerk – zij werkte mee aan Vrij Nederland – deed zij al gauw doctoraal: eind 1945, nu in Utrecht. Op vijftigjarige leeftijd voltooide zij haar universitaire studie met een dissertatie bij P. Geyl over *Cornelis Felix van Maanen, tot het herstel der onafhankelijkheid*. Opnieuw bronnenstudie maar nu een negentiende-eeuwer betreffend die geheel buiten het Réveil stond. Van Maanen had oorspronkelijk haar aandacht getrokken als de vervolger der Afgescheidenen – als zodanig had zij met hem willen 'afrekenen' in het wel geplande maar niet ten uitvoer gelegde tweede deel van haar proefschrift maar door haar studie van de bronnen is hij haar ook anderszins gaan interesseren. Intussen publiceerde zij regelmatig uit en over het Réveil. In 1938 een bloemlezing uit de correspondentie van De Clercq en Da Costa, in 1942 grote fragmenten uit die tussen Van der Kemp en Koenen; eveneens in 1942 het reisverslag van Jacob van Lennep en Dirk van Hogendorp uit 1823. Na de dissertatie volgden de studie over Ottho Gerhard Heldring en het Réveil (1958) en de uitgave van De Clercq's reisdagboek, in 1816 bijgehouden tijdens zijn handelsreis naar St.-Petersburg (1962). Daarnaast leverde zij ettelijke bijdragen aan werken op het gebied van de geschiedenis der negentiende eeuw, schreef ze artikelen en boekbesprekingen en verzorgde zij de jaarverslagen van het Réveil-Archief, waarvoor ze

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 83 van 197](#)

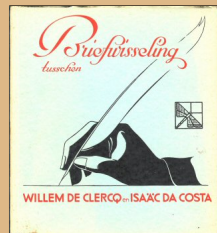
[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

ook steeds een kleine bronnenpublicatie gereedmaakte.

Er was geen land waar Lili zo graag haar vakantie doorbracht als Zwitserland. Bij voorkeur verbleef ze daar bij de methodisten in Reuti-Hasliberg. Daar was het haar duidelijk geworden dat zij *Het Réveil in Nederland* niet moest aanvullen en bijvijlen, maar herschrijven om het onderwerp nu een Europees perspectief te geven. Haar vakantiereizen werden studiereizen voor archiefonderzoek; van tijd tot tijd kwamen er door ZWO bekostigde studiereizen buiten de vakantietijd bij. Rusteloos werkte Lili voort aan haar nieuwe boek, in de jaren dat haar gezondheid al achteruitging, met het gevoel dat zij haast moest maken. Het was klaar in 1970, het eerste exemplaar kon tijdens de feestelijke bijeenkomst ter gelegenheid van het veertigjarig bestaan van het Réveil-Archief aan de voorzitter worden overhandigd. Lili was die dag stralend: het jubileum van haar archief, een overweldigende belangstelling voor deze Réveil-bijeenkomst, het nieuwe boek gepubliceerd en een koninklijke onderscheiding, haar namens de Minister met een zeer charmante toespraak overhandigd door H.J. Michael. Ik heb de indruk dat de schrijfster zelf de hoofdstukken over réveilbewegingen buiten Nederland als de belangrijkste van haar nieuwe boek heeft beschouwd, maar dat zij daarin nogal alleen stond. Het boek is maar spaarzaam besproken – de tijden waren voorbij dat er op grote schaal recensie-exemplaren naar de 'christelijke pers' gingen – maar de mening van vakgenoten was toch wel dat de hoofdstukken over het Nederlands Réveil bij de herschrijving veel gewonnen had, maar dat een methodische aanpak van de buitenlandse opwekkingbewegingen achterwege

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 84 van 197](#)

[Ga terug](#)

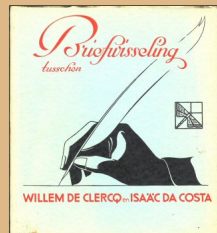
[Beëindigen](#)

was gebleven. Daardoor had het beeld van het Europees Réveil iets willekeurigs, was het niet overtuigend geworden. Bovendien was de schrijfster er niet in geslaagd precies aan te geven hoe de verbindingslijnen naar het Nederlands Réveil liepen. Ongetwijfeld heeft Lili met dit boek te veel gewild. Ze zag scherp genoeg wat er allemaal nog onderzocht diende te worden, maar besepte wellicht niet voldoende dat dit te veel was voor één mens en te meer voor iemand wier gezondheid al ondermijnd was. Maar als 'Juffrouw Kluit van het Nederlands Réveil' vindt men haar in dit grote werk opnieuw ten voeten uit en op haar best.

Als conservator van het Réveil-Archief kwam Lili in contact met allen wier belangstelling uitging naar de geschiedenis van de negentiende eeuw en die daarvoor het archief nodig hadden. Wie, al zoekend, ook de weg vond naar haar gemoed, kon blijvend rekenen op haar behulpzaamheid en stimulerende opmerkingen. Lili bezat daarbij de gave om de afstand tussen haar en jongeren te overbruggen door haar belangstelling voor en verwachtingen van de jongere generaties. De jaarverslagen van de Stichting 'Het Réveil-Archief' leggen er getuigenis van af, hoezeer Lili niet alleen zelf ongelofelijk veel werk voor het archief verzet heeft, maar ook de studie van anderen op het gebied van het Réveil van harte bevorderd heeft.

In de periode van 1970 tot 1977 heeft Lili het vaak moeilijk gehad. De vele verhuizingen in die jaren waren een teken van een zekere rusteloosheid en angst en haar gezondheid liet steeds meer te wensen over. Ze

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 85 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

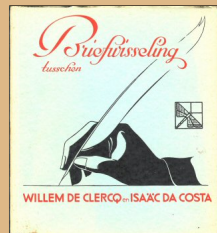
miste ook de veelvuldige contacten van vroeger, kon minder uitdragen. Ze leefde echter op – het is veelzeggend – toen zij in de laatste tijd van haar verblijf in Den Haag voor een oecumenische kring een serie voordrachten kon houden over mensen en zaken uit het Réveil. Enkele ervan zijn opgenomen in een postuum verschenen boekje *Nader over het Réveil*, een verzameling lezingen uit verschillende perioden, die zij kort voor haar dood nog voor publicatie klaargemaakt had.

Het bovenstaande zal duidelijk hebben gemaakt dat de grote betekenis van M. Elisabeth Kluit gelegen was in haar werk voor het Réveil: het ontsluiten van de aanwezige archivalia, het verwerven van nieuwe, de bestudering ervan, publicaties erover en het stimuleren van anderen. Haar arbeid voor het Réveil-Archief met al zijn facetten vormt een indrukwekkend monument, een bouwwerk, breed en stevig, dat kan blijven staan ook als er nieuwe stukken bijkomen. Zijzelf zou dat graag beleefd hebben.

Voor wie haar gekend hebben heeft Lili nog een andere dimensie gehad: een vrouw met een fel en warm gemoedsleven, een diep geloof, een directheid in de omgang, die het hart van de medemens zocht. In dit opzicht herinnerde zij aan die figuur uit het Réveil die zij misschien het meest heeft liefgehad: haar overgrootvader Willem de Clercq.

Amsterdam, augustus 1981
MARGARETHA H. SCHENKEVELD

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 86 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

VOORNAAMSTE GESCHRIFTEN

Het Reveil in Nederland 1817-1854. Amsterdam, 1936.

Briefwisseling tussen Willem de Clercq en Isaac da Costa. Baarn, 1938.

Uit de briefwisseling van C.M.van der Kemp (1799-1861) en H.J. Koenen (1800-1874) in Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap 63, 1942.

Nederland in den goeden ouden tijd. Dagboek van Jacob van Lennep en Dirk van Hogendorp in den jare 1823. Utrecht, 1942.

Cornelis Felix van Maanen, tot het herstel der onafhankelijkheid. 9 September 1769-6 December 1813. Groningen, 1953 (diss. Utrecht).

Catalogus van het Réveil-Archief 1930-1955.

Maatschappij, school en kerk. Ottho Gerhard Heldring en het Réveil. Hoenderloo, 1958.

Per karos naar St.-Petersburg: reisdagboek van de Amsterdamse graanhandelaar Willem de Clercq. Ingeleid en toegelicht door zijn achterkleindochter, Dr. M. Elisabeth Kluit. Lochem, [1962].

Het protestantse Réveil in Nederland en daarbuiten, 1815-1865. Amsterdam, 1970.
Nader over het Réveil. Vijf schetsen. Kampen, [1977]

Protestants en Rooms-Katholiek Réveil in J. Haantjes en W.A.P. Smit, *Panorama der Nederlandse Letteren*, Amsterdam, 1948, p.295-321.

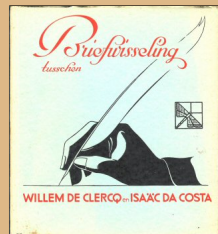
De stichters en hun tijd in M.E. Kluit e.a.

Een eeuw Hoenderloo, 1851-1951, Hoenderloo, 1951, 6-31.

De koning mort, het land ontwaakt: het Noorden van 1830-1839 in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* 9, Zeist-Antwerpen, 1956, p.333-360.

M. Isaac da Costa, de mens in zijn tijd in *Isaac da Costa op 28 april 1960, honderd jaar na zijn overlijden, herdacht*, Nijkerk, 1961, p.9-38. Artikelen: D. Nauta, A.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

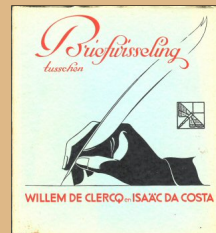
Pagina **87** van **197**

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

de Groot, O.J. de Jong, S. van der Linde, G.H.M. Posthumus Meyjes: *Biografisch Lexicon voor de geschiedenis van het nederlandse protestantisme 1*. Kampen,1978.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina 88 van 197

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Afkomstig uit: Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1969-1970, pag. 142-154.

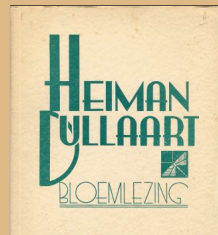
HENDRIK ADOLPH MULDER (ps. WILLEM HESSELS)

Zaamslag, 19 juli 1906 – Grahamstad (Z.A.), 3 mei 1949

Een twintigjarige vriendschap heeft mij met Henk Mulder verbonden. Toch hebben wij elkaar slechts gedurende de eerste vijf jaren, en dan nog betrekkelijk zelden, ontmoet. Nadat hij in november 1928 ziek was geworden, heb ik hem, naar ik mij meen te herinneren, in 1929 voor het eerst bezocht in het Diakonessenziekenhuis in de Ter Haarstraat te Amsterdam. Onze in 1930 begonnen briefwisseling hebben wij, na zijn vertrek naar Zuid-Afrika in 1934, voortgezet, alleen onderbroken in de oorlogsjaren en schaars geworden na 1947 wegens mijn verblijf in de binnenlanden van Zuid-Sumatra. Het hierna volgende levensbericht berust voor een belangrijk deel op gegevens in het zeventigtal min of meer uitvoerige brieven, dat ik van hem heb ontvangen. Waarom eerst twee en twintig jaar na zijn dood een levensbericht verschijnt is mij, die het verzoek om dat te schrijven in mei 1971 heb gekregen, niet bekend.

Hendrik Adolph ⁷ Mulder werd geboren op 19 juli 1906 te Zaamslag in Zeeuws-Vlaanderen als tweede kind en oudste zoon van de gereformeerde predikant Ds. Hermannus Mulder en Anna Goverdina Dicke. Zijn grootvader Ds. Roelof Mulder, getrouwd met Jantje Hessels, was nog dominee geweest bij de gereformeerde kerken van de Afscheiding. Een oom, Dr. Roelof Mulder, had evenals Henks vader en twee andere ooms, die predikant werden, aan de Vrije Universiteit te Amsterdam

⁷In de Nieuwe Encyclopedie der Wereldliteratuur, III, Hilversum, 1965, staat s.v. Hessels ten onrechte als tweede voornaam "Adriaan" vermeld

[Hoofdmenu](#)[Pagina 89 van 197](#)[Ga terug](#)[Beëindigen](#)

gestudeerd, maar in de klassieke letteren. Nadien is hij o.a. rector van het christelijk gymnasium in Leeuwarden geweest.

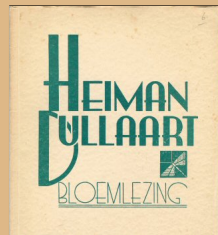
Zijn jongste oom, Hendrik Mulder (1884-1970), met wie zijn neef zijn leven lang een hartelijk contact heeft gehouden, juist ook over literaire aangelegenheden, was een buitenbeentje in de domineesfamilie. Hij ging in de journalistiek en was een vurig vereerder van Kloos en Van Deyssel. In zijn jonge jaren zag hij gedichten, novellen en beschouwend proza in verschillende tijdschriften opgenomen. Later publiceerde hij een bundel poëzie (*De stille bouw*, 1920). Onder het pseudoniem Adel Anckersmith verscheen van hem een tweetal brochures (1905 en 1906), waarin hij fel van leer trok tegen de onbevoegdheid van de literaire kritiek in de christelijke pers. Daardoor kwam hij in conflict met de machtige Abraham Kuyper. Voor die tijd en in dat milieu kan dit zeker een moedige daad worden genoemd. In 1909 vertrok hij als journalist naar het toenmalige Nederlands-Indië, vanwaar hij repatrieerde in het midden van de dertiger jaren. Daartoe aangespoord door Jan Prins schreef hij nadien een studie over *Boutens en de bijbel* (1948).

In 1908 nam Ds. Mulder een beroep naar Harderwijk aan, waar hij op 16 februari zijn werkzaamheden begon. Henk bracht er een belangrijk deel van zijn kinderjaren door. De landstreek van de noordelijke Veluwe, toen nog zoveel stiller dan nu, moet op de latere dichter van verzen, waarin de natuurmystiek een wezenlijk element vormt, een onuitwisbare indruk hebben gemaakt.

Bij de gereformeerde kerk van Amsterdam was Ds. Mulder vervolgens predikant sinds 8 juli 1914. Het gezin breidde zich allengs uit tot tien kinderen, waarvan vier uit een tweede huwelijk. Henks moeder was veel ziek (tbc) en stierf op achtendertigjarige leeftijd, toen hij negen jaar was.

Na de lagere school bezocht hij het gereformeerd gymnasium aan de

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 90 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

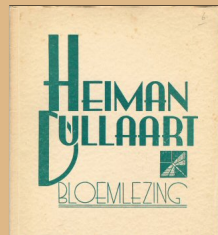
Keizersgracht. Hij onderging er de kunstzinnige invloed van Dr. A. J. Lakke, die leraar Grieks was, maar, zoals Henks klasgenoot, de tegenwoordige neerlandicus Dr. W. J. C. Buitendijk, zich herinnert, meer tijd en aandacht besteedde aan beschouwingen over schoonheid en kunst dan aan het Grieks. Lakke was een groot bewonderaar van Vincent van Gogh en bezat een collectie schilderijen van de toen in Amsterdam werkzame Piet van Wijngaert. De zware, vaak wat sombere kleuren van een aantal van diens omvangrijke doeken gaven, zoals mij nog vele jaren later bleek, aan het interieur van dit gymnasium een zeer bepaalde sfeer.

Met Buitendijk en een andere klasgenoot, zijn vriend W. F. Douwes, alle drie wonend op de Nassaukade, liet Henk zich op 13 oktober 1924 inschrijven als student aan de Vrije Universiteit. Douwes ging klassieke letteren studeren. Hij liep ook college bij professor Vogelsang en ontwikkelde zich al op jeugdige leeftijd tot een begaafd kunstcriticus; o.a. publiceerde hij een boek over Van Gogh. Maar reeds in 1933 stierf hij. In zijn posthuum uitgegeven *Beschouwingen over beeldende kunst*, z.j. [1934] schreef zijn vriend Mulder, geschokt door zijn overlijden, een herdenkingsartikel en in de studenten Almanak en het maandblad *Het Korenland* van datzelfde jaar opstellen over zijn persoon en werk.

Henks vader, die in mijn herinnering leeft als een nogal gesloten, ernstig maar niet onvriendelijk man, was wat autoritair van aard; hij had besloten, dat zijn zoon in overeenstemming met de familietraditie theologie zou studeren. Na enig verzet en op het laatste ogenblik kon deze echter toch zijn studie in de Nederlandse taal- en letterkunde beginnen. Hij volgde de colleges van de lector Wille, een jaar later tot hoogleraar benoemd, en van de professoren Van Schelven, Goslinga en Pos.

Al op het gymnasium was Henk een bewonderaar van de tachtigers en in het bijzonder van Van Deyssel. Daarbij valt dan te denken, niet zozeer aan de schrijver van de scheldcritieken, maar veel meer aan de

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 91 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

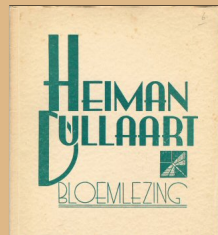
impressionist, de sensitivist, de mysticus ook. De invloed van zijn oom Hendrik en van zijn leraar Lakke zullen daaraan wel niet vreemd zijn geweest.

Hij debuteerde met poëzie in *Opwaartse Wegen* (1927) en schreef voor hetzelfde maandblad (1929) een uitvoerige studie over Vondels dichterschap, daarmee getuigend van een voorliefde voor deze dichter, die hij, ook blijkens latere publicaties, o.a. in de *Vondelkroniek*, zijn leven lang behield. Van 1927 tot 1934 werkte hij met verzen en prozaschetsen mee aan de almanakken van het Studentencorps aan de Vrije Universiteit onder de zinspreuk 'Nil desperandum Deo duce'. Van dit studenten-corps was hij gedurende de eerste acht maanden van de cursus 1927-1928 rector.

Gemakkelijk heeft hij het hiermee niet gehad. Hij was te beschouwelijk, te weinig berekenend om zich in de corpspolitieke woelingen goed staande te kunnen houden. Waarschijnlijk zijn de aan deze functie verbonden drukke bezigheden naast zijn studie te veel geweest voor zijn zwakke gezondheid. Reeds had hij alle tentamina achter de rug en bereidde hij zich voor op het afleggen van het candidaatsexamen, toen zich plotseling de ziekte (longtuberculose) openbaarde, die zijn verdere leven zozeer zou bemoeilijken en tenslotte mede de oorzaak zou worden van zijn betrekkelijk vroege dood. In november 1928 werd hij in het hiervoor genoemde ziekenhuis opgenomen. Daarna is hij enige jaren verpleegd geweest in het sanatorium Hoog Laren (Laren, N.H.).

Van de verzen, die hij voor zijn ziekte had geschreven (1925-1928), heeft hij later een kleine keuze opgenomen in zijn bundel verzamelde gedichten *Con Sordino* (1949). Deze voor het merendeel wat vage en dromerige stemmingspoëzie gaf blijk van een muzikale versgevoeligheid en een niet geringe poëtische begaafdheid. Maar er kwam een nog weinig geprofileerde dichterlijke persoonlijkheid uit naar voren, beïnvloed

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 92 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

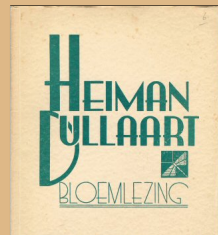
o.a. door Leopold, Boutens en A. Roland Holst, en verwant aan Anthonie Donker, wiens eerste bundel hij toen nog niet kende. De overheersende motieven zijn een verlangen naar licht en schoonheid in een duistere en koude wereld, een heimwee naar de ongebroken harmonie van de kindertijd, de behoefte tot 'bevrijding uit het persoonlijke, een oplossing en opgaan in een vreugde die groter was dan ik zelf', zoals hij het in 1930 formuleerde. Een in zijn later werk duidelijk tot uitdrukking komende natuurmystiek is hierin al herkenbaar.

In 1931 opgenomen in de redactie van *Het Korenland*, 'maandblad voor cultuur en jeugdvorming', een uitgave van het Nederlands Jongelingsverbond, bleef hij daarvan tot februari 1934 lid, al duurde zijn medewerking tot de opheffing van deze periodiek in 1938. Redactiesecretaris was Jan H. de Groot. Door diens vele relaties op literair gebied, hebben behalve deze beide redacteuren, verscheidene der toenmalige jongeren, en niet alleen die van protestants-christelijke huize, meegewerkt. Ik noem slechts: Achterberg, Den Brabander, Hein de Bruin, Eekhout, Van Hattum, Hoornik, Houwing, Muus Jacobse, Marja, Mok, Van Randwijk Gabriël Smit en ondergetekende.

Henks gezondheidstoestand verbeterde maar heel langzaam. Pas in mei 1933 kon hij zijn studie hervatten. In de zomer was hij zover hersteld. dat hij zijn intrek kon nemen in een pension tegenover het miniatuurstation van Hulshorst. Na eind september weer bij zijn ouders thuis te zijn gekomen (Nassaukade 85), legde hij op 18 oktober van dat jaar het candidaatsexamen af.

Intussen had hij het plan opgevat zich in Zuid-Afrika te vestigen om daar, in een gezonder klimaat, zich een bestaan op te bouwen, aanvankelijk als free-lancejournalist om in zijn onderhoud te voorzien, maar, na het behalen van de nodige diploma's, bij het onderwijs. Met een aanbevelingsbrief van Prof. Dr. G. Besselaar vertrok hij op 2 februari 1934 via Londen naar Kaapstad, samen met zijn verloofde Roelina

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 93 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Jantina Stagger. In Pretoria trad hij op 3 mei met haar in het huwelijk.

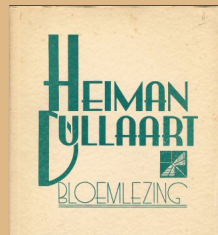
Ondanks zijn ziekte had hij toch gedurende de periode 1928-1934 in verschillende bladen en tijdschriften gedichten, studies en recensies gepubliceerd, zoals in *Opwaartse Wegen*, *Stemmen des Tijds*, *De Gids*, *Elseviers Maandschrift*, *Helicon*, *Het Venster*, het *Algemeen Handelsblad*, *De Standaard*, *De (Chr.) Rotterdammer*, *Woord en Geest*, enz.

De jarenlange, gedwongen rust, waarin hij wel veel had kunnen lezen, maar geheel buiten het actieve leven was komen te staan, liet niet na vragen op te roepen omtrent de zin van het bestaan en twijfels te doen rijzen aan de conventies en denkwijzen, waarin hij was opgevoed. Een gevoel van machteloosheid, een noodlotsbesef en gedachten aan vergankelijkheid en dood vervulden hem steeds meer. De kwelling van de eenzaamheid en een gevoel van godverlatenheid, een verlangen naar helderheid en geluk, een verdere verwijdering van de leerstelling van het Calvinisme vormen de achtergrond van de in die tijd geschreven gedichten.

Men vindt daarvan nog maar weinig in zijn eerste gedichtenbundel, *Bevrijdingen* (1931), waarvan de meeste verzen van voor 1928 dateren. Blijkbaar schrok hij toen nog terug voor het openbaar maken van poëzie, waarin de angst en de wanhoop zo duidelijk uitdrukking vonden als in *Clamans magna voce*, *Opstandige litanie*, *Van de duisternis der schepping*, e.d. Iets meer daarvan treft men aan in de bundel *Windstille*, die reeds enige jaren persklaar was, maar in het najaar van 1934 verscheen. Zijn poëzie krijgt daarin meermalen een duidelijkere omlijndheid, een grotere dichtheid en plasticiteit.

De tamelijk grove afwijzing van zijn eerste bundel in *Opwaartse Wegen*, het maandblad van de protestants-christelijke jongeren, om redenen die buiten de poëzieflessen, had hem zeer gegriefd, alwas overigens waardering in eigen kring niet uitgebleven. Nu echter begon hij ook

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 94 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

daarbuiten enige bekendheid te krijgen. Vooraanstaande critici, zoals Vestdijk, zagen in hem een der opkomende jong-protestantse dichters en wisten de kwaliteiten van een aantal verzen in *Windstilte* positief te waarderen.

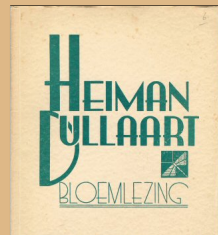
In de drukke maanden voor zijn vertrek had hij, tussen oefeningen in het Afrikaans en het Engels door, nog gelegenheid gevonden een bloemlezing samen te stellen uit het werk van **Heiman Dullaart**, welke voorzien van een inleiding eveneens in het najaar van 1934 uitkwam. Ook schreef hij in die tijd het grootste deel van zijn kleine studie *Het Werk van Hendrika Kuyper-Van Oordt*. Pas in 1936 kwam deze van de pers.

In Pretoria aangekomen wierp hij zich terstond op de studie van het H(oger) O(nderwijs) D(iploma). Van het B.A.-examen kreeg hij op grond van zijn Nederlandse candidaatsexamen vrijstelling, zodat hij tevens kon beginnen met de voorbereiding voor het behalen van de M.A.-graad.

De eerste jaren in het nieuwe land zijn voor hem, ondanks de toegewijde zorgen van zijn vrouw en haar intensief meeleven op literair gebied, bijzonder moeilijk geweest. Want de aanpassing aan het zowel gezelschappelijk als landschappelijk zo geheel andere milieu werd aanzienlijk vertraagd, doordat hij eind mei 1934 weer ziek werd. Eerst moest hij zes weken in het hospitaal doorbrengen. Na aanvankelijk herstel vertrok hij eind oktober 1935 naar het Springkell-sanatorium bij Johannesburg. Ook toen hij in augustus 1936 mocht terugkeren naar Pretoria, bleef zijn gezondheidstoestand labiel. Het was dan ook geen wonder, dat hij zich in deze jaren, zoals hij mij schreef, 'een ontwortelde boom' voelde.

Aan het eind van deze tweede periode van langdurige eenzaamheid vond hij, in de zomer van 1937, enig soelaas in de vriendschap van

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 95 van 197](#)

[Ga terug](#)

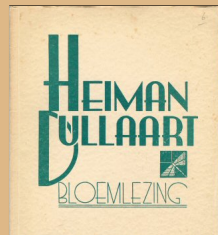
[Beëindigen](#)

de dichter Finus M. P. Oosterhoff, die candidaat in de Franse taal- en letterkunde was en in Zuid-Afrika voor zijn M.A.-graad was gaan studeren. Hij voelde zich gelukkig na zo lange tijd eindelijk weer iemand te hebben gevonden met wie hij over de moderne Nederlandse literatuur kon praten. Met name ook het Franse symbolisme had hun beider belangstelling.

Gedurende deze jaren was hij steeds meer tot de overtuiging gekomen, dat hij bij een zich als zodanig afficherende groep van protestants-christelijke auteurs niet meer thuis hoorde, al kostte het hem veel innerlijke strijd om met zijn verleden te breken. Het liefst zou hij zichzelf willen karakteriseren als een 'strijdbaar humanist'. Hij bracht de moed op daaruit de consequentie te trekken en bedankte voor de Christelijke Auteurskring, waarvan hij sinds de oprichting in 1929 lid was geweest, in maart 1936. Reeds in 1934 had hij bezwaren gemaakt tegen het 'gedwongen meeparaderen' in een 'derde réveil', zoals Heeroma dat had geproclameerd, al waardeerde hij diens karakteristieken van het werk der comparanten in de gelijknamige bloemlezing. Maar in oktober 1938 gaf hij hem te kennen geen verzen te willen zien opgenomen in *Reünie*, een bloemlezing, die Heeroma toen voorbereidde en die in 1939 verscheen.

Om verschillende redenen is het jaar 1937 voor Mulder van grote betekenis geweest. Daarin viel het begin van een gang van zaken, waardoor hij tenslotte een niet onbelangrijke plaats heeft gekregen in het literaire leven van Zuid-Afrika. Zijn gezondheidstoestand begon zich geleidelijk te verbeteren. Dientengevolge had hij de fysieke mogelijkheid zijn studie te hervatten en in contact te komen met Afrikaanse schrijvers. Het toeval wilde, dat juist in deze tijd daar een nieuwe generatie van zijn eigen leeftijd in opkomst was, die sinds het verschijnen van de dichtbundels *Die ryke dwaas* van W. E. G. Louw in 1934 en *Alleenspraak* van N. P. van Wyk Louw in 1935 een moeilijke strijd om erkenning voerde.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 96 van 197](#)

[Ga terug](#)

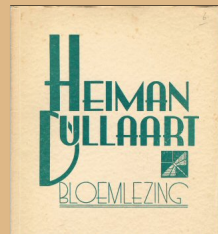
[Beëindigen](#)

Van deze generatie der dertigers waren, behalve deze beide broers, voorts Uys Krige en Elisabeth Eybers de belangrijkste vertegenwoordigers. Zij bracht een vernieuwing, die voor de verdere ontwikkeling van de Afrikaanse letteren van grote betekenis is geweest.

Op 28 augustus 1937 kreeg Mulder van Uys Krige het verzoek om bijdragen in te sturen voor het Kaapse blad *Die Suiderstem*. 'Het begint te dagen', schreef hij mij, daarbij de hoop uitsprekend, dat dit het begin zou zijn van de verlossing uit zijn isolement. Die hoop is in vervulling gegaan. In *Die Suiderstem* van 14 december 1937 debuteerde hij als Afrikaans letterkundig criticus, nadat al eerder Nederlandse verzen en Afrikaans proza van hem in dit blad waren opgenomen. Voorts constateerde hij, dat zijn derde poëziebundel, *Het randgebied* (1937), in dat land meer waardering vond dan in Nederland. Deze bundel bevatte behalve gedichten van voor 1934 zijn eerste in Zuid-Afrika geschreven verzen. De onderwerpen daarvan waren voor een deel 'Afrikaans'. Verwonderlijk was het niet bij een zo voor atmosfeer gevoelige dichter, dat ook de kleuren van zijn palet een duidelijke vernieuwing lieten zien.

Ook werden gedichten van hem opgenomen in het *Jaarboek* 1937 van de in 1934 ontstane Afrikaanse Skrywerskring, tot welk gezelschap hij in de zomer van 1938 toetrad als lid. Daardoor was hij in de gelegenheid kennis te maken met verscheidene prominente letterkundigen. Enige maanden daarvóór reeds waren Ignatius Mocke en Verschoor, twee redacteurs van *Die Brandwag*, hem komen bezoeken om hem uit te nodigen tot een geregelde medewerking aan dat blad. Met het oog op de viering van het voortrekkerseeuwfeest schreef hij een spel *Die geboorte van Suid-Afrika* (1938), een stuk dat overigens niet zozeer van literaire betekenis moet worden geacht dan wel van belang als symptoom van zijn integratie in het culturele leven aldaar. Een geregeld medewerker werd hij ook van *Die Huisgenoot* en *Ons eie Boek*, het laatste op verzoek van professor Malherbe te Stellenbos. In Potchefstroom en later aan de Universiteit van Witwatersrand (Johannesburg), hield hij voor

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina 97 van 197

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

studenten lezingen over moderne Nederlandse poëzie. Ook is hij sindsdien herhaaldelijk voor de radio opgetreden.

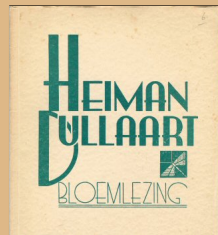
Van 10-14 november 1938 legde hij zijn M.A.-examen af; hij slaagde daarvoor met lof. Reeds dadelijk vatte hij het plan op een proefschrift te schrijven over de literaire critiek bij de tachtigers. Maar hoewel hij dit voornemen nimmer heeft laten varen, is de uitvoering ervan steeds achterwege gebleven door gebrek aan materiaal en tijd. Herhaaldelijk klaagde hij er over, dat de bibliotheken slecht waren voorzien op het gebied van de Nederlandse letteren. En zijn free-lance journalistieke werkzaamheden ten behoeve van Nederlandse en Zuidafrikaanse kranten kon hij om financiële redenen in deze jaren nog niet missen.

Zijn laatste in Nederland uitgekomen enkelvoudige dichtbundel, *Wit en rood*, voor het merendeel oudere verzen bevattend, verscheen in 1938. Toch ziet men hierin, evenals in die gedichten van *Het randgebied*, die in Zuid-Afrika werden geschreven, een duidelijke ontwikkeling naar een meer concrete beelding, naar scherpere contouren, naar een beknopte re dictie. De beleving van de hardere lijnen en kleuren van het hem omringende landschap vonden, zoals hij ook zelf constateerde, daarin als het ware haar neerslag.

Langzamerhand begon hij zich redelijk goed in zijn nieuwe vaderland thuis te voelen. In september 1939 betrok hij met zijn gezin (in begin januari werd zijn dochter Hermione geboren) een eigen huis in Pretoria. Zijn vrouw was reeds in juli 1936 lerares in het Duits geworden aan een Girls' High School en had in november van dat jaar haar M.A.-examen afgelegd. En in 1941 verkregen zij de Zuidafrikaanse nationaliteit.

Met Jan Greshoff, die op 12 juli 1939 in Kaapstad voet aan wal had gezet, ontstond ondanks de grote afstand (Kaapstad ligt 1600 kilometer van Pretoria) een hartelijke vriendschap. Diens charme en prikkelende

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 98 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

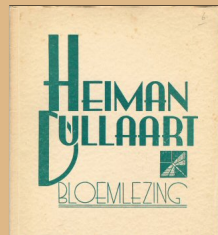
conversatie wist hij naar waarde te schatten, al was hij het vaak oneens met hem. In het bijzonder werden de vriendschapsbanden versterkt, toen Greshoff en zijn vrouw in november 1941 voor langere tijd de gasten van het echtpaar Mulder waren.

Daar tengevolge van de oorlog alle contacten met Nederland waren verbroken en er een nijpend gebrek ging ontstaan aan Nederlandse boeken, rijpte reeds in 1940 bij hen het plan een serie uitgaven van Noorden Zuidnederlandse teksten op te zetten, de Nederlandse Boekerij. Zelf heeft Mulder hiervan vijf delen verzorgd waarvan vier het werk van tachtigers tot onderwerp hadden. Het is jammer, dat die in ons land nooit bekend zijn geworden. Zijn inleiding van het deel *Proza van Lodewijk van Deyssel* (1943) bij voorbeeld geeft in haar beknopte omvang van 35 bladzijden een nog altijd voortreffelijke karakteristiek en critiek van Van Deyssels prozakunst en de ontwikkeling daarin. ⁸

Toen Greshoff in 1943 naar Amerika was vertrokken en voorlopig niets meer van zich liet horen, had Mulder alleen de verdere zorg voor deze serie, die in totaal tot achttien delen uitgroeide. Het werd hem wel wat veel naast zijn talrijke andere werkzaamheden. Want intussen had hij ook zijn oorspronkelijke doel bereikt, het verkrijgen van een plaats bij het onderwijs. Prof. Dr. M. Bokhorst vertrok in het begin van 1941 naar Europa om voor de Nederlandse regering in Londen te gaan werken en verzocht Mulder (samen met J. Ploeger) zijn colleges aan de universiteit van Pretoria waar te nemen. Deze was blij zijn slecht betaalde en saaie werk aan een vertaalbureau te kunnen opgeven. Gedurende vijf jaar heeft hij Nederlandse cultuurgeschiedenis gedoceerd, aan tweedejaars studenten de cultuurgeschiedenis van de 15de tot en met de 17de eeuw en aan derdejaars die van de 18de tot en met het begin van de 20ste eeuw.

⁸Zie voor de titels van zijn andere uitgaven in deze reeks de bibliografische lijst aan het einde van dit levensbericht

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 99 van 197](#)

[Ga terug](#)

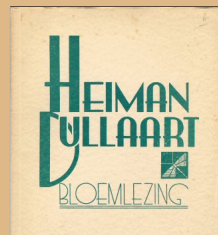
[Beëindigen](#)

Bij gebrek aan publiceringsmogelijkheden in Nederlandse periodieken vond hij die nu in *De Stoep* (Curaçao), *De Fakkel* (Batavia), waarvan Greshoff tijdelijk redactielid was, en *Band* (Belgisch Congo). Door de zorgen van mevrouw Rien Marsman, de vrouw van de in 1940 omgekomen dichter, en Sybrand Bijlsma deed hij in Londen een (eveneens in ons land onbekend gebleven) bundel nieuwe gedichten verschijnen, *Rekenschap* (1944). Daarin komt vooral in het gedicht *Calvinisme* zijn houding tegenover de geestelijke sfeer van zijn verleden nog eens pregnant tot uitdrukking: enerzijds een afwijzing, maar anderzijds toch ook, men zou haast zeggen zijns ondanks, het besef van een zekere grootsheid van de gedachtenwereld, waarin hij was opgevoed.

Zijn gedichten bleef hij in het Nederlands schrijven, op enkele uitzonderingen na. Maar in zijn opstellen gebruikte hij steeds meer de Afrikaanse taal. Hoewel een aantal verspreid bleef in verschillende periodieken, vindt men het merendeel daarvan toch in drie bundels verzameld: *Opstelle oor poësie* (1939), *Twee wêrelde* (1942) en, posthuum verschenen door de zorg van D. J. Opperman, *Laaste opstelle* (1961). Ook publiceerde hij in 1946 een werkje van literair-historische aard, *Vyf digters van die sewentiende eeu*, dat karakteristieken van en een keuze uit de gedichten bevat van Revius, Camphuysen, Stalpart van der Wielen, Dullaart en Luyken.

Het is vooral met zijn literair-critische stukken, dat hij krachtig heeft bijgedragen tot het verbreiden in Zuid-Afrika van de kennis der contemporaine Nederlandse poëzie (o.m. die van A. Roland Holst, Nijhoff, Greshoff, Marsman, Vestdijk, **De Mérode**, Achterberg en Hoornik), maar veel meer nog tot een beter begrip der Afrikaanse beweging van '30, die tot dan toe weinig waardering in eigen land had gevonden. Een levensbericht biedt niet het kader om hierop uitvoerig in te gaan. In de Afrikaanse literatuurgeschiedenissen van Rob Antonissen en G. Dekker vinden zijn verdiensten in dit opzicht trouwens een duidelijke

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 100 van 197](#)

[Ga terug](#)

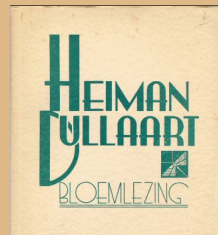
[Beëindigen](#)

waardering. Men kan bovendien in het boek van Rialette Wiehahn, *Die Afrikaanse poësiekritiek, 'n histories-teoretiese beskouing* (1965), een hoofdstuk aantreffen, dat een analyse, een karakteristiek en een kritische evaluatie geeft van Mulders werk op dit gebied. Zijn spontane belangstelling voor poëtische structuren, zijn vermogen daarover even genuanceerd als indringend te schrijven waren iets nieuws in het toenmalige literaire leven van Zuid-Afrika. Daardoor en door zijn Europese achtergrond, zijn grote belezenheid en zijn onbelast zijn met vooroordelen ten aanzien van de hoofdrolspelers op letterkundig terrein in dat land kon hij het werk van de voorafgaande generaties onbevangen beoordelen en de grondslag leggen voor het kritische inzicht in de poëzie van de dertigers.

Met name mag daarbij wel worden genoemd zijn bewondering voor het werk van Van Wyk Louw. Betrekkelijk vroeg reeds heeft Mulder de grootheid van diens dichterschap onderkend. 'Van Wyk Louw staat op een eenzame hoogte', schreef hij mij in een van de brieven, waarin hij van zijn niet aflatende waardering voor diens poëzie en essays blijk gaf. Met evenveel enthousiasme als inlevingsvermogen heeft hij daarvan herhaaldelijk in zijn opstellen getuigd. Aan deze dichter is in het totaal van Mulders kritische werk naar verhouding de meeste aandacht besteed. Ook door verschillende polemieken heeft hij in belangrijke mate tot diens erkenning en tot die van de andere dertigers door hun landgenoten bijgedragen.

Reeds gedurende de oorlog beraamden Van Wyk Louw, W. E. G. Louw en Mulder plannen tot het uitgeven van een tijdschrift, dat het orgaan van de nieuwe generatie zou moeten worden. Onder de redactie van deze drie verscheen in december 1945 de eerste aflevering van het kwartaalschrift *Standpunte*. En al dadelijk bleek het een toonaangevende, militante periodiek te zijn, die bovendien een open oog had voor buitenlandse literaturen, met name die van Nederland en Engeland. Verscheidene Nederlandse en Vlaamse schrijvers, zoals A. Roland Holst,

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 101 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Bloem, Van Eijck, Greshoff, Vestdijk, Donker, Dubois, Marnix Gijsen en Jonckheere hebben er reeds in de eerste jaargangen aan meegewerkt. Met ingang van 1947 trad Greshoff, die al eerder adviseursdiensten had bewezen, tot de redactie toe.

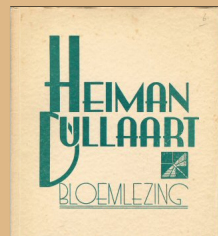
Met de toestand in het bezette Nederland leefde Mulder, vol zorg over het lot van familie en vrienden, van harte mee, zoals ook blijkt uit enkele in die periode geschreven gedichten. Gemakkelijk was het niet altijd voor het Nederlandse standpunt begrip te vinden; in Zuid-Afrika bestond toen bij velen sympathie voor nazi-Duitsland.

Na de oorlog veranderde zijn werkring ten gevolge van de terugkeer van professor Bokhorst. Met succes solliciteerde hij naar een lectorsplaats voor de Nederlandse en Afrikaanse letteren aan het Rhodes Universiteitscollege in het Engels sprekende plaatsje Grahamstad, ruim 800 kilometer ten zuiden van Pretoria gelegen. Per 1 januari 1946 werd hij daar benoemd. Na een rustige vijfdaagse autotocht, onderbroken door bezoek aan vrienden, kon hij er eind februari met zijn werkzaamheden beginnen. Reeds van te voren had hij zich er op verheugd daar samen te werken met W. E. G. Louw, die aan hetzelfde college sinds 1944 hoogleraar was. Enkele maanden na zijn aankomst, in juni, werd daar zijn zoontje Gelmer Jan geboren. Het jaar daarop werd hij bevorderd tot senior lector.

Ook verdient vermelding, dat hij door de jaarvergadering van onze Maatschappij op 18 juni 1947 tot buitenlands lid werd benoemd.

Ongelukkigerwijze werd zijn gezondheidstoestand in dat najaar weer slechter. Zijn nieren bleken niet in orde en hij werd voortdurend geplaagd door hoofdpijn, zodat in 1948 zelfs enige maanden ziekteverlof noodzakelijk waren. Opnieuw voelde hij zich eenzaam, toen Louw in dat jaar naar Amsterdam vertrok. Zijn werkkraft verminderde. Wel heeft hij nog het contact met de Nederlandse letteren kunnen verster-

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 102 van 197](#)

[Ga terug](#)

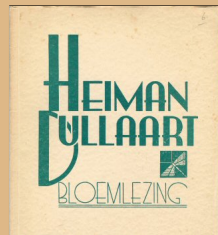
[Beëindigen](#)

ken door zijn ontmoetingen in 1948 met de dichters Bloem en Donker tijdens hun bezoeken aan Zuid-Afrika. De gesprekken met hen, evenals reeds in 1946 zijn ontmoetingen met A. Roland Holst, die acht maanden in dat land verbleef, hebben hem veel goed gedaan.

Al dadelijk na de oorlog had hij, daartoe herhaaldelijk aangespoord door Greshoff, het plan opgevat een bundel verzamelde gedichten uit te geven. Met zorg maakte hij een strenge selectie uit wat hij tot dan toe had gepubliceerd, die werd aangevuld met een aantal nog niet verschenen gedichten. Het eindresultaat, een gezamenlijke uitgave van twee Nederlandse uitgevers en een Zuidafrikaanse, liet tot zijn verdriet lang op zich wachten. Hij heeft het boek niet meer mogen zien. De dag voor zijn toch nog vrij onverwacht overlijden – hij was toen nog maar 42 jaar oud – las zijn vrouw hem in het ziekenhuis, waarheen hij zojuist was overgebracht, twee brieven uit Nederland voor, waarvan de afzenders hem bedankten voor een present-exemplaar van *Con Sordino*. Maar pas na zijn heengaan op 3 mei 1949 bereikten de eerste auteursexemplaren hun plaats van bestemming.

De Nederlandse dichter Willem Hessels heeft in Zuid-Afrika enige bekendheid gekregen en is in Nederland thans, maar zeker ten onrechte, bijna vergeten. Van de literaire criticus H. A. Mulder hebben in ons land maar heel weinigen gehoord, maar in de geschiedenis van de Afrikaanse letteren heeft deze een duidelijke en blijvende plaats verworven. Het feit, dat hij, na een niet zo geprononceerd debuut in een beperkte kring, door ziekte en emigratie en later vooral door de oorlog, geheel buiten het Nederlandse literaire leven kwam te staan, zal aan de tegenwoordige onbekendheid van zijn poëzie en zijn kritisch werk in ons land niet vreemd zijn. De publicatie van *Con Sordino* vond in de veranderde constellatie van na de oorlog hier maar een flauwe echo, in een jaar bovendien, dat de stormachtige vernieuwingen van de vijftigers zich al begonnen aan te kondigen. In Zuid-Afrika echter is hij, om uit een herdenkingsartikel van de redactie van *Standpunte* te citeren,

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 103 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

'die vernaamste kritikus van die jonger Afrikaanse literêre beweging' geworden, 'een van die fynste wat ons ooit gehad het', zoals D. J. Opperman getuigde, toen hij in diezelfde aflevering (oktober 1949) een karakteristiek en critiek gaf van Hessels' dichterschap.

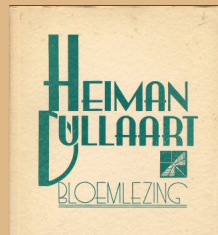
Mulder was in vele opzichten een man van het 'randgebied', van 'overgangen', van 'twee werelden'. Levend in de ene voelde hij een heimwee, een verlangen naar de andere. Toch kon hij mede daardoor juist een bemiddelaar zijn tussen Nederland en Zuid-Afrika, ook als docent en in zijn journalistieke werk.

Een wezenlijk dualisme is kenmerkend voor zijn persoonlijkheid en dichterschap. Tot in zijn critische methode toe, waarin hij graag werkt met begrippenparen en polaire tegenstellingen, zou men de doorwerking daarvan kunnen constateren. Aan het gevaar van de vaagheid van zijn eerste christelijke natuurmystiek heeft hij zich allengs ontworsteld om als agnosticus te komen tot concrete begrenzungen in wat voor hem het hier en nu was, zonder daarmee nochtans zijn dualisme te verloochenen. Een van zijn latere gedichten, een aansporing voor zich zelf en een ad hoc vervulling in poëtische tevens, geeft daarvan in de 'intensiteit', de 'dichtheid', die hij zelf in een van zijn beste opstellen als wezenlijke kenmerken van een goed gedicht heeft genoemd, een treffende samenvatting:

ADVIES

Laat niet uzelf vervloeien
over de randen van het ogenblik
want daarin is het àl;
wees diamant, atoom,
trillend in evenwicht
tussen donker en licht:
dit is ùw uur

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 104 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

dat eeuwig duren zal.

GERRIT KAMPHUIS

BIBLIOGRAFIE

Een bibliografie van afzonderlijke werken wordt voorbereid door het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum te 's-Gravenhage.

Willem Hessels, *Bevrijdingen* (ged.). Amsterdam, U. M. Holland, 1931.

Willem Hessels, *Windstilte* (ged.). Baarn, Bosch en Keuning, (1934).

H.A. Mulder, *Heiman Dullaert* (bloemlezing met inleiding). Baarn, Bosch en Keuning, (1934).

H. A. Mulder, *Het werk van Hendrika Kuyper-Van Oordt*. Amsterdam, U. M. Holland, (1936).

Willem Hessels, *Het randgebied* (ged.). Amsterdam, U. M. Holland, 1937.

Willem Hessels, *Die geboorte van Suid-Afrika, 'n simboliese sprokie*. Pretoria, J. L. van Schaik Bpk, 1938.

Willem Hessels, *Wit en rood* (ged.), Baarn, Bosch en Keuning, (1938).

H. A. Mulder, *Opstelle oor poësie*, Pretoria, J. L. van Schaik, Bpk., 1939.

H. A. Mulder, *Twee werelde, opstelle oor Afrikaanse en Nederlandse letterkunde*. Pretoria, J. L. van Schaik Bpk, 1942.

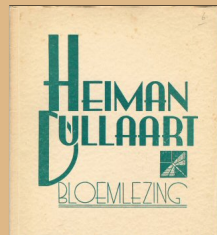
H. A. Mulder, *Poëzie en proza van Willem Kloos, verzorgd en ingeleid*. Pretoria, J. L. van Schaik Bpk, 1942.*)⁹

H. A. Mulder, *Jacques Perk, Gedichten, verzorgd en ingeleid*. Pretoria, J. L. van Schaik Bpk, 1942.*).

H. A. Mulder, *Proza van Lodewijk van Deyssel, verzorgd en ingeleid*. Pretoria, J. L. van Schaik Bpk, 1943.*).

⁹Met * gemarkeerde boeken maken deel uit van de 'Nederlandse Boekerij', bijeengebracht door J. Greshoff en H. A. Mulder

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 105 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

H. A. Mulder, *Novellen uit de Nieuwe Gids-tijd*, verzorgd en ingeleid. Pretoria, J. L. van Schaik Bpk, 1944.*).

Willem Hessels, *Rekenschap* (ged.). Londenreeks 4, 1944.

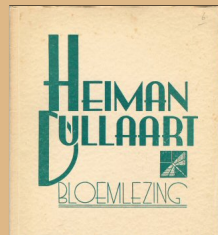
H. A. Mulder, *Hedendaagse novellen*, verzorgd en ingeleid. Pretoria, J. L. van Schaik Bpk, 1945.*).

H. A. Mulder, *Vijf dichters uit die sewentiende eeu* (bloemlezing met inleiding en aantekeningen). Pretoria, J. L. van Schaik Bpk, 1946.

Willem Hessels, *Con sordino* (verz. ged.). 's-Gravenhage, Daamen nv/A. A. Stols; Johannesburg, Constantia, 1949.

H. A. Mulder, *Laaste opstelle*, versorg deur D. J. Opperman. Kaapstad, Human en Rousseau, 1961.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina 106 van 197

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Afkomstig uit: Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1967-1968, pag. 112-114.

JAN TJITTES PIEBENGA

Franeker, 4 april 1910 – Leeuwarden, 3 december 1965

Toen Jan Piebenga in de ochtenduren van 3 december 1965 plotseling overleed, ging er door vrijwel heel Friesland een schok. Hij genoot als hoofdredakteur van de "Leeuwarder Courant", als lid van Provinciale Staten, als Fries strijder, als radiomedewerker, als spreker en debater op talloze vergaderingen in dorp en stad, als schrijver van een reeks werken en werkjes, die behalve documentatie en oriëntering vooral de volksontwikkeling en de stimulering van het besef van eigenwaarde bij de Friezen beoogden, een meer dan gewone bekendheid. Populair, zoals een sportheld of een figuur uit de amusementssector kan zijn, was hij zeker niet. Als man van de publiciteit ontbrak hem elke neiging tot demagogie. Wel riep zijn optreden door een zekere beschouwelijkheid, die oppervlakkig partij-kiezen uitsloot, bij sommigen - vooral jongeren - tegenspraak op. Toch wist hij, de autodidact, door zijn soms harts-tochtelijk beleden geloof en een brede historische kennis een belangrijk deel van zijn gewestgenoten te imponeren en te boeien. Zijn aandacht en liefde voor Friesland speelden daarbij geen geringe rol. Aartswandelaar die hij was, werd hij op een novemberzondag in 1965 met zijn (tweede) vrouw op een besneeuwde weg nabij Sneek door een auto aan-

[Hoofdmenu](#)

Pagina 107 van 197

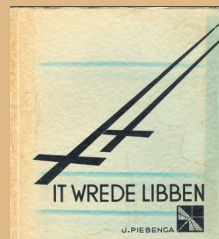
[Ga terug](#)[Beëindigen](#)

gereden, waarbij de laatste een lichte hersenschudding opliep en hijzelf een enkelbreuk. Veertien dagen later, bij het wegnemen van het gipsverband in het ziekenhuis, trad een complicatie op. Een longembolie maakte in weinige minuten een eind aan zijn 55-jarig leven. Nadat in de Goede Herderkerk te Leeuwarden een oecumenische uitvaartdienst was gehouden, geleid door een hervormd predikant en een pater franciscaan, werd Jan Piebenga op het unieke kerkhofje van Idzega, midden in het Friese waterland, begraven naast zijn eerste vrouw die hem enkele jaren tevoren overleed. Een muziekkapel van het Leger des Heils ging aan de stoet vooraf.

Jan Tjittes Piebenga stamde uit een Franeker bakkersgezin; hij was de tweede uit een rij van twaalf kinderen. Na de lagere school kwam hij op de Mulo en moest als kantoorbediende al jong mee gaan verdienen. Zijn studielust en bibliotheekaanleg brachten hem op de Chr. Normalessen in zijn woonplaats. In 1929 behaalde hij de akte en werd onderwijzer in Nijemirdum (Gaasterland), een standplaats die hij na enkele jaren verwisselde met Oudega (Wijmbritseradeel), waar hij, na te zijn getrouwd met Maaike Wassenaar, al spoedig het hoofd van de Hervormde Lagere School als zodanig opvolgde.

De jaren vóór de oorlog en voor een deel ook de bezettingstijd waren voor hem een periode van intense studie en geestelijke oriëntering. Het Fries als literair medium en in verband daarmee de Friese geschiedenis hadden hem van kindsbeen af gefascineerd. Uit 1926 - hij is dan zestien jaar - dateert zijn eerste bijdrage, een beschouwing over de literatuur,

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina 108 van 197

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

in het tijdschrift "Yn ús eigen tael". Hij behaalt in deze zelfde tijd een Friese taalakte. Iets later schrijft hij gedichten en enig verhalend proza, maar zijn kracht als schrijver bleek meer en meer te liggen in het literaire en cultuurhistorische vertoog. Zo verscheen van hem in 1939 een beknopte geschiedenis van de Friese letterkunde, waarbij het accent voornamelijk viel op de 19e eeuw.

Een zekere romantisch-idealiserende inslag was de jonge schrijver niet geheel vreemd. Maar tevens was hij strijdvaardig. Hiervan getuigt b.v. de in 1938 op verzoek geschreven brochure "Het goed recht van de Friese beweging". Van deze beweging was en bleef hij een overtuigd aanhanger. Hij pleitte, ook door het samenstellen van leermiddelen, metterdaad voor het Fries op de scholen in Friesland, verdiepte zich in de geschiedenis van de eigen streek, maar tevens in de wereld van de IJslandse saga's. In deze tijd was hij medewerker en redakteur van verschillende Friese periodieken, waarvan zijn leidende functie aan het maandblad "It Heitelân" (1938-'42; 1946-'47) met name dient te worden genoemd.

De bezettingstijd voerde hem, na het débacle van "De Nederlandse Unie", waarin hij op provinciaal niveau een rol speelde, diep in de illegaliteit. Zijn redakteurschap van het ondergronds streekblad "De Wachter" mag hier met ere vermeld, alsmede het feit dat zijn leven in verband met wapendroppings enkele malen aan een zijden draad heeft gehangen.

Door de oud-verzetsgroep "Je Maintiendrai" daartoe uitgenodigd werd

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina 109 van 197

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Jan Piebenga vlak na de bevrijding aangesteld als redakteur van het dagblad dat aanvankelijk nog "Leeuwarder Koerier" heette en later de oude naam "Leeuwarder Courant" herkreeg. Hij verhuisde daartoe naar Friesland's hoofdstad.

Met name deze na-oorlogse jaren geven vruchten te zien van zijn enorme werkkraft. Een periode die samenvalt met zijn politieke doorbraak naar de P.v.d.A. Een tijd van voortdurende journalistieke, politieke en culturele werkzaamheid. Als publicist en als spreker neemt hij een vooraanstaande plaats in temidden van het Fries-culturele leven, op velerlei fronten ijverend voor een cultureel bewoonbaarder Friesland. Behalve dit alles was Jan Piebenga een verwoed reiziger. Hij bezocht noordelijke streken als Noorwegen, IJsland en de Faeröer, maar maakte tevens reizen naar de U.S.A., Suriname en de Antillen, Noord-Afrika en Turkije. En niet te vergeten Israël, het land dat zijn grote interesse had.

De hieronder afgedrukte lijst van zijn belangrijkste publicaties weer spiegelt naast zijn aandacht voor het kleine en nabije - hij bezorgde b.v. bloemlezingen uit het werk van Friese "minor poets" als S. Meinesz en T. E. Holtrop -, niet minder zijn reislust. Van zijn cultuurhistorische verkenningen, waarbij een zekere voorkeur voor typische randfiguren naar voren komt, getuigt een aantal opstellen over Ernst Bloch, Georg Lukacs, Bertold Brecht, Ilja Ehrenburg e.a. in de jaargangen '62 en '63 van "Socialisme en Democratie". Hij was een man, nauw verweven met zijn geboortegrond, maar openstaand voor wat zich achter de horizon

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 110 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

afspeelde en vooral hâd afgespeeld.

Door Jan Piebenga's te vroege dood is aan Frieslands strijd voor een eigen cultureel imago een kernfiguur ontvallen. Hij liet een leemte achter die moeilijk kan worden opgevuld.

D. A. TAMMINGA

LIJST VAN GESCHRIFTEN

1935 *It wrede libben* (korte verhalen).

1937 *Fryske tragyk* (essay).

1938 *Waerglê's* (gedichten).

Het goed recht van de Friese beweging (brochure).

Frysk lê'sboek I en II (schoolbloemlezing: ²1957).

De útsetter (met H. Twerda; taalboek L.O.; ²1947).

1939 Hrafinkel, prester fen Frey (vert. *IJ'slandse saga*).

Koarte skiednis fen de Fryske skriftekennisse (*Friese literatuergeschiedenis*; ²1957).

1952 Twee eeuwen Leeuwarder Courant (*gedenkschrift, met Jhr. J. W. J. Witsen Elias*).

1953 It eigen aerd fan de Súdwesthoeke (*sociografische studie*).

1956 Wir Friesen (*redevoering*).

De havens van de Waddenkust (*sociografische studie*).

1958 Bergtoppen in de oceaon (*studie over Faeröer*).

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina 111 van 197

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

1959 Kent u Friesland ook zo? (*sociografische studie*).

Omgong en trochtocht (*verspreide opstellen*).

1966 Aarden vaten (*posthume bundel dagbladartikelen*).

Terug naar Libellen 4 op 1

Terug naar Libellen 1 op 1

Hoofdmenu

Pagina 112 van 197

Ga terug

Beëindigen

Afkomstig uit: Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1943-1945, pag. 207-224.

FREDERIK SCHMIDT-DEGENER

Rotterdam, 10 December 1881 – Amsterdam, 21 November 1941

Nu ik mij zet tot het geven van een levensbericht van Schmidt-Degener kan het niet anders of zijn markante figuur rijst duidelijk voor mij op; hij was, ook in zijn verschijning, niet iemand dien men gauw zal vergeeten: zijn eigenaardige kop met het sterk gewelfde voorhoofd onder het donkere haar, zijn levendige, sprekende oogen, zijn manier van glimlachen, van spreken, van gesticuleeren, – het waren alle elementen die, afzonderlijk en tezamen een type vormden, dat indruk maken moest, ook ondanks het feit, dat de drager ervan eer schuw en terughoudend dan opzichtig en opdringend was. Ik raak hier reeds aan eene tegenstelling zonder welke op te merken men Degener noch begrijpen, noch volkomen waardeeren kan: het brillante van zijn gaven en het schuwe van zijn natuur. Zoowel het eene als het andere moge in het hierna volgende tot zijn recht komen.

Frederik Schmidt-Degener werd 10 Dec. 1881 te Rotterdam geboren uit het huwelijk van Johan Diederik en Maria Juliana Kamerlingh. De vader, in 1844 geboren, stamde uit Leer in Oostfriesland. Na gewerkt te hebben op het Zwitsersche consulaat te Amsterdam begon hij met

[Hoofdmenu](#)

Pagina 113 van 197

[Ga terug](#)[Beëindigen](#)

een broer een modezaak in Rotterdam, eerst in het Hang, waar zijn oudste zoon geboren werd, daarna in de Hoofdsteeg. Hij reisde veel, bij voorkeur in Engeland; hij had bijzondere belangstelling voor meubels, welke hij naar eigen wenschen deed ontwerpen, een liefhebberij, die bij den zoon, die zich zelf met het ontwerpen bezig hield, versterkt terugkwam. Hij leerde zijn kinderen, wier opvoeding hij tamelijk streng leidde, ook den weg naar het museum Boymans, welks inhoud hij goed kende. De moeder was de dochter van een Groningsch uitgever, haar oom was de stamvader der Kamerlingh-Onnes'en. Bij de Groningsche familie vonden de kinderen Degener den vroolijken onbezorgden toon, dien zij thuis wel wat misten. Hij kon ook Degener wel eigen zijn in den meest intiemen kring van familie, medewerkers of vrienden. De begaafde oudste zoon bezocht na de lagere school het Erasmiaansch Gymnasium, waar hij uitblonk maar bij de medeleerlingen weinig aansluiting had. Onder de leeraren was het ongetwijfeld Jacobse bij wien hij vooral voor zijn aesthetisch-literaire vorming veel steun vond. Ook Japikse zag hij gaarne. Toen hij tengevolge van een ernstige ziekte wat achterop gekomen was, kreeg hij privaattlessen van Leopold, des avonds op diens kamer in de Oldenbarneveldtstraat. Deze kennismaking, waarbij twee schuwe naturen elkander naderden en vonden, is voor Degeners ontwikkeling van bijzondere beteekenis geweest. Wie zijn "Herinnering aan Leopold", in Groot Nederland na Leopolds dood in 1927, gelezen heeft, beseft hoe tusschen den bijzonderen leeraar en den begaafden leerling vriendschap gegroeid moet zijn. Aan zijn vertaling van Epictetus' Enchiridion heeft Degener mogen medewerken.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 114 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Na het eindexamen werd het advies van Dr. Bredius ingewonnen voor de opleiding van den, zich tot de kunstgeschiedenis aangetrokken voelenden zoon. Een jaar studie aan de Universiteit te Berlijn was er het gevolg van. Maar deze sfeer was er niet eene, waarin Degener zich thuis voelde; slechts een groote waardeering en vriendschap, ook later nog, voor Prof. Adolph Goldschmidt bleef eruit over; op eigen initiatief ging hij het volgend jaar naar de Sorbonne in Parijs. Hier was hij in zijn element: op den Franschen geest bleef Degener steeds georiënteerd. Hij heeft er zich niet op de kunstgeschiedenis-alléén toegelegd; men behoeft zijn mooie studie over "de Eeuw van Flaubert," – in den Gids van 1927, – maar ter hand te nemen om daarvan overtuigd te worden! Zijn vacanties besteedde hij op vaders aandrang aan reizen naar Engeland en Schotland, terwijl hij ook maanden in Dresden, waar een oom woonde, studies maakte.

Terwijl hij voor eene dissertatie bezig was, stierf, in 1905, zijn vader plotseling. Hoewel er geen financiële zorgen waren, brak Degener toch zijn studie af en keerde naar het vaderland terug. Hij voelde als toezienende voogd over zijn jongere broers en zuster, dat op hem de taak rustte van hun geestelijke opvoeding. Hij trachtte dus hier een betrekking te krijgen. Dit gelukte niet dadelijk. Wel vond zijn geest wat te doen: in 1906 bewerkte hij met Bredius eene beschrijving van de verzameling van den groothertog van Oldenburg; dan schreef hij artikelen o.a. voor de Gazette des Beaux Arts – beide over Rembrandt –; voorts kreeg hij opdracht van de Wereldbibliotheek om een boekje aan dien grootmeester, wiens geboortedag in dat jaar herdacht werd, te wijden.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 115 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Het had reden van bestaan ook naast het terzelfder tijd uitgekomen boek van Veth; hoe boeiend dit laatste moge zijn, het boekje van Degeners overtreft het als populaire inleiding tot Rembrandt.

Een en ander gaf hem bekendheid in ruimer kring en was mede een der aanbevelingen voor zijn benoeming tot directeur van het Museum Boymans in zijn vaderstad in 1908 als opvolger van Haverkorn van Rijsewijk.

Wel had hij nog in hetzelfde jaar zijn lezenswaardige studie voltooid over Adriaen Brouwer, – gepubliceerd in *Onze Kunst* maar daarna afzonderlijk uitgekomen, – doch vooreerst moest dit soort werk blijven rusten voor hetgeen de toen zes en twintig-jarige aan het Rotterdamse museum te doen vond.

Hier konden Degeners gaven, zijn eruditie, zijn smaak, zich eerst waarlijk ontplooiën. Bovendien had hij de omstandigheden mede. In Duitschland was immers de beweging begonnen, welke aan het àl te kunsthistorisch-documentaire karakter, dat de kunstmusea tot iets voor het groote publiek ongenietbaars dreigde te doen worden, een einde wilde maken door een zuivering van den inhoud en eene verbetering in de wijze van opstelling van wat overblijven zou. De kunsthistorie had met haar stijlkritische methoden voor zulk een zuivering gaandeweg een grondslag gelegd. Ook bij ons, dank Bredius en Hofstede de Groot. Wie moed had te beginnen, vond houvast genoeg. De ouderen, die, als Haverkorn, in de voorgaande periode nuttig werk hadden gedaan voor het uitbreiden hunner verzameling, berustten in het bestaande. Voor

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 116 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Degener was dat onmogelijk; Boymans bleef een jaar gesloten; toen het zijn deuren weder opende, was het als herboren. Degener bleek een gelukkige hand te hebben gehad; de rijke schatten van de collectie kwamen beter tot hun recht nu veel van minder gehalte meedoogenloos was verbannen, nu er ruimte verkregen was in de voorheen overvolle zalen; een aangename afwisseling in het meer harmonisch tentoongestelde maakte een bezoek aan het museum tot een genot. Rotterdam begon – en terecht – trotsch te worden op eene kunstinstitution, welke het voordien maar matig kende; in den loop der jaren ontstond er zelfs een kring van vermogende belangstellenden, die eigen verzamelingen opbouwen of uitbreiden gingen, vaak met hulp van den jongen directeur, hetgeen bij aankopen of verwerven van geschenken niet weinig het museum ten goede kwam.

Het is hier niet de plaats om de historie van het Museum Boymans te verhalen, maar wel moet ik vaststellen, dat uiterst belangrijke bladzijden eruit te vinden zijn in de verslagen door Degener in de dertien jaren van zijn directoraat over zijn faits et gestes uitgebracht. Ik wil alleen den aankoop in herinnering brengen van een altaarvleugel van Jan Provoost met "de Disputacie van de H. Catharina en de 50 Filosofen", waarmede Boymans' verzameling zich in de richting van de primitieven uitbreidde, en dien van het portret van een jongen geestelijke door Pietro Longhi, waarmede haar algemeen karakter geaccentueerd werd door een van Degener's liefde's: de 18de eeuwsche Venetiaansche school, waaruit hij vooral Tiepolo zoo bewonderde. Zoo bracht zijn werkzaamheid niet alleen nieuw leven, zij gaf ook richting.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 117 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

In deze lijn zou hij nog verder werken. In 1919 had de Regeering, – het was, kunnen wij nu gerust zeggen, het inzicht van Mr Duparc aangewakkerd door het initiatief van den Ned. Oudheidkundigen Bond, die in 1918 een bundel artikelen ter toelichting van een aantal stellingen had uitgegeven over "Hervorming en Beheer van onze Musea", – eene Staatscommissie in het leven geroepen, welke haar advies moest geven over eene reorganisatie van de Nederlandsche musea. Duparc was voorzitter, Hofstede de Groot secretaris; aan Degener werd, – terecht na zijn twaalf-jarige practijk met de reorganisatie van Boymans, – het ondervoorzitterschap opgedragen. Het was minder een functie, – immers Duparc gaf zich geheel aan het geval en verzuimde eigenlijk nooit een vergadering, – dan wel een positie. Bijna ieder, die op dit gebied gezag had (slechts Pit had de uitnoodiging niet aangenomen, ofschoon hij aan de Bondsbrochure had medegewerkt) was in de omvangrijke commissie opgenomen. Tot de meest op den voorgrond tredende leden behoorden, naast Degener, Hofstede de Groot, S. Muller, Six, Jan Veth, geen van alle bepaald meegaande figuren! Degener woonde in die jaren tijdelijk bij zijn moeder in den Haag, daar hij uit zijn woning in Rotterdam moest verhuizen, en kon dus veel van zijn werkkraft gemakkelijker geven. De hervormingsgezindheid was vrijwel algemeen, doch ten opzichte van de vormen der nieuwe organisatie bleken ingrijpende verschillen te bestaan. Dat Degener op de eindconclusies belangrijken invloed hebben moest, was begrijpelijk, maar zij die, als ondergeteekende, aan de werkzaamheden hebben deelgenomen, weten hoezeer dit te danken is geweest aan de wijze, waarop hij zijn denkbeelden wist te adstrueeren en voor te dragen. Hier was Degener op zijn

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 118 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

best, omdat hij in staat bleek geheelen te overzien, groote lijnen in het oog te houden zonder de details te verwaarloozen. Er was menigmaal sterke oppositie, maar tenslotte voegde zich de groote meerderheid. Dat het Rijksmuseum, – het gebouw als zoodanig en de organisatie van de verzamelingen, – telkens in het midden van de discussie stond, sprak welhaast vanzelf; de scheiding tusschen "kunst", "historie" en "kunsthistorie", waarmede men, zeer globaal, het streven der radicale elementen kan qualificeeren, heeft ééne, het grondig onderzoek naar de mogelijkheden, welke het gebouw bood, heeft een andere subcommissie wekenlang beziggehouden. Degener nam aan beide actief deel.

Het lag dan ook voor de hand, dat, toen in 1921, het jaar dat het eindrapport van de Commissie verscheen, de heer Van Riemsdijk als zeventig-jarige het Hoofddirectoraat van het Rijksmuseum neerlegde, Degener zijn opvolger werd. Het leek zelfs min of meer of het zijn plicht was nà zijn positie in de Staatscommissie en de voorbereiding in de beide voorafgaande jaren.

Hij heeft ook hier geducht ingegrepen. Misschien niet eens zoo geducht als hij zelf gewild had; meermalen klaagde hij, dat "den Haag" hem niet voldoende vrij liet; soms terecht, soms niet, waarbij hij niet steeds toegankelijk was voor het erkennen der moeilijkheden, vooral de financiële, waarmede de Haagsche departementschef wel gedwongen was rekening te houden. Dat hij daarbij niet in alle opzichten de gelukkigste keuze deed, – bijvoorbeeld bij de reorganisatie van de tot nu toe vrijwel onafhankelijke onderdeelen voor kunstnijverheid en beeldhouw-

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 119 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

kunst, – mag de onpartijdige historieschrijver niet verhelen, men dient echter in het oog te houden, dat hij consequent streefde en streven moest naar een nieuwe eenheid: hèt Rijksmuseum, dat een werkzaam element moest worden in het cultuurleven van ons volk, – en dat hij dat doel ook inderdaad heeft bereikt. Hij heeft het Rijksmuseum weder een naam doen verwerven in het vaderland en ver daarbuiten, waarop wij waarlijk trotsch kunnen zijn. En hij heeft dat verkregen dank zij zijn ontembare energie en onbezweken trouw. Het was een reorganisatie met een volkomen nieuwe expositie in een beter voor zijn doel geschikt gebouw, met meestendeels voortreffelijke aankopen – hoevele, wellicht nog betere, heeft hij moeten laten voorbijgaan, tot zijn verdriet (en ergernis!) wanneer hij geen credieten kon loskrijgen! – met tenslotte boeiende, belangrijke tentoonstellingen.

Ook van het Rijksmuseum behoef ik hier de historie niet neer te schrijven. Maar wel dien ik te wijzen op de bijzondere beteekenis van de bladzijden, welke Degeners twintig jaren vullen. Elke museuminrichting moet, wil zij goed zijn, karakter vertoonen en dat is onmogelijk zonder het stempel van een persoonlijkheid; en geen directeur die een persoonlijkheid is, zal daarom het werk van zijn voorganger ongemoeid kunnen laten; trouwens ook de tijd staat niet stil en stelt telkens, ook aan de kunstverzamelingen, nieuwe, althans andere eischen. Degener heeft op die van zijn tijd blijkbaar het juiste antwoord gegeven: hij heeft het Rijksmuseum tot een treffend en boeiend ensemble (het woord was hem lief!) gemaakt; hij heeft laten zien, hoe daarin de historische afdeelingen en die voor kunstnijverheid uitstekend kunnen medespreken.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 120 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Dat het ook anders gekund had, doet niet ter zake, het belangrijke is, dat de mogelijkheid van het ensemble eens voor al gesteld werd; ook dat met succes gestreefd werd om aan te wijzen, wat er aan een goed ensemble ontbrak – eene orienteering bijv. ook naar buitenlandsche kunst, met name naar Italie, – waarbij begonnen is daarin te voorzien, bijvoorbeeld door de verwerving van de Oldenburgsche collectie; de aankoop van werk van Jeroen Bosch, Moro, Goya, Vermeer, de Hooch, tenslotte van enkele Rembrandts van een genre, dat niet in de verzameling vertegenwoordigd was, dat alles heeft een richting gegeven aan het Rijksmuseum. Dat hij daarbij veler steun heeft kunnen verkrijgen, vooral die van de Vereeniging Rembrandt en dat op zoo krachtige wijze, waardoor zijn bestuurslidmaatschap van die onmisbare vereeniging ook voor haar beleid in belangrijke mate richtinggevend geworden is, is een verdienste, die hier zeker mag worden gememoreerd: naast de uitvoerige Rijksmuseumverslagen in de Rijkspublicatie zijn de jaarverslagen van Rembrandt een onmisbare lectuur voor wie de ontwikkeling en beteekenis wil kennen van het openbaar kunstbezit tusschen de twee wereldoorlogen; wat Degeners verdienste daarvoor was, zal men eruit leeren kennen als uitzonderlijk groot. Het eeredoctoraat, hem door de Amsterdamsche Universiteit verleend, was dan ook wel verdiend.

Hij werd tegelijkertijd met zijn optreden in Amsterdam lid van de nieuw ingestelde Rijkscommissie van Advies inzake de Musea, waarin, onder voorzitterschap van Huizinga, eenige leden van de ontbonden Staatscommissie werden benoemd. Hij heeft daarin medegewerkt tot de dood hem aan ons ontrukte; zij, die, als ondergeteekende, hem al die jaren

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 121 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

hebben medegemaakt, hebben niet zelden de gelegenheid gehad getuigen te zijn van uitstekende adviezen, wel doordachte betoogen, goeden practischen raad. Maar méér dan daarvan hebben zij mogen en kunnen profiteeren zoowel van zijn hartelijkheid, zijn vriendschappelijken omgang, zijn gulle gastvrijheid, als van zijn brillante geestesgaven in het zoo aangenaam – en zoo nuttig – inofficieel verkeer. Immers ten slotte was Degener daarin toch minstens evenveel waard als in al het andere. Onze Commissie als zoodanig heeft hij het niet altijd gemakkelijk gemaakt. Het was niet meer zoozeer de algemeene gedachte der Staatscommissie, welke zijn hart vervulde, als wel zijn nieuwe liefde: het Rijksmuseum, *zijn* Rijksmuseum. Ook hierin was hij, – want hij bleef steeds de brillante figuur, – groot en volkomen; niet licht te overtuigen, laat staan te buigen. De Commissie zag het meer dan eens als haar taak den weg te effenen tusschen den Hoofddirecteur van 's Rijks grootste verzameling en het Departement, wanneer, ondanks wederzijdsche persoonlijke waardeering, de wagen stroef ging loopen met zulk een bewonderenswaardigen, bijzonderen, maar juist daardoor eigengereiden bestuurder.

Die eigengereidheid was gerechtvaardigd gevoel van eigenwaarde voor een deel, maar voor een ander, niet minder groot, een gevolg van die natuurlijke schuwheid, ingeboren schuchterheid, geslotenheid en eenzelvigheid van Degeners karakter. Eenzaamheid kan het lot zijn van uitzonderlijk begaafden, het is dat vaak als die gaven hen brengen in een omgeving, welke hun niet van nature vertrouwd is. Zulk een omgeving was voor Degener zoowel het officieele den Haag als het officieele

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 122 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Amsterdam. Dit deed hem zich nog meer concentreren op zijn binnenkamer, zijn werk, zijn Museum; dit deed hem dat verdedigen en vooruitstuwen op de wijze der schuchteren: met een hardnekkige eigengereidheid.

Maar wie hem nader stonden en met of onder hem werkten, zij ervoeren telkens weer zijn hartelijkheid, zijn toewijding, de schittering van allerlei goede en edele gaven. En voelde hij zich vrij, dan leefde hij in al zijn schoonheidsenthousiasme, in al zijn diepe kunstbewondering op.

Dit kon blijken bij de groote, belangrijke tentoonstellingen, die hij met anderen of alleen voorbereidde en tot stand bracht. Reeds in 1921 begon het met de Nederlandsche Tentoonstelling in Parijs, welke zulk een buitengewoon succes werd, in veel grootscher omvang in 1929 in Londen herhaald; de Historische Tentoonstelling in verband met het Jubileum van H.M. in 1923, de Amsterdamsche Historische Tentoonstelling in 1925, de Rembrandt-Tentoonstellingen van 1932 en 1935, die van Bijbelsche Kunst in 1939, zij hebben alle aan het Rijksmuseum een roep verschaft, ver buiten onze grenzen. Met merkwaardig enthousiasme werkte hij in 1941 mede aan de groote tentoonstelling tot steun van beeldende kunstenaars: "Kunst van Heden".

Rembrandt stond bij de eerstgenoemde telkens weer op den voorgrond; voor de Historische Tentoonstelling was het gelukt den "Claudius Civilis" uit Stockholm naar Amsterdam te brengen; "de Brunswijksche Familie" was er in 1932, in 1935 kwam o.a. de "Aritoteles"; onder de belangrijkste aanwinsten van het Rijksmuseum tellen wij den "Jere-

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 123 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

nia", den "Titus als Monnik" en vooral de "Verloochening van Petrus"; onder de successen van de reorganisatie van het Rijksmuseum zijn de regeneratie en nieuwe opstelling van de Nachtwacht, de reiniging van de Staalmeesters en het tot relief brengen door nieuwe plaatsing van het Joodsche Bruidje. En het was niet alleen op deze wijze, dat Degeners bewondering zich met Rembrandt bezighield. Reeds zijn vroegste publicaties waren aan hem gewijd. In zijn Boymans-periode had "de Eendracht van het Land" hem gebracht tot een serie artikelen over "Het Genetisch Probleem van de Nachtwacht"; dit onderwerp heeft hem niet losgelaten, het heeft hem de laatste levensmaanden nog beziggehouden toen hij een voordracht voor de Afd. Letterkunde van de Kon. Akademie v. Wetenschappen, – tot welker lidmaatschap hij in 1935 geroepen was, – voorbereidde. Het stuk kwam gereed, werd nog in den intiemen kring van huisgenooten en medewerkers proefsgewijze voorgedragen, maar op den dag, dat hij het zou hebben ten beste gegeven, had Huizinga reeds de droevige taak in het Trippenhuis den doode te gedenken! Het omvangrijke opstel is daarna, rijk geïllustreerd naar de lichtbeelden, die het zouden hebben toegelicht, door de Academie uitgegeven.

Het is jammer, dat het niet bevredigt ¹⁰; het geeft blijk van een bijna verbijsterende eruditie, maar mist, misschien daardoor, de helderheid en het boeiende, die Degeners schrifturen anders onderscheidde. Het was en is altijd een genot immers om een opstel van Degener te lezen;

¹⁰Voor een deel verklaarbaar omdat het nog niet van voordracht tot leesbaar artikel was omgewerkt

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 124 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

zijn stijl en woordkeus waren steeds uiterst verzorgd en telkens konden geestige opmerkingen of wijd geopende perspectieven tot boeiende verrassingen leiden. Maar hij was het sterkst en het meest overtuigend, wanneer hij een groote lijn kon trekken, een overzicht ontwierp over het werk van een persoon of over een tijdvak. De inleidingen tot zijn tentoonstellingscatalogi zijn voorbeeldig. Zij verdroegen het om door hem voor buitenlandsche tijdschriften, vooral in een fraai en vloeiend Fransch, te worden overgebracht. Maar zijn kunsthistorische vondsten, – al zijn er merkwaardige onder, als die van Huygens' portret door Th. de Keyzer in de Nat. Gallery, – waren soms meer intuïtief dan wetenschappelijk gefundeerd; zijn toeschrijving van de Amsterdamsche Gravenbeeldjes, zijn verklaring van Rembrandts "Eendracht van het Land" of van diens "Phoenix"-ets zijn, en ik geloof met grond, betwijfeld; soms liet hij zich in een behoefte aan dramatische conflicten tot constructies verleiden, die niet zijn vol te houden; de door hem gestelde antagonie Vondel-Rembrandt, – ook al heeft hij die in een latere Deutsche omwerking van zijn, toch aan interessante opmerkingen zoo rijke Gidsartikel, verzacht, – is er een voorbeeld van. Maar dat alles neemt niet weg, dat men niet licht een stuk van Degener leest zonder vrucht voor eigen nadenken, zonder dat er iets waardevols van achter blijft; over Rembrandt heeft hij prachtige bladzijden geschreven (ik denk bijv. aan zijn artikel over den "Homerus" in den Brediusbundel van Oud-Holland); onvergetelijk is zijn kostelijke Inleiding in het prentwerk uitgegeven na de Jan Steen-tentoonstelling, 1926; lezenswaard zijn zijn boekjes over Brouwer en over Frans Hals.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 125 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Veel in het werk, deugden en fouten, en in zijn persoon en houding is zijn vrienden duidelijker geworden, sedert hij in de laatste jaren, – zijn eerste bundel is van 1937, – bleek zich ook in verzen te willen en kunnen uiten. Hij deed het, schuchter als altoos, met bundels "niet in den handel", "voor de Vrienden" en, zool in het openbaar, – in Groot Nederland, – onder een pseudoniem: Teunis Erink. Hij had er anders gerust mede voor het voetlicht kunnen verschijnen. Is zijn werk soms wat zwaar, haast overladen ("Poort van Istar") en leidt, zooals in het in 1939 uitgegeven "Silvedene" met zijn virtuoos opgezette "tien Suite's voor Viool en Woord", de zelftucht wel eens tot aan den rand der kunstmatigheid, er is in alle, (vooral in de eerste "55 Variaties op een bekend Thema") een fijnheid van visie en gedachtenleven, een wonderlijke bewogenheid en een rijke klank, die aan Degener inderdaad op een eigen plaats in onze Nederlandsche twintigste-eeuwsche literatuur recht geven ¹¹

Bijzonderlijk denk ik hierbij aan den nà de Poort van Istar in hetzelfde jaar 1937 uitgekomen "55 Variaties op een bekend Thema", waar een fijn en luchtig vers van Paul Valéry "le Sylphe" aanleiding is, in een in negen groepen verdeeld aantal verzen de vluchtigheid, het ijdele van elke gedachten- of levensinstelling, luchtig of gelaten, ernstig of zwaarmoedig, onder woorden te brengen. Ik schrijf er de voor het kennen van Degener treffende "Illusies" uit af:

¹¹Nu dit wordt afgedrukt is bij Meulenhoff, Amsterdam, een herdruk van deze bundels reeds verschenen

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 126 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

De zelf-beloofde wondren van uw jeugd
zijn weggedoezeld tot een schamelheid;
en weggedwereld is in daaglijksheid,
de tuin vol wilde geur, die niet meer heugt.

Uw jaren vonden banen vast omljnd.
Het liep als 't loopen moest en zelden spaak.
Iets anders deed gij dan Uw diepste taak –
en nu ontwaakt gij, even voor het eind.

Het binnenspel van Uw verbeelding bant
de nuttelooze zwaarte van 't verstand,
in welks omkluistering gij doods moest leven.

Droom weer, droom nog, droom over zee en land,
droom los U uit den dag en droom nog even
een glimp van schoonheid in den droom hergeven.

Heeft hij misschien wel steeds voor gevoels- en gedachtenleven ook den gebonden vorm gezocht? Het gemak, waarmede hij hem hanteert zou een lange praktijk doen vermoeden; maar hij heeft er dan niets van naar buiten laten blijken. Er is een andere gissing mogelijk. Wellicht is Degeners toegeven aan den drang tot poëtische vormgeving in verband te brengen met het nieuwe element, dat in zijn leven kwam, toen hij in 1928 een fijnzinnige, kunstgevoelige Française huwde, Suzanne Vadurel, die hem eenige jaren van bijzonder geluk mocht schenken. Zij vergezelde hem gaarne op de grootere reizen, welke hij voorheen, zooals die naar Amerika, alleen placht te maken (Zweden en Spanje

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 127 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

o.a.); terwijl zij ook zijn liefde voor tooneel en vooral muziek deelde. (Degener speelde met veel brio piano, en begeleidde goed en graag). Ik was met het echtpaar in 1934 samen in Spanje, waar hij en ik, als eenige Nederlanders, deelnamen aan een door het Office des Musées van den Volkenbond belegde Museum-studie-conferentie te Madrid. Hij had er te praeadviseeren over "les Principes Généraux de la Mise en Valeur des Oeuvres d'Art". Zelden heb ik Degener beter gedisponeerd gezien dan toen hij voor dit bont internationaal gezelschap in een helder en levendig Fransch zijn denkbeelden uiteenzette, waarvoor hij niet slechts geboeide aandacht maar ook warme toejuiching oogstte. Dat op de tribune de liefallige verschijning van zijn vrouw toelusterde, gaf aan zijn optreden zeker nog een bijzondere stimulans en charme. Het succes van het kleine Holland in dit milieu heeft er in eigenaardige mate door gewonnen. Toen wij na afloop der bijeenkomsten toevallig weder in Granada samentroffen, kreeg ik den indruk, dat deze Spaansche weken onder Degeners gelukkigste jaren geweest moeten zijn.

Er zou spoedig een kentering komen; een embolie in het been, welke ernstiger gevolgen had dan men eerst bevroedde, was het begin van een zwaar en moeilijk lijden, dat na drie pijnlijke jaren in de Boerhave-Kliniek met den dood van Mevrouw Degener eindigde. De bundel "Silvedene" geeft de stemmingen weer van den beproefden echtgenoot; de in elke Suite weerkerende sonnetten met den titel "Kliniek", zijn er wellicht het aangrijpendst in. Ik schrijf er een af uit de Suite "Liefde":

Die bleke wangen, levens laatste schans,

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 128 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

'n vege strijd nog en 't is al gevloten.
Vlucht dan dat ene ook, zoo grif geboden,
Schuchter aanvaard – slinkt dan voorgoed haar glans,
als zonk van 't laatste rood de laatste vaan?
Moet ook dat ééne – eerst in schroom gemeden
en toen gedeeld en fluisterend beleden –
Met het verwonnen leven ondergaan?
Klinkt weer, ontroostbaar diep, verlangens roep?
Roffelt fluwelig ver een spook-cadans?
Wat wekt opnieuw de afgestreden troep?
Verzet en aanval weten niet van wijken
Nog krampst de hoop zich aan de laatste kans,
Een ijle grens tusschen twee koninkrijken.

Die drie jaar van bekommering hebben Degener sterk aangegrepen; in het laatste jaar begonnen de zorgen voor de museumschatten erbij te komen; de beveiliging eerst, weldra toen de oorlog ook over ons land zijn wilden storm joeg, de berging. Een der moeilijkste en zeker een der zoowel lichamelijk als geestelijk meest aangrijpende was wel het vervoer van de Nachtwacht uit het aanvankelijk veilig geachte kasteel te Medemblik naar den bergkelder van Amsterdam in de duinen bij Castricum; dit te meer omdat Degener reeds jaren te voren, nà een reis in Duitschland, voor het oorlogsgevaar had gewaarschuwd en vergeefs voor een goede bergplaats vlak bij het Rijksmuseum had gepleit. De oorlogsgevaren brachten ten slotte mede het afbreken van de geheele opstelling, het uiteenrukken van wat hij met zooveel zorg en liefde had

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 129 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

opgebouwd. Het is mij zelf zoo vergaan en ik weet bij ervaring wat dit zeggen wil, ook al erkent men de noodzakelijkheid en al weet men dat het beter is. Maar een uiterst sensitieve figuur als Degener, juist gegaan door een diep, nog niet verwonnen leed, moest het wel ernstig schokken. Het verraderlijke van den overval, het brute geweld van den niets ontzienden, onbetrouwbaren vijand griefden hem bovenmate. Dat zijn opvolger aan het Museum Boymans, dien hij als zijn leerling en zijn vriend genegen was, de partij van den invaller reeds voorlang en in het geheim had gekozen en dat nu openlijk afficheerde, viel hem misschien het zwaarst van alles, omdat hij erbij geschokt werd in een vertrouwen, dat gul gegeven was en aanvaard, maar niet met openhartigheid beantwoord. Wie met hem in aanraking kwam in de intieme sfeer van zijn binnenkamer kon hem soms om deze dingen in een staat van verontwaardiging en opwinding zien, welke hem fysiek moest aantasten.

Het ging helaas dieper dan de omgeving bevroedde; wel merkten zijn medewerkers, dat de toch reeds vermoeiende tochten door het trappenrijke Museumgebouw hem zwaar vielen, dat hij, kortademig, soms niet verder kon. Een consult bij een hartspecialist, dien hij te voet bezocht, kostte hem een haast bovenmenselijke inspanning; maar er leek geen reden tot ernstige ongerustheid.

En toch, den morgen van den 21 November 1941 vond zijn zuster, die met toewijding sinds 1921 zijn huishouding had verzorgd, hem rustig ingeslapen. Zoo was het heengaan van hem, die toch in den allerin-

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina 130 van 197

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

tiemsten huiselijken kring zich wel geven kon en sterk genoot van gezelligheid en die, – droevige gedachte, – juist hopen mocht op vernieuwd huiselijk geluk, – toch nog weder eenzaam. Het is de Eenzaamheid die van dezen bijzonderen geest het domein geweest is als van zijn vereerden Leopold.

Huizinga heeft in de gevoelvolle gedachtenisrede, welke hij in de Akademie uitsprak, opgemerkt, hoezeer het beeld van den Tuin Degener lief was om er de omgevingen des Levens in te zien, en hij heeft in dat verband eenige regels aangehaald uit nog in het October-nummer van Groot Nederland van 1941 gepubliceerde verzen; herinnerend aan de slotregels van een ander gedicht, (Gr. Nederland 1939), waarin hij zijn poëzie kenschetst:

Mocht zo 't gedicht staan in de tijd:
vergankelijkheid die overnacht.
Bloei? Klacht? 'n Tuin? – 'n Eenzaamheid.

wil ik iets meer uit "Tuinen" aanhalen dan Huizinga, die zich tot het laatste couplet bepaalde, om daarmede mijn schets te besluiten van den brillanten en succesrijken voltrekker van daden van verstrekkende aesthetische en sociale beteekenis, die toch eigenlijk als een, in dieper wezen *ander* mensch in ons midden was en die zoo van ons afscheid nam:

Tuinen, schemering van weelde,
"duister weg, mijn koninkrijk.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 131 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

“Uw gestalten, marmerbeelden,
“nemen nachtelijk de wijk.

"Heug'nis die op 't verst bedacht zijt,
“weet gij nog van 't ijl foreest,
"van der voog'len schrille zachtheid –
“lente-uchtends teder feest?

"Doof dan heug'nis in berusting,
“lustverzadigd, droombevolkt:
“liefde die te keur, te kust ging,
“peinst om schoonheid weggewolkt.

"Grauwe tuin in donkre vrede:
"’t Is vaarwel, zwart paradijs.
“Toekomst, zonnedag, verleden
“nog eens halfbewust doorschreden,
“Heerlijk niets, mijn levensreis.

H.E. VAN GELDER

SYSTEMATISCH OVERZICHT DER GESCHRIFTEN

Kunstwetenschap.

Ned. Spectator 1904 blz 10.

(Naar aanleiding van Martins Inaugurale Rede als privaat-docent).

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina 132 van 197

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Règles communes ou particulières?

(Museum-inrichting) .

Musées (Nr. XIII des Cahiers de la République des Lettres, des Sciences et des Arts.) Parijs, 1931.

Principes généraux de la Mise en Valeur des Oeuvres d'Art.

Tom I Cap. IV. Muséographie. Ed. Office Int. des Musées.

(Confér. intern. d'Etudes Madrid 1934). Parijs, 1936.

La Conservation des Tableaux dans les Musées italiens.

Suppl. Gazette des Beaux Arts, 1906.

*Catalogus der Schilderijen, teekeningen en beeldhouwwerken tentoongesteld in het Museum Boymans te Rotterdam. Rotterdam 1916.

*¹²Catalogus van de Schilderijen, Aquarellen en Miniaturen in het Rijksmuseum te Amsterdam. 1924.

*Führer mit Abbildungen, Rijksmuseum Amsterdam (met dr. A. Pauli) 1931.

*An illustrated Guide to the principal works of art in the Rijksmuseum Amsterdam (met mej. C.J. Hudig en miss Lena Laurie). 1930.

Reproducties naar Schilderijen in het Rijksmuseum te Amsterdam.

Ver. tot Bev. van Beeld. Kunsten, Premie-uitgave 1924.

Verslagen 's Rijks Verzamelingen van Geschiedenis en Kunst, 1922-1940.
3c Het Rijksmuseum.

Dr. P.J.H. Cuypers en het Rijksmuseum.

Verslagen Gesch. en Kunst 1927, 5.

Veiling Collectie Six, ibid. 1928, 12.

De Schenking Kessler Hülsmann.

¹²* De met een asterisk gemerkte werken zijn in boekvorm verschenen

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 133 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Meded. v. h. Depart. van O., K. en W. 1940.

Coll. Reich in het Sted. Mus. te Amsterdam.

Cicerone 1924, 668-669.

*Die Groszherzogliche Gemälde galerie im Augusteum zu Oldenburg, 41 Reprod. in Photogravure mit einem Vorwort und erläut. Text (tezamen met A. Bredius). Oldenburg, 1906.

Catalogus Jubileum Tentoonst. i. h. Rijks Mus. 1923:

Inleiding tot de beschrijving der Italianen uit de Oldenburg-collectie.

Een blik naar het Zuiden.

(Ital. schilder. coll. Oldenburg). Haagsch Maandbl. 1924 63-70.

Italië en Europa.

In: Catalogus van de Tentoonst. v. Italiaansche kunstwerken in Nederlandsch Bezit, 1934.

Italiaansche Schilderijen uit de Coll. Oldenburg I.

Jaarversl. Ver. Rembrandt, 1923.

Italiaansche Schilderijen uit de Coll. Oldenburg II.

Jaarversl. Ver. Rembrandt, 1925.

Individualité et Tradition dans l'Art hollandais

I Considérations générales.

II Divergence artistique de la Belgique et de la Hollande.

III La double Carrière de Rembrandt.

IV L'Image de la Hollande à travers son Art.

Gazette des Beaux Arts, 1935 (vier lezingen).

Oude Hollandsche Teekeningen.

Inleiding in den Catalogus v. d. Tentoonstelling in het Pal. des Beaux Arts te

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 134 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Brussel 1938.

Overgedr. in Kroniek v. Kunst en Cultuur 1938.

Notes on some fifteenth-century silver-points.

(Rijks Mus. en Mus. Boymans).

Burl. Magazine 1911, 255-261.

Bijbelsche Thema's in de Hollandsche Kunst.

Inleiding tot den Catalogus der Tentoonst. in het Rijksmuseum 1939.

De Bloei van de Kunst te Amsterdam.

Cat. der Hist. Tentoonst. te Amsterdam 1925.

Haagsch Maandbl. 1925 I blz. 706-714.

Vert. in Zs. bild. Kunst 1925/26, 175-184 en in La Métropole 1939.

Nederlandsche Kunstenaars van Heden. Woord vooraf in den Catalogus van de Tentoonst. te Brussel, 1940.

Hieronymus Bosch (Verraad van Judas en Petrus; Malchus in Gethsemane).

Jaarversl. Ver. Rembrandt 1930, 16-19.

Un tableau de Hier. Bosch au Musée munic. de St. Germain en Laye (de Gooche-laar).

Gazette des Beaux Arts 1906, 147-154.

*Adriaen Brouwer en de Ontwikkeling zijner Kunst. Amsterdam 1908.

Overgedrukt uit: Onze Kunst 1908, 1-11, 45-47, 129-149.

* Adriaen Brouwer et son Evolution artistique. Bruxelles 1908.

Overgedrukt uit: Art flamand 1908, 1-10, 41-52, 81-100.

Witty William (Buytenwech).

Morning Post, Aug. 1920.

Het Geboortjaar van Carel Fabritius.

Oud Holland 1912, 189-191.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 135 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Aert de Gelders- Rembrandt du Pecq. Zu eines Neuerwerbung des Mus. Boymans.
Zs. f. bildende Kunst 1916, 328-332.

* Frans Hals in Haarlem.

Tezamen met G.J. Gonnet en J.G. Veldheer, 1908.

* Frans Hals.

Amsterdam 1924, 8° met 24 ill.

Kalraet en andere Aanwinsten in Boymans. Oude Kunst 1918/19, 285-291.
(Overgen. uit Verslag Boymans 1918).

Een onbekend portret van Const. Huygens (door Thomas de Keyser) in de Nat.
Gallery (te Londen).

Onze Kunst 1915, 113-129.

Charles Léandre.

Meded. van Voor de Kunst, Rotterdam, 1909.

Corneille de Lyon.

Jaarversl. Ver. Rembrandt, 1926.

Andrea Mantegna.

Gazette des Beaux Arts, 1907.

Metsu, Verspronck.

Jaarversl. Ver. Rembrandt, 1928.

Antonio Moro

Portr. van Sir Thomas Gresham en zijn vrouw, Rijks Museum Amsterdam.

Jaarversl. Ver. Rembrandt 1930, 10-14.

Rutger Jan Schimmelpenninck et Pierre-Paul Prud'hon.

Gazette des Beaux Arts, 1930.

* Rembrandt, een Beschrijving van zijn Leven en zijn Werk.

Amsterdam 1906 Wereld Bibl. Nr. 28129.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 136 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Le 3e Centenaire de Rembrandt en Hollande.

Gazette des Beaux Arts 1906, 265-280.

La double Carrière de Rembrandt.

Gazette des Beaux Arts 1935 (zie hiervoor).

Rembrandt-Tentoonstelling ter plechtige herdenking van het 300 jarig bestaan der Universiteit van Amsterdam, Rijksmuseum Juni-Sept. 1932.

Inleiding en "Rembrandts drievuldige Aanleg.-"

R. Tentoonst. 1935.

Tentoonstelling van Rembrandts Teekeningen in de Bibl. Nationale te Parijs.

Onze Kunst 1908, 97-12.

Art Flamand 1908, 45-59.

x¹³ Rembrandt en Vondel

De Gids 1919.

Rembrandt und der holländische Barok.

Studien der Bibliothek Warburg 1928. (Aangevulde vertaling van het voorgaande).

Rembrandt imitateur de Claus Sluter et de Jean van Eyck.

Gazette des Beaux Arts 1906, 86-108.

Rembrandts "Clementie van Keizer Titus."

Oud-Holland 1941, 106-111.

Rembrandts "Jeremia treurend over de Verwoesting van Jeruzalem."

Meded. v. h. Depart. van O., K. en W. 1939.

Rembrandts Pfauenbild.

Kunstchronik 1918/19, 3-7.

Rembrandts Moeder.

¹³x De met een kruis gemerkte artikelen zijn na D.'s dood gebundeld uitgegeven onder den titel: Phoenix, vier Essays, Amst. 1942

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 137 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Jaarversl. Ver. Rembrandt, 1928.
Rembrandts Saskia.
Jaarversl. Ver. Rembrandt, 1933.
De Verloochening van Petrus; Titus in Monniksdracht.
Gedenkboek Ver. Rembrandt, 1934.
Portretten door Rembrandt.
Titia van Uylenburgh en Fr. Coopal.
Onze Kunst 1913, 1-11.
Art Flamand 1913, 173-182.
II Mennisten.
Onze Kunst 1914, 1-7.
Art Flamand 1914, 1-8.
Het Lot der "natuereelste Beweeghlickheit".
Gids, 1915.
Portretten door Rembrandt.
I Het Portret van Frans Banning Cocq.
II Het Portret van Const. Huygens.
III De Portretten van H. Sorgh en A. Hollaer.
Oud-Holland 1914, 217-224.
Rembrandts Portret van Gérard de Lairesse.
Onze Kunst 1913, 117-129.
Art Flamand, 1913, 97-109.
Een voorstudie voor de "Nachtwacht-": de "Eendracht van het Land."
Onze Kunst 1912, 1-20
Art Flamand 1912, 33-52.
Een Meeningsverschil betreffende de Eendracht van het Land.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina 138 van 197

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Oud Holland 1913, 76-80.

Rembrandts Eendracht van het Land opnieuw beschouwd.

Maandbl. v. Beeld. Kunsten 1941, 161-174.

Het Genetisch Probleem van de Nachtwacht.

Onze Kunst: 1914, 1-17, 37-54; 1916, 61-84, 29-56; 1917, 1-32, 97-102.

Art Flamand 1914, 37-54, 93-110 (onvoltooid).

Jaarboek Kon. Academie van Wetenschappen, 1943.

De Ringkraag van Ruytenburg.

Onze Kunst 1918, 91-94.

A Propos du prétendu "Scipion" de Rembrandt.

Chron. des Arts 106, 290.

Rembrandt en Homerus.

Oud-Holland, Brediusbundel 1915, 15-24.

Rembrandts "Joodsche Bruidje" en "De Familie".

Wil en Weg. 1922/23, 358-359.

Het Schrift op Rembrandts Portret van M. Looten.

Amstelodamum, Jan. 1933.

Over Rembrandts vogel Phoenix.

Oud-Holland 1925, 191-208.

Rubens-Tentoonstelling bij Goudstikker.

Woord vooraf.

De Jeremia van Claus Sluter en de Afbeeldingen van Dante.

Maandbl. v. Beeld. Kunsten 1941, 218-225.

* Jan Steen.

Inleiding; met bijschriften van Dr. H.E. van Gelder bij de afbeeldingen. Amsterdam, 1926. Tevens verscheen een Engelsche editie.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina 139 van 197

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

De Vermeer-Tentoonstelling.

Oude Kunst, 1935.

De Portretten van Hendrick Rammelman en Maria van Hogendorp.

Rotterdamsch Jaarboekje, 1915.

Gevelsteen. (Naar aanleiding van het Boek van Mevr. Westendorp-Osieck).

Amstelodamum 1933, 2.

Herinnering aan Leopold.

Groot Nederland 1927. Ook afgedrukt onder den titel Ars poetica in de 55 Variaties enz.

De Eeuw van Flaubert.

De Gids 1921, 73-93.

*xx¹⁴ De Poort van Istharr.

(Als manuscript gedrukt). Amsterdam, 1937.

*xx 55 Variaties op een bekend Thema.

(Le Sylphe van P. Valéry). Amsterdam, 1937.

*xx Silvedene

Tien Suites voor Viool en Woord.

Als manuscript gedrukt, Amsterdam 1939.

Aan Lodewijk van Deysse.

N. Gids, 1939.

Gedichten onder het pseudoniem Teunis Erink:

Leopold.

Pompeji.

¹⁴xx De met twee kruisen gemerkte gedichten zijn in 1946 gebundeld uitgegeven onder den titel De Poort van Ishtar, 55 Variaties, Silvedene

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 140 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

De Terugkeer.
Het Vijfvoudig Wonder.
Zingende Rebus.
Groot Nederland, 1939.
Ceres en Boreas.
Gepolychromeerde Salomé
Met Grootmoeder Kamerlingh naar buiten.
Optochten van Demiourgos.
Tuinen.
Groot Nederland, 1941.
In dagbladen verschenen artikelen enz. zijn niet opgenomen.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina 141 van 197

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Afkomstig uit: Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1977-1978, pag. 73-85.

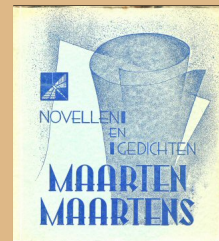
MAXIMILIAAN AUGUST SCHWARTZ¹⁵

Doetinchem 4 april 1884 – Nijmegen 23 december 1973

Zeldzaam zijn die waarlijk muzische mensen, die zonder van professioneel kunstenaar te zijn of de wetenschap als beroep te beoefenen, kunst en wetenschap met toewijding en talent dienen, en de liefde daarvoor bij anderen weten te wekken. Tot die mensen behoorde de classicus dr. M.A. Schwartz, 'dichter, vertaler, opvoeder' zoals zijn vriend F. van der Meer hem heeft gekenschetst.

Schwartz was een allround classicus in de nu wat ouderwets geworden zin van het woord, en zijn maatschappelijke carrière is die geweest van de degelijke, veelzijdige en sociaal voelende classicus. Hij studeerde, onder niet altijd even gemakkelijke omstandigheden, in Leiden, maar voor hij zijn doctoraal examen daar had afgelegd, was hij al ruim een jaar als leraar in Amsterdam werkzaam geweest, aan de school die nu het Barlaeusgymnasium heet. Daarna was hij van 1911 tot 1918 leraar aan het gymnasium te Leeuwarden en vervolgens korte tijd aan

¹⁵Grote dank ben ik verschuldigd aan mevrouw mr. A.A. Schwartz en aan de heren E. Lefebvre, prof.dr. F. van der Meer en dr. A. Rijpperda Wierdsma. Zonder hun hulp en advies had ik dit levensbericht niet kunnen schrijven

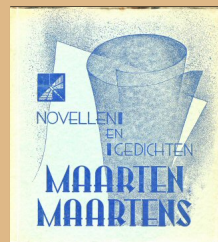
[Hoofdmenu](#)[Pagina 142 van 197](#)[Ga terug](#)[Beëindigen](#)

dat te Leiden. Intussen waren in de onderwijswereld zijn vele talenten niet onopgemerkt gebleven; in 1919 werd hij tot rector gymnasii benoemd, in Assen, en vandaar vertrok hij in 1926 in dezelfde functie naar Nijmegen.¹⁶ Lange tijd was hij lid van de zogenaamde staatsexamencommissie, die aan extranei het toelatingsexamen tot de universiteit afnam, en na zijn pensionering in 1949 was hij nog tot zijn negenenzeventigste jaar part time leraar aan het Marnixcollege te Ede en vele jaren een zeer gezien gecommitteerde bij de eindexamens gymnasium. Hoe groot zijn gezag in universitaire kring was, blijkt wel uit het feit, dat de faculteit der letteren te Nijmegen hem in het jaar 1962-1963 verzocht colleges waar te nemen voor de hoogleraar prof dr H.H.Janssen, een verzoek waaraan hij bereidwillig en gaarne voldeed. Tot op hoge leeftijd bleef hij, door lessen te geven, door lezingen in kleine kring te houden en leeskringen te leiden, getrouw aan wat hij als zijn levenstaak zag: het doorgeven en vertolken van de literatuur van de Oudheid.

Een van zijn eerste – niet zijn allereerste – publikaties was de dissertatie *Erechtheus et Theseus apud Euripidem et Athidographos*, die hij op 14 december 1917 te Leiden verdedigde. Dat proefschrift hield een rijke belofte in voor een universitaire loopbaan en het werd ook als zodanig door de academische senaat beoordeeld, maar Schwartz was toen al te veel man van het onderwijs, van het directe contact met mensen, om die weg op te gaan. Daarvan getuigt al de laatste van de zestien

¹⁶Gedurende de oorlogsjaren moest hij zijn werkzaamheden in Nijmegen enige tijd onderbreken. Zijn krachtig verzet tegen de Duitse bezetters had zijn internering in het gijzelaarskamp in Sint Michielsgestel ten gevolge

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 143 van 197](#)

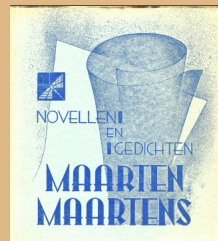
[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

stellingen, die hij aan zijn proefschrift toevoegde. Zoals men weet, is het de laatste jaren gebruikelijk geworden met de laatste stelling van een proefschrift de academische ernst te laten varen – helaas meestal zonder dat het gelukt dat met ongedwongen humor te doen –, maar in 1917 en nog lang daarna was de laatste stelling de aangewezen plaats voor een promovendus om zijn mening te uiten aangaande een actueel vraagstuk, op onderwijsgebied of op een ander maatschappelijk terrein. Schwartz' laatste stelling luidde: 'De wettelijke bepaling, die bij het eindexamen der gymnasia het vertalen van ongelezen stukken uit de klassieke schrijvers tot eisch stelt, heeft het noodlottig gevolg dat bij het onderwijs de vertaalvaardigheid vaak meer wordt nagestreefd dan begrip en toeëigening van het gelezene.' Dat was in 1917 een opmerkelijk geluid! Onderwijskundigen van nu zullen met deze stelling geen moeite hebben en de praktische consequenties ervan voor het gymnasiale onderwijs gaarne aanvaarden, maar ik acht het wel denkbaar dat hij hun instemming met een 'non tali auxilio' van de hand gewezen zou hebben. Immers, ondanks zijn reserve ten aanzien van de 'vertaalvaardigheid' was hij een nauwkeurig en tot op zekere hoogte veeleisend filoloog; ook bij zijn leeskringen met amateurs werd exactheid van de weergave als eis gesteld. Toch gingen 'begrip en toeëigening van het gelezene' hem nog ver daarboven.

De dissertatie zelf is een verhandeling over de plaats die twee Attische heroën, Erechtheus en Theseus, innemen respectievelijk in de tragedies van Euripides en in het historische werk van de Atthidographen, de schrijvers van de locale geschiedenis van Athene, die in de vierde en

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 144 van 197](#)

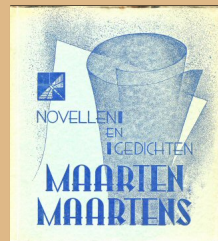
[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

derde eeuw voor Christus geschreven hebben. Het proefschrift vertoont al veel van de kwaliteiten, die wij later in Schwartz zo gewaardeerd hebben. Daar is in de eerste plaats zijn fijnzinnige nuchterheid, of nuchtere fijnzinnigheid, bij het interpreteren van de geringe fragmenten van tragedie of Atthis, waaruit hij zijn betoog moest opbouwen, en ten tweede zijn voor een jonge classicus opmerkelijke geveerseerdheid zowel in de Griekse als in de Latijnse literatuur; zijn bekendheid met de auteurs van Rome blijkt niet in de laatste plaats uit de citaten die hij op elegante wijze in zijn, in het Latijn geschreven, tekst heeft verwerkt. Een derde punt is zijn opvallende zelfstandigheid tegenover gevestigde meningen van min of meer beroemde viri docti, die menigmaal met ironie terechtgewezen worden, bijvoorbeeld op bladzijde 76 als hij bij een van hun apodictische uitspraken aantekent 'huius rei adeo sunt certi ut argumenta afferre supersederint' (zij zijn zo zeker hiervan, dat zij zich geen moeite hebben gegeven argumenten aan te voeren), of op bladzijde 72 waar hij naar aanleiding van een omstreden kwestie spreekt van een 'coniuratio' van vier bekende geleerden, en daaraan toevoegt 'Talis quattuorviratus auctoritati obniti sine dubio irritum arrogansque videbitur' (op te werken tegen het gezag van zo'n viermanschap zal zonder twijfel zinloos en aanmatigend schijnen), wat hem niet belet dat onmiddellijk en met succes te doen.

Zulke uitspraken zijn verfrissend in een geleerd betoog, maar het zijn bijkomstigheden. Dichter bij de kern van zijn werkwijze komen wij bij een passage op bladzijde 55. Hij betoogt daar, terecht, dat het reconstrueren van een tragedie op grond van een klein aantal verspreide frag-

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

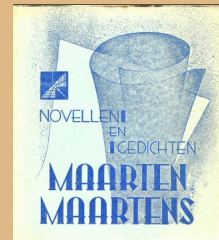
[Pagina 145 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

menten een hachelijke onderneming is. 'At tali in re nimia cautio nocet; quisquis omnia quae non firmissimis testimoniis nituntur spernit, haud multum proficiet. *Saepe ad meras coniecturas, ad divinationem quamdam animique impetum erit confugiendum* (cursivering van mij E.V.) ubi argumenta certa nos deficiunt, si imaginem veri quamquam non invictam, attamen probabilem adumbrare studemus' (Maar bij zo iets is een overmaat van voorzichtigheid schadelijk; wie alles wat niet op volkomen zekere getuigenissen berust, veronachtzaamt, zal geen grote vorderingen maken. *Vaak zullen wij onze toevlucht moeten nemen tot zuivere gissingen, tot een vorm van geïnspireerd raden en een opwelling des geestes*, als wij een beeld van de waarheid willen schetsen, dat weliswaar niet onaantastbaar is, maar wel aanvaardbaar). Zo'n uitspraak getuigt van een zekere moed en vrijheidszin 'in philologicis', maar zij is minstens evenzeer de uiting van de creatieve kunstenaar als van de wetenschappelijk werkende filoloog. Voor Schwartz moet zij uitgangspunt en credo geweest zijn bij het werk aan zijn proefschrift, een proefschrift dat bewijs is van consciëntieus en scherpzinnig observeren en van grote vrijheid in opbouw en interpretatie. Het is destijds zeer gunstig beoordeeld en zijn promotor heeft de hoop gekoesterd dat zijn begaafde leerling op die weg verder zou gaan en hem daartoe ook aangemoedigd. Ik zou niet gaarne zeggen dat hij dat niet gekund zou hebben, maar nadat ik zijn dissertatie gelezen had, heb ik nog beter dan te voren begrepen dat hij het niet gedaan heeft. Het is denkbaar dat ook zijn levensomstandigheden van invloed zijn geweest op zijn besluit bij het gymnasiaal onderwijs te blijven, maar de hoofdzaak is dunkt mij toch geweest dat de wetenschappelijke, analytisch gerichte filologie hem op

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 146 van 197](#)

[Ga terug](#)

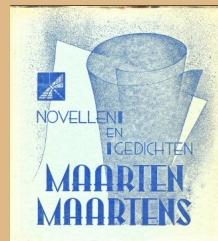
[Beëindigen](#)

den duur niet bevredigde. Deze vorm van wetenschapsbeoefening, het 'hogeschool rijden op één vierkante centimeter,, zoals een van mijn filologische collega's het pleegt uit te drukken, lag hem niet. Men versta mij wel: ik heb voor dat filologische precisiewerk veel eerbied en bewondering, en ik weet, evengoed als Schwartz het wist, dat het een van de fundamenteën is, waarop 'begrip en toeëigening van het gelezene' gebouwd worden. Ik wil hier alleen zeggen dat het zijn werk op den duur niet kon zijn.

Zijn naam heeft hij gemaakt als opvoeder en als vertaler. Over het eerste deel van zijn werk, zijn onderwijs, moet ik kort zijn, al heeft dat jaren lang in het middelpunt van zijn leven gestaan. Alleen degenen, die het zelf meegemaakt hebben, kunnen daar zuiver over oordelen. Uit wat ik van anderen gehoord heb, kan ik overigens gemakkelijk concluderen dat heel veel jonge mensen niet alleen hun liefde voor de klassieken van hem meegekregen hebben voor hun gehele leven, maar ook een groot deel van hun menselijke vorming aan hem te danken hebben. Dat geldt voor de leerlingen, die hij op verschillende scholen gehad heeft, en zeker niet minder voor diegenen, aan wie hij privaattlessen heeft gegeven, en voor hen die zijn echtgenote en hij tijdelijk in hun gezin opnamen en die daaraan bijzondere herinneringen bewaren.

Niet alleen was hij in zijn lessen de echte vertolker van de klassieken, maar ook heeft hij tijdens zijn lange ambtsperiode als docent en rector bij de 'buitenschoolse activiteiten' een grote rol gespeeld. Zijn enthousiasme en zijn veelzijdige begaafdheid – hij kon leiding geven zowel aan

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 147 van 197](#)

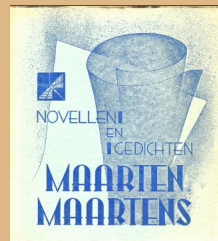
[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

het schoolorkest als aan de voetbalclub – kwamen daarbij goed tot hun recht. Een speciale vermelding verdient daarbij ook zijn speels talent als gelegenheidsdichter. Zijn familie en vrienden zullen zijn voortreffelijke Sint Nicolaasverzen niet licht vergeten, maar zij waren niet de enigen die van zijn 'lichtere Muze' mochten genieten. zijn *Orpheus in de onderwereld*, lange tijd een geliefd nummer op het schooltoneel, is daarvan het beste voorbeeld. Welke andere rector of praeceptor gymnasii zou op de gedachte gekomen zijn de romantisch-tragische geschiedenis van Orpheus en Eurydice tot een operette te verwerken met behulp van de 'hitparade' van zijn eigen tijd? Toen ik zelf, waarschijnlijk in het jaar 1924-1925, in het koor van de Danaïden mee zong (op de wijze van 'In het bosch, in het bosch... '), en twee van mijn klasgenoten met verve het duet van Orpheus en Eurydice ten gehore brachten (wijze 'Daisy, Daisy...'), hebben wij de naam van Schwartz als auteur denk ik niet gehoord, maar als wij die hadden gehoord, zouden wij hem niet onmiddellijk in verband gebracht hebben met dr. Schwartz, rector van het Asser gymnasium. Het is hier niet de plaats om lang uit te weiden over Schwartz als docent en opvoeder, en ik ben ook niet de aangegeven persoon om dat te doen' Maar zoveel is zeker dat hij aan hele generaties van leerlingen heeft laten zien, wat klassieke vorming eigenlijk betekent.

Tot onze Maatschappij behoorde hij op grond van zijn werk als vertaler van Griekse en Latijnse auteurs. Niet dat hij alléén uit het Grieks of Latijn vertaald heeft; in de lijst van zijn werk, die aan dit levensbericht is toegevoegd, vindt men ook vertalingen uit het Duits en het Engels,

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 148 van 197](#)

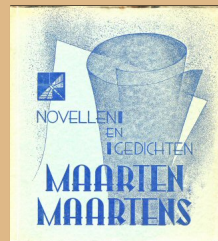
[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

onder andere van werk van zijn in het Engels schrijvende oom, de dichter en romancier Maarten Maartens, pseudoniem van J.M.W.van der Poorten Schwartz. Maar de klassieken hadden ook bij zijn werk als vertaler toch zijn grote liefde. Aan de lijst van die vertalingen kan men weer zien hoe veelzijdig hij als classicus was; men vindt er een rijke schakering, van Homerus tot Apuleius! In de tijd toen hij met zijn eerste bundel, *Barnsteen*, bezig was, heb ik hem voor het eerst ontmoet, in het gastvrije huis van collega Christine Mohrmann. Ik was naar Nijmegen gekomen om voor de afdeling daar van het Klassiek Verbond een lezing te houden, en Christine Mohrmann had ons beiden te eten gevraagd. Het contact was onmiddellijk gelegd, en mét onze gastvrouw waren wij al heel gauw in diep gesprek over de novelle in de literatuur van de Oudheid. Wij hebben ons moeten haasten om op tijd de zaal, waar de lezing gehouden werd, te bereiken! Toen *Barnsteen* uitkwam, zag ik met vreugde dat een kleine tragische novelle waarover ik die avond met hem gesproken had (het verhaal van Skyles in Herodotus' *Historiën*, IV, 78-80) haar weg naar de verzameling gevonden had, als een herinnering, dacht ik, aan onze eerste ontmoeting.

Barnsteen is in 1953 verschenen, en later enkele malen herdrukt, helaas onder een andere, wat kleurloze titel, en zonder de waardevolle inleiding die de auteur het boek meegegeven had. *Barnsteen* dankt zijn oorspronkelijke titel aan de tranen van Phaethons zusters de Heliaden: '... Barnsteen verliest nooit zijn glans evenmin als de oude kunstwerken, uit de bewogenheid van het mensenhart gegroeid. Zij glanzen eeuwig en trekken de mens in hun krachtveld'. De hooggestemde (en

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 149 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

ik geef toe wat retorische, maar als classicus mag men, en moet men zelfs nu en dan de retorica beoefenen) inleiding en verklaring van de titel is uit de latere edities geschrapt, maar eigenlijk past hij wonderwel bij het boek, dat een verzameling is van wat men in meer conventionele bewoordingen 'parels' of 'juweeltjes' van de antieke vertelkunst zou noemen.

Natuurlijk begint het bij Homerus. Uit de *Ilias* zijn twee van de beroemdste episoden opgenomen: het afscheid van Hektor en Andromache en uit het laatste boek de wonderbaarlijke tocht van de Trojaanse koning Priamus naar het kamp van de Grieken, waar Achilles hem het lijk van zijn zoon Hektor teruggeeft. Schwartz' overtuiging dat Hektor de nobelste gestalte uit de gehele Homerische poëzie is, moet hem deze keuze mede ingegeven hebben. Deze twee episoden worden voorafgegaan door het kleurrijke verhaal van Glaukos en Diomedes, een soort sprookjesverhaal met een geheimzinnig-donkere achtergrond (de laatste levensjaren van Bellerophon) en een onverwacht, heerlijk nuchter slot.

Kan men deze drie episoden alle als hoogtepunten van het epos beschouwen, de enige episode, die Schwartz uit de *Odyssee* heeft opgenomen, is een betrekkelijk secundaire. Deze keuze is zeker opmerkelijk, als men bedenkt dat Odysseus' ontmoeting met Nausikaä in aanmerking gekomen zou zijn, Telemachos' bezoek bij Menelaos en Helena, Odysseus' avonturen bij de Cycloop, de Sirenen, Circe, en zoveel andere beroemde vere halen waarin Telemachos, Penelope en Odysseus

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 150 van 197](#)

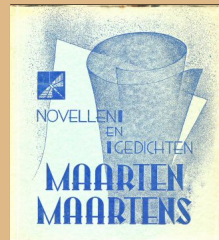
[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

de hoofdrol spelen. In plaats daarvan is een verhaal gekozen, waarin Eumaios, die bij Odysseus in dienst is als hoofd van de varkenshoeders, vertelt hoe hij indertijd als kind van vermogende ouders is geroofd door een ontrouw kindermisje, door haar in handen is gespeeld van Phoenicische piraten en als slaaf is verkocht. Men moet de *Odyssee* al heel goed kennen om juist dit verhaal er uit te halen. Dat het kwaliteiten heeft en een gedetailleerd beeld geeft van de maatschappelijke achtergrond van het epos, is zeker, maar opvallend is het niet. Mijns inziens was het een trouvaille het op te nemen en het te stellen tegenover de vorsten- en heldenverhalen uit de *Ilias*.

Niet minder opvallend is de keuze uit de grote Latijnse epiek. Bij Vergilius' *Aeneis* denkt men in de eerste plaats aan de verwoesting van Troje, aan de tragisch verlopen idylle van Dido en Aeneas, of aan de tocht van Aeneas naar de onderwereld. De eerste zes boeken van de *Aeneis* spreken nu eenmaal de meeste lezers meer aan dan de tweede. Toch is het uit deze tweede helft dat Schwartz zijn 'verhaal' koos, en wel dat van de twee jonge vrienden Nisus en Euryalus, die als vrijwilligers uittrekken voor een gevaarlijke onderneming in Aeneas' strijd tegen de Italische Rutuli. Beroemd is deze episode overigens wel geworden vanwege de verbondenheid van de twee jonge mannen en hun heldhaftige dood, maar aan de andere kant is het eigenlijk een nogal onplezierig verhaal, tenminste in twintigste eeuwse ogen, omdat het vol is van die bloederige scènes, waarvoor de ependichter van de Oudheid, ook de als zachtmoedig afgeschilderde Vergilius, zo'n merkwaardige voorkeur heeft. Het is wel denkbaar dat Schwartz, omdat hij uit Homerus geen

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 151 van 197](#)

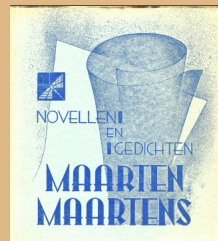
[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

eigenlijke oorlogsverhalen gekozen had, het beeld van het epos vollediger heeft willen maken door uit Vergilius een verhaal van strijd en heldhaftige ondergang op te nemen. Hoe dit ook zij, het is hem zeer wel gelukt de literaire kwaliteit ook van deze gruwelijke 'oorlogsreportage' tot haar recht te laten komen.

Na het epos komen de geschiedschrijvers aan bod, eerst met een paar kleine verhaaltjes van de vroege auteur Charon van Lampsakos, die trouwens in de versie van latere schrijvers, Plutarchus en Athenaeus, overgeleverd zijn. Het zijn wat simpele en naïeve vertellingen, die een duidelijk reliëf geven aan de superieure vertelkunst van Herodotus. Bij de 'vader der geschiedenis' nu heeft de verzamelaar van novellen inderdaad l'embarras du choix. Gezien de opzet van *Barnsteen* was het onvermijdelijk dat zijn werk wat eenzijdig belicht zou worden; Herodotus als de geschiedschrijver van Griekenlands strijd voor de vrijheid tegen de Perzen blijft op de achtergrond. In de bloemlezing in *Barnsteen* uit Herodotus blijven trouwens merkwaardig genoeg de Grieken in het algemeen op de achtergrond. Centraal staan de Aziatische, Lydische en Perzische verhalen, met name die over de Lydische koning Kroisos. Die behoren dan ook zeker tot het mooiste wat Herodotus geschreven heeft (zie *Barnsteen* p.68) en bovendien zijn zij kenmerkend voor de levensbeschouwing van de auteur. Men heeft wel eens gezegd dat het gehele werk van Herodotus een illustratie is van het spreekwoord 'hoogmoed komt voor de val'. Dat is zeker schromelijk overdreven, maar het is wel juist dat de bestraffing van de menselijke overmoed, de hybris, een thema is dat veelvuldig in het werk van Herodotus voorkomt. Als men

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 152 van 197](#)

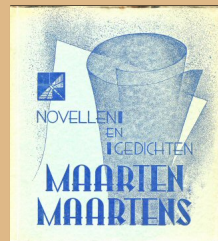
[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

dat begrip hybris wat ruim neemt, zijn vrijwel alle Herodoteïsche verhalen uit *Barnsteen* onder deze categorie te brengen: de deels tragische, deels ook komische geschiedenis van Kandaules en Gyges, het verhaal van het huwelijk van Agariste (zoals Schwartz aangeeft ook een thema uit een Indische fabel), waarin de hoofdpersoon niet tragisch ten onder gaat maar wel het lid op de neus krijgt, de geschiedenis van de wonderbare redding van Arion, de al eerder genoemde Skyles en de verhalen over de ondergang van de Perzische koning Kambyses en de troebelen na zijn dood. Ik zou overigens niet durven zeggen dat de keuze van Schwartz bepaald is door dit accent op de hybris en haar bestraffing, maar het is wel waar dat het in zijn keuze maar zelden ontbreekt, zoals in het alleen-maar komische verhaal hoe de Athener Alkmeon aan zijn rijkdom is gekomen, en dat van de gebeurtenissen rondom de troonsbestijging van koning Darius, wat daarvan de achtergrond ook moge zijn. Hoezeer *Barnsteen* uit is op het 'verhalende, blijkt wel daaruit dat in de verhalen over Darius' troonsbestijging het interessante deel dat de bespiegelingen over de beste staatsvorm bevat, is overgeslagen.

Zeker is dat Schwartz uit de grote rijkdom van Herodoteïsche novellen een keuze heeft gedaan die de geniale vertellersgave van de auteur in vele facetten tot haar recht doet komen. Even trefzeker is hij geweest bij Herodotus' 'opvolger', Thucydides. Thucydides was altijd al een van zijn geliefde auteurs geweest. Al behoort zijn werk niet tot de lectuur, waaraan men zelfs op ouderwetse gymnasia toekwam, Schwartz had toch al in 1946 een soort schooluitgave van de boeken VI en VII verzorgd en later zou hij het gehele werk vertalen. Thucydides is niet

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

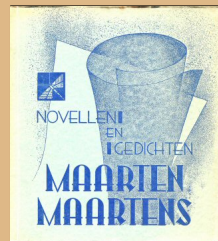
[Pagina 153 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

de gemakkelijk aansprekende verteller, die Herodotus, althans voor ons twintigste-eeuwse begrip, is. Daarbij komt dat zijn Grieks moeilijk en dikwijls ingewikkeld is, en dat zijn onderwerp: de strijd, die hij zelf heeft meegemaakt, de oorlog op leven en dood tussen het Atheense imperium en de Grieken van de Peloponnesus, zich niet leent voor genoegelijke en luchtige vertellingen. Daarvoor is Thucydides, om een al weer wat ouderwets geworden modeterm te gebruiken, ook veel te zeer een geëngageerd schrijver. Dat neemt niet weg dat vele van de verhalende gedeelten van zijn werk een buitengewoon indringende kracht hebben. Anders dan bij Herodotus hebben wij bij Thucydides telkens weer de indruk dat hij vertelt wat hij zelf heeft meegemaakt, wat in vele gevallen onzeker en in andere uitgesloten is. Die indringende dramatische kracht vinden wij in hoge mate in de beide episoden die in *Barnsteen* opgenomen zijn: de hoofdstukken uit boek III, die verhalen hoe de Thebanen het stadje Plataea overvielen en hoe een deel van het garnizoen uit de belegerde vestiging ontkwam, en het lange fragment uit boek VII dat handelt over de laatste strijd en de ondergang van het Atheense leger op Sicilië. Wat wij vermoedden bij het Homerische en het Vergiliaanse epos: dat Schwartz door zijn keuze van fragmenten het ene met het andere completeert, zou hier ook wel eens gebeurd kunnen zijn. In ieder geval geven de gedeelten uit Herodotus en Thucydides, die *Barnsteen* bevat, te zamen een goede indruk van de Griekse geschiedschrijving van de vijfde eeuw voor Christus. Maar alweer: het is helemaal niet zeker dat Schwartz het zo bedoeld heeft, al lag het in zijn aard naar een zeker evenwicht te streven.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 154 van 197](#)

[Ga terug](#)

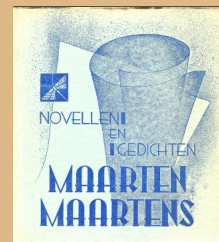
[Beëindigen](#)

In de keuze van fragmenten van vier latere geschiedschrijvers is minder systeem te vinden dan bewijs voor Schwartz, veelzijdigheid. Het zijn twee verhalen uit Curtius Rufus, een talentvol auteur zonder veel diepgang, enkele vertellingen uit Livius' eerste decade (Livius is overigens de enige auteur die hier bepaald niet van zijn sterkste zijde belicht wordt), en fragmenten uit Tacitus en Plutarchus. Tacitus, wiens zeer persoonlijke stijl Schwartz ongetwijfeld meer aansprak dan het werk van Curtius en Livius, komt met de verhalen over Germanicus, Britannicus en Thræsea bijzonder goed uit de verf; de genoemde episoden behoren dan ook alle tot de hoogtepunten van zijn werk, en de minder bekende geschiedenis van de Oosterse prins Radamistus, die ook in *Barnsteen* staat, past uitstekend tussen al die sombere verhalen die voor Tacitus zo kenmerkend zijn.

Plutarchus, de 'wijze van Chaeronea', de laat-klassieke Griekse auteur, die schreef in een tijd waarin de Grieken zich al lang met de Romeinse heerschappij verzoend hadden, geldt, talentvol als hij is, gewoonlijk toch als een, misschien de eerste, van de 'di minores' van de Griekse letterkunde. Nu en dan echter verrast hij door een stuk proza dat Thucydides niet misstaan zou hebben. Zo'n stuk is het verhaal over het uiteinde van de Romeinse veldheer Gnaeus Pompeius, dat in *Barnsteen* is opgenomen en dat auteur en vertaler van hun beste kant laat zien.

Na het epos en de historiografie komt een nog bonter geheel: wat brieven uit de Romeinse tijd (Cicero en vooral Plinius), die novellistisch materiaal bevatten, en dan wat Schwartz heeft genoemd de 'lichtere

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 155 van 197](#)

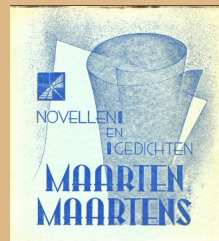
[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Muze'. Het is virtuoos dat een vertaler die Thucydides en Tacitus weet te benaderen, ook de taal en stijl van een zo lichtvoetig werk als Ovidius' *Metamorphosen* heeft kunnen vatten, in het bijzonder in de beroemde idylle van Philemon en Baucis, maar ook in minder bekende episoden als die van Pygmalion of die van Daedalus en Icarus. In *Barnsteen* wordt de lichtvoetigheid van Ovidius gevolgd door de frivoliteit van enkele passages uit Petronius ('de deugdzame dame van Efeze'), van Pseudo-Aeschines en Lucianus en door de sprookjessfeer van enige fabels van Aesopus in de versie van Aelianus. Dat alles culmineert dan in de beroemdste novelle van de gehele antieke literatuur: het sprookje van Amor en Psyche uit Apuleius' *Metamorphosen*. Als men Schwartz' vertaling daarvan leest, zal men zich niet verwonderen dat hij veel later, toen hij reeds op hoge leeftijd was, een volledige vertaling van Apuleius' *Metamorphosen* gegeven heeft, maar in het bijzonder moest wel het romantische verhaal van Amor en Psyche, dat zijn charme niet in de laatste plaats daaraan ontleent, dat het op een ietwat ironische manier verteld wordt, voor iemand van zijn aanleg en geaardheid een grote aantrekkingskracht hebben. Het is geen wonder dat hij voor de bewerking van het verhaal in Couperus' roman *Psyche*, waar de ironie vrijwel uit verdwenen is, niet al te veel waardering had (in het algemeen was hij trouwens geen groot bewonderaar van Couperus' 'klassieke' romans; hij gaf aan de 'Haagse' romans verre de voorkeur).

Wij zagen al dat *Barnsteen* in de eerste plaats opvalt door de grote kennis, of liever nog vertrouwdheid, die de vertaler had ten aanzien van de gehele antieke literatuur. In de tweede plaats mag er op ge-

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

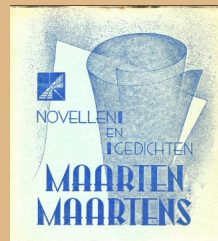
Pagina **156** van **197**

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

wezen worden dat hij een opvallend zuiver begrip had voor de eisen die de diverse genres van literatuur stellen. Natuurlijk is in al zijn vertalingen de inzet van zijn eigen persoonlijkheid niet te miskennen, maar het interessante is, dat met behoud daarvan de stijl van de meest verschillende werken tot zijn recht komt. Schwartz is met zijn klassieke literatuur omgegaan zoals een uitvoerend musicus omgaat met grote composities – een vergelijking die gezien zijn voortreffelijke kwaliteiten als pianist in dit geval wel bijzonder op haar plaats is. Hij maakte zich zelf ondergeschikt aan de auteurs, met wie hij bezig was. Hij zelf sprak dan over zijn gebrek aan creativiteit (een van zijn vaste uitspraken was 'ik ben geen creatief man, ik vertaal andere mans gedachten en speel andermans muziek'. zijn vrienden kenden die uitspraak zo goed van hem, dat zij niet eens meer protesteerden), en hij wilde of kon niet begrijpen dat zijn vertalingen echte herscheppingen waren en dat het zijn eigen creativiteit was die aan deze herscheppingen het leven gaf. Met die creativiteit hangt natuurlijk ook samen het derde aspect dat bij Schwartz' vertalingen zo opvalt: zijn trefzekerheid in de weergave. Het zou verleidelijk zijn daarvan voorbeelden te geven, ware het niet dat de keuze al te groot is. Maar wie Schwartz' werk leest en het Griekse of Latijnse origineel kent, wordt telkens weer getroffen door zijn talent om het juiste moderne Nederlandse woord of de juiste Nederlandse zinswending te vinden. Ik behoef niet te zeggen dat men bij hem nooit een ogenblik bang hoeft te zijn die echte 'vertalingswoorden' tegen te komen, die altijd een slepende ziekte van het gymnasium onderwijs geweest zijn, en die in de grond van de zaak niets anders zijn dan een bewijs van gemakzucht en/of onvermogen. Wie de klassieke talen be-

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina 157 van 197

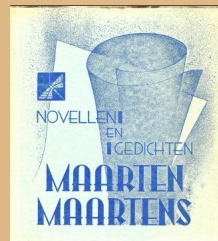
[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

heerst zal bij het lezen van Schwartz' vertalingen steeds weer stuiten op zo'n verrassend mooie weergave, en zijn bewondering zal groeien als hij de moeite neemt het origineel er op na te slaan. De lezer daarentegen, die geen Grieks of Latijn kent, zal de indruk hebben, als hij Schwartz' werk leest, dat de schrijvers en dichters van de Oudheid, bij al hun verscheidenheid, hun gedachten hebben neergelegd in woorden, die ook de twintigste-eeuwse mens aanspreken. En op den duur zal hij vergeten dat wat hij leest een vertaling is.

Men kan zich afvragen waarom ik zo lang, en vrijwel uitsluitend, heb stilgestaan bij *Barnsteen*. Schwartz heeft na 1953 werk van grotere allure gedaan, met name in zijn vertalingen van Homerus en Thucydides (en het is bijzonder verheugend dat juist deze vertalingen opnieuw een uitgever hebben gevonden, die deskundigheid en liefde tot de Oudheid paart aan affiniteit met Schwartz' werk), maar *Barnsteen* kan men beschouwen als een compendium van zijn vertalingen, zoals het er ook het uitgangspunt van is geweest. Het was in zekere zin ook een experiment, en een 'tour d'horizon', die hem de vele en gevarieerde mogelijkheden voor verder werk onthulde. Bijna alle auteurs van wie hij later groter werk vertaalde, zijn in *Barnsteen* al vertegenwoordigd. Plato is de enige uitzondering, en de vertaling van Ovidius' *Metamorphosen* is helaas niet voltooid. Men kan daarom wel stellen dat alles wat hij later gedaan heeft al 'in nuce' in *Barnsteen* aanwezig is. Overigens is het in het geheel niet zo dat een tekst, die eenmaal in *Barnsteen* opgenomen was, onveranderd zijn plaats vond in latere uitgaven. Een vergelijking bijvoorbeeld van de Thucydides-teksten in *Barnsteen* en in de volledi-

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 158 van 197](#)

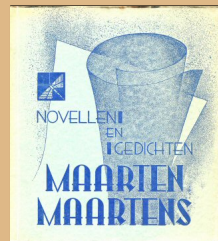
[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

ge Thucydides-vertaling van 1964 leert ons dat hij aan zijn werk bleef polijsten. De vertaling van Homerus heeft hij zelfs na *Barnsteen* op geheel nieuwe leest geschoeid: de vijfvoetige jamben voldeden hem ten slotte niet, en hij heeft er goed aan gedaan voor de complete vertaling een lossere en daardoor meer poëtische vorm te kiezen.

'Dichter, vertaler, opvoeder'. Daarmee zijn drie van de belangrijkste aspecten van Schwartz' talent en persoonlijkheid uitgedrukt. Er is echter meer te noemen. In de eerste plaats dan natuurlijk zijn muzikaliteit. Ik stipte al aan dat hij een briljant pianist was. Als kind in Doetinchem had hij wat eerste lessen gehad. In zijn studententijd huurde hij, naar het verhaal in de familie gaat, ergens een oude schuur met een piano, waar hij met muzikale vrienden rustig kon musiceren en studeren. Als pianist was hij dus praktisch autodidact. Eerst veel later, toen hij al rector in Assen was, kwam hij in aanraking met de man, die aan zijn muzikale vorming leiding kon geven, de pianist Carl Friedberg. Zij ontmoetten elkaar voor het eerst bij een concert dat Friedberg in Assen gaf. Al spoedig kwam deze onder de indruk van de bijzondere begaafdheid van de dilettant en van het niveau dat hij uit zich zelf bereikt had, en hij was gaarne bereid hem les te geven. zo toog Schwartz lange tijd ieder jaar in de zomervakantie een week naar Baden-Baden om met Friedberg te werken. Wie het voorrecht heeft gehad Schwartz te horen spelen, vooral zijn lievelingscomponist Franz Schubert, begrijpt hoeveel vreugde deze lessen leermeester en leerling moeten hebben gegeven.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 159 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Toen ik Schwartz leerde kennen, was hij al enige jaren weduwnaar, en zijn beide dochters waren reeds lang uitgevlogen. In het gezellige huis aan de Holleweg met de paradijselijke tuin was hij de perfecte gastheer, hartelijk, belangstellend en boeiend. En niet alleen dat, maar hij maakte, hoe veel en veelsoortig zijn werkzaamheden ook nog waren, altijd de indruk dat hij tijd voor mensen had. In die jaren was hij al gepensioneerd, maar het schijnt niet anders geweest te zijn in de tijd toen hij volledig bezet was met zijn rectoraat en al wat daarmee samenhang. Ook toen had hij, naar ik van vele kanten heb gehoord, op school en thuis en overal die open aandacht voor anderen, die mij zo is opgevallen. Vandaar dat hij een zo voortreffelijk pedagoog was, vandaar ook dat de bewondering die zijn vrienden voor hem koesterden, geen afstand schiep.

Max Schwartz was een buitengewoon mens. Van der Meer heeft hem, kort na zijn dood, herdacht in een klein gedicht. Een beter slot van dit levensbericht zou ik niet weten.

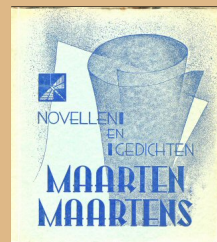
Hoe moeilijk, vorm te kappen uit de stenen, Moeilijker, taal te wisselen van tong,

Moeilijkst van al, een geest die graag en jong is, vasten vorm en adeldom te lenen.

Jij maakte ieder rijker, niemand armer.
Jij vormde geest, zoals een ander marmer.

ELIZABETH VISSER

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 160 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

VOORNAAMSTE GESCHRIFTEN

Vorbereidend hooger onderwijs. Leeuwarden 1914.

Erechtheus et Theseus apud Euripidem et Athidographos. Leiden 1917 (dissertatie Leiden).

*Maarten Maartens (ps. J.M.W. van der Poorten Schwartz) , **Novellen en gedichten.** Verzameld en vertaald door M.A.Schwartz.* Baarn 1935. *Griekse grammatica.* Groningen 1936 (samen met E.Slijper).

Oefeningen bij de Griekse grammatica. Groningen 1937 (samen met E.Slijper). *De Atheense expeditie naar Syracuse.* Leiden 1946. *Barnsteen. Een bundel verhalen uit de klassieke Oudheid.* Amsterdam 1953. *Plato, Keur uit zijn werken.* Haarlem 1954 (samen met G.J.D.Aalders, H.J.M.Broos en C.A.de Leeuw).

Aantekeningen bij Plato's Phaedo. Haarlem 1954.

Aantekeningen bij Plato's Symposion. Haarlem 1954.

Homerus, Odysee. Haarlem 1956.

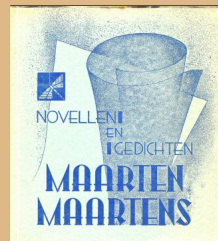
Vreemde woorden. Griekse en Latijnse woord-elementen in het Nederlands verklaard en toegelicht. Amsterdam 1956.

Homerus, Ilias. Haarlem 1956.

Vergilius, Aeneis. Haarlem 1959.

Moses Hadas, De geschiedenis van Rome. Van de oorsprong tot 529 n.Chr. verhaald door tijdgenoten. Amsterdam 1959 (vertaling van *A history of Rome*).

Plato, Dialogen (Symposion, Apologie, Kritoon, Phaidoon), Sokrates in leven en sterven. Utrecht 1960.

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 161 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Thucydides, Syracuse weerstaat Athene (Historiën Boek VI en VII). Haarlem 1962 (ingeleid door Elizabeth Visser).

Thucydides, De Peloponnesische Oorlog. Haarlem 1964.

Plato, Sokrates spreekt met Phaidros Protagoras, Ion. Utrecht 1968.

Lutz Rössner, Bejaardensociëteiten. Sociaal-psychologische problemen van de ouderdom. Nijmegen 1968 (uit het Duits vertaald).

Apuleius, De gouden ezel. Metamorphosen. Haarlem 1970.

Medewerking aan

F.van der Meer: *Beknopte atlas Van de westerse beschaving*. Amsterdam 1952.

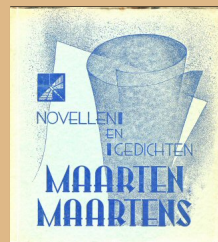
F.van der Meer: *Atlas van de klassieke wereld*. Amsterdam 1952.

F.van der Meer: *Schoolatlas van de westerse beschaving. Ten gebruike bij het VH-MO*. Amsterdam 1952.

F.van der Meer: *Panorama van de westerse beschaving*. Amsterdam 1957. Elsevier repertoria. Amsterdam 1964.

A.A.M.van der Heyden e.a.: *De wereld van Grieken en Romeinen*. Amsterdam 1968.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina 162 van 197

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Afkomstig uit: Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1985-1986, pag. 122-130.

EVERT LOUIS SMELIK

's-Gravenhage 8 september 1900 – Geldrop 22 februari 1985

Het is niet gemakkelijk om over Evert Louis Smelik een levensbericht te schrijven. De feiten van de bijna vijf-en-tachtig jaren dat hij hier op aarde heeft geleefd, hier in Nederland, hier in de Nederlandse kerk (want daar aardde en bloeide hij) zijn uiteraard duidelijk genoeg weer te geven. Maar de mens daarachter, hoe typeren we die, hoe herinneren we ons zijn wezen?

Typeer ik hem als ik zeg: hij was een strenge man, stroef, weerbarstig, soms zelfs stekelig? Of ben ik dichterbij de waarheid als ik hem Iyrisch noem, fijngevoelig, aandachtig? Herinner ik mij zijn milde vriendschap, zijn trouw? Of zijn onverbiddeeljkheid in kwesties van waarheid en schoonheid? Wie zie ik weer voor me als ik aan hem denk, de predikant, de geleerde, de dichter, de componist? Nee, het is niet gemakkelijk, het is niet eens mogelijk om een zo veelzijdig, een zo tegenstrijdig mens op één noemer te brengen.

Om te beginnen dus maar de feiten. Evert Louis Smelik werd geboren op 8 september 1900 in Den Haag, aan het prille begin van de verschrikkelijke twintigste eeuw. Friedrich Nietzsche, de filosoof die hem

[Hoofdmenu](#)

Pagina 163 van 197

[Ga terug](#)[Beëindigen](#)

zo zou boeien, was veertien dagen dood, de hemel boven Europa leek nog tamelijk helder en het leven van de meeste mensen verliep in de genoegelijke sporen van traditie en optimisme. Het christelijke onderwijzersgezin waarin Evert Smelik opgroeide was geen uitzondering, het leefde sober (de gelijkstelling van het bijzonder onderwijs lag nog in de toekomst), vroom maar niet streng godsdienstig, mild en nogal musisch. De vader die tamelijk jong stierf, was muzikaal begaafd en zijn zoon erfde die liefde voor de tak van kunst die meer dan welke andere ook de strengheid van het calvinisme verzachtte.

Omdat Evert een begaafd kind bleek en de enige zoon was in een gezin met verder enkel meisjes ging hij naar het gymnasium en de universiteit. Dominee moest hij worden, de mooiste droom die christelijke vaders en vooral moeders voor hun zoon konden koesteren. Maar hij was er zelf ook gelukkig mee, hij zou het zijn leven lang niet betreuren een getuige van Christus te zijn. Maar dat dan wel op zijn eigen wijze, met een gezindheid die niet meer zo vanzelfsprekend aansloot op de traditie en een kerkelijke keuze die hem in grote conflicten bracht. Met een geloof vooral dat wonderwel paste, als men het achteraf bekijkt, bij zijn weerbarstige aard. Hij kwam wel aan de toen nog zeer steile, conservatieve theologische opleiding van de Vrije Universiteit terecht, en hij werd ook zoals het hoorde dominee in de toen nog zeer orthodoxe Gereformeerde Kerken, in het dorp Tienhoven bij Utrecht (nadat hij een korte tijd hulpprediker in Bloemendaal was geweest). Maar dat was van korte duur, nog nauwelijks een jaar in zijn eerste gemeente, nog maar een jonge man van zesentwintig jaar, werd hij 'tot ketter'

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 164 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

verklaard en geschorst uit zijn heilig ambt. Dat kwam doordat hij zich in het in 1926 losbrekende vermaarde conflict over de letterlijke waarneembaarheid van de scheppingsverhalen (de 'sprekende slang',) aan de kant van ds. Geelkerken plaatste, de Amsterdamse predikant die weigerde een verklaring over die letterlijkheid te ondertekenen. Ook Smelik wilde en kon het mechanische, massieve automatisme van de Openbaring Gods in de Genesisverhalen niet aanvaarden.

In wezen ging het daarbij niet om een puur dogmatische kwestie, voelde hij. Er was een geestelijke sfeer mee gemoeid. Waar hij zich werkelijk tegen verzette was tegen de geest van absolute zekerheid die beklemmend, ja verstikkend was voor geestelijke vrijheid en vooral, wat voor hem het voornaamste was, voor culturele openheid. Dat was namelijk voor hem niet een bijkomstigheid, hij ervoer van het begin af aan schoonheid niet als een luchtige desnoods toegestane versiering van de heilige en onveranderlijke dogmatische waarheid, maar als een essentiële voorwaarde voor waarachtig religieus beleven. Eigenlijk was daarom zijn stap in 1926 niet zo verwonderlijk. Hij had van huis die culturele hunkering al meegekregen en hij had bovendien aan de universiteit al kennis gemaakt met de Nederlandse Christen Studenten Vereniging, een organisatie die in die tijd voor velen een bevrijdende en tegelijk het geloof verdiepende rol heeft gespeeld.

Het ging er in het kerkelijke conflict van 1926 hard op los. De Synode van de Gereformeerde Kerken in Assen veroordeelde de afvalligen genadeloos, ze werden uitgestoten en moesten hun eigen heil maar zoeken.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina 165 van 197

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Smelik behield door die ervaring zijn leven lang een zekere rancune tegen de Gereformeerde zekerheden, terwijl hij toch anderzijds in levenswandel veel behield van de Calvinistische deugden als soberheid en verantwoordelijkheidsbesef. Met de zijnen (want een goed deel van zijn Tienhovense gemeente bleef hem trouw) zette hij de kerkdiensten als een soort hagepreken voort, eerst in een koestal, later in een houten noodgebouw. Uiteraard waren dat economisch heel moeilijke jaren, te meer daar hij, net voor het conflict was losgebarsten, getrouwd was, met Geertje Jaape, verpleegster in een psychiatrisch ziekenhuis in Bloemendaal, en zich weldra mocht verheugen in de geboorte van zijn eerste dochtertje.

De veroordeelde 'dwaalleraars' rondom Geelkerken organiseerden zich in een nieuw kerkgenootschap, de Gereformeerden in Hersteld Verband. Dat was en bleef, gedurende de twintig jaar dat het bestaan zou, een kleine groep, zo'n twintig predikanten en vijfduizend gemeenteleden. Maar het was een levende gemeenschap, een kerk vol met nieuwe idealen en mogelijkheden. Bevrijd van het stof en spinrag van de traditie durfden deze eigensoortige Gereformeerden geheel nieuwe wegen te gaan en deden al de dingen die onder de dogmatische doem der wetmatigheid hadden gelegen. Zij begonnen met oecumenische openheid, met bevrijding uit de christelijke politieke vanzelfsprekendheden en vooral ook met een liturgische vernieuwing, waarvan de aardigste vrucht een eigen liedboek was (in de Gereformeerde Kerken was het zingen van gezangen toen nog volstrekt taboe). Kortom allemaal vernieuwingen die vele jaren later ook de Gereformeerde Kerken nog eens zouden be-

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 166 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

reiken, in de jaren zestig en zeventig, maar die in de jaren twintig en dertig al werden aangedurfd in de voorhoede van het Hersteld Verband, een feit waarover Smelik in later jaren met een zekere ironische bitterheid kon spreken.

In de samenstelling van de eigen gezangbundel had Smelik een belangrijk aandeel. Samen met onder anderen de bekende hymnoloog, ds. Hendrik Hasper, maakte hij deel uit van de desbetreffende commissie en zelf droeg hij een aantal teksten bij, een drietal oorspronkelijke liederen en een hele reeks vertalingen, vooral uit het Duits. Hij was buitengewoon geboeid door de zogenaamde Möttlingen-beweging, die in de negentiende eeuw in Zuid-Duitsland ontstaan was, geleid door vader en zoon Johann Christoff en Christoff Blumhardt. De nadruk die in deze kring werd gelegd op enerzijds een sterke eschatologische verwachting, anderzijds een grote sociale bewogenheid, sprak hem meer aan dan de ook door Möttlingen gekoesterde aandacht voor gebedsgenezing. Hij vertaalde heel wat liederen van de Blumhardts en hun leerling Theophil Brodersen, waarin het Koninkrijk Gods centraal stond.

Ondertussen was hij druk als predikant. In 1928 werd hij in Rotterdam beroepen, in 1937 in Hilversum, in 1939 in Amsterdam. Maar dat drukke pastorale leven werd ook nog bezwaard met een hele theologische studie, want hij had de behoefte om af te rekenen met de vanzelfsprekendheid van het verleden en besloot dus zijn opleiding nog eens te ondergaan, maar dan nu aan de theologische faculteit van Leiden. Die studie werd in 1943 in Amsterdam afgesloten met een promotie bij

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 167 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

de hoogleraar in de ethiek, N. Westendorp Boerma. De dissertatie was getiteld Vergelden en Vergeven, en handelde over Nietzsche's denkbeelden over schuld en straf. Dat boek was heel typisch voor Smelik. Als hij ergens een hekel aan had was het aan zoetsappige vroomheid die alle aardse tekorten oploste in hemelse blijdschap. Hij beaamde liever de gedachte van menselijke verantwoordelijkheid, schuld en boete en wilde vooral niet alles goedpraten met vrome termen. Hij was, meen ik, te diessseitig om zich bij zijn ethische studies te verdiepen in de leer der protestantse vaders, hoe diepzinnig of waar ze misschien mochten zijn. Zo kwam hij uit bij de profeet van het existentialisme, Friedrich Nietzsche, wiens oproep 'Broeders, blijf de aarde trouw' hij buitengewoon bewonderde. Nietzsche was een man wiens naam in de meeste orthodoxe kringen practisch onuitspreekbaar was, want in die tijd lag een 'God-is-dood-theologie' nog ver in de toekomst. Maar Smelik, die zelf zo geleden had onder de burgerlijke zekerheden van een verhard Christendom begreep Nietzsche's bittere critiek op de christelijke moraal en zijn pleidooi voor menselijke betrokkenheid en waarachtigheid. Maar het was oorlog toen hij Nietzsche bestudeerde en hij was anderzijds volkomen overtuigd van het gevaar van een Herren-moraal en verabsolutering van de machtsmens. Het Christendom, zo verdedigde Smelik, was niet werkelijk een weke godsdienst, gericht op het hiernamaals, geen droom van het deemoedsgedierte (zoals de Nederlandse Nietzsche aan Marsman het noemde) maar een streng en toch bevrijdend geloof in schuld en genade.

Terwijl hij met Nietzsche bezig was kon Smelik daarom betrokken ra-

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina 168 van 197

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

ken in verzetswerk, in het bijzonder de meest humane kant daarvan, de hulp aan Joodse landgenoten. Maar het was tekenend voor hem dat hij daar na de oorlog volstrekt niet meer over spreken wilde en vooral niet van dank wilde weten. Na zijn dood getuigden verschillende Joodse mensen van wat hij voor hen gedaan had en een hunner vertelde hoe hij Smelik na de oorlog had willen komen bedanken maar hoe deze hem toen had afgeraden te komen omdat, zo schreef hij, betoon van dankbaarheid voor beiden niet goed zou zijn.

Na de oorlog begon er een nieuw leven voor Smelik. Als er al in ons land niet veel terecht kwam van de in de oorlog gedroomde nationale verbroedering, een kleine vrucht van het oorlogsidealisme was toch de vereniging van de kerken van het Hersteld Verband met de Nederlands Hervormde Kerk. Dat gebeurde in 1946 en het maakte mogelijk dat Smelik als opvolger van K.H. Miskotte predikant werd van het werk onder buitenkerkelijken in Amsterdam-Zuid. Hij ontplooidde daar grote activiteit, niet het minst onder studenten. Zijn overwogen, originele manier van preken, in de aula van het Vossiusgymnasium, trok zeer velen. Maar in 1949 werd er weer een andere bladzij opgeslagen in zijn levensboek. De Synode van de Hervormde Kerk benoemde hem tot kerkelijk hoogleraar aan de Gemeente-universiteit van Amsterdam. Zijn leeropdracht omvatte christelijke ethiek, bijbelse theologie, praktische theologie en kerkrecht. Dat was natuurlijk veel te veel voor één mens. Smelik legde in zijn professorale arbeid de nadruk op de ethiek. Hij zocht naar nieuwe relaties tussen de religie en ethiek, omdat hij van een speciale christelijke ethiek niet wilde weten. Vrucht van deze inten-

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 169 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

tie was het boek *Ethiek in de Verkondiging*, waarvan de eerste druk in 1961 verscheen. Daarnaast publiceerde hij op het gebied van de bijbelse theologie een aantal commentaren, op het Evangelie van Johannes, de Brieven van Paulus aan Timotheus, Titus en Filemon, en (voor een ethicus natuurlijk een boeiend gegeven) op de Brief van Jacobus. Het schijnt dat deze boeken niet helemaal door de theologisch-exegetische beugel kunnen, tenminste dat is beweerd, maar ze zijn vol met verrassende fijngevoelige passages, typisch voor Smeliks dichterlijke geest. De praktische theologie werd beoefend met de publicatie van een reeks van zes bundels met preek schetsen, die verschenen onder zulke hoekige titels (zoals Van Gennep het zo aardig noemt) als *Gevraagde Postille*, *Ongevraagde Postille*, etcetera. Maar minstens zo belangrijk, wat betreft de praktische theologie, was zijn persoonlijke invloed op de studenten. Daaraan hebben verschillende van zijn leerlingen zeer treffende herinneringen gewijd, die zijn merkwaardige directheid en strengheid goed doen uitkomen.

Natuurlijk bleef Smelik bovenal geboeid door zaken van cultuur. Na de dood van de grote, veelzijdige Groningse geleerde Gerardus van der Leeuw (1950) nam Smelik de verzorging op zich van de derde druk van diens boek *Wegen en Grenzen*, over de verhouding van religie en kunst. Hij behandelde de tekst met veel eerbied maar hij veranderde de structuur van het boek, wat wel tot critiek moest leiden. Zijn belangrijkste werk in het krachtenveld van kerk en kunst deed Smelik ongetwijfeld als voorzitter van de Hervormde Commissie voor een nieuw gezangboek. Vlak voor de oorlog, in 1938 had de Hervormde Kerk een nieuwe bundel

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 170 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

aanvaard om het toch wel zeer verouderde gezangboek van 1806/1866 te vervangen. Van der Leeuw, de grote pionier op dit, als op zoveel andere gebieden, had daarbij een belangrijk rol gespeeld, maar toch voldeed de bundel '38 niet erg en dat kwam omdat het een lappendeken was, een compromis van vele opvattingen en stromingen. Dat zou op zichzelf nog niet zo erg zijn geweest maar wat daarbij ontbrak was dichterlijke bezieling en deskundigheid. In de commissie van het boek zaten vrijwel alleen theologen en helemaal geen dichters. In 1952, toen het werk aan een nieuwe psalmbereijming al aardig op gang leek te komen dank zij de bezielende invloed van Martinus Nijhoff, stelde de Hervormde Synode een commissie voor een nieuwe gezangbundel in, en wie zou daar beter de leiding van kunnen hebben dan Smelik, die in zijn eigen H.V.-kerk al eens met dat bijltje had gehakt en een dichterlijk man was. Maar aanvankelijk werd hij geremd door de beperkte ruimte die in de opdracht aan de commissie was gegeven, het moest gaan om een restauratie van '38, en dat zou eigenlijk niet veel anders betekenen dan nog meer lapwerk, nog meer nieuwe lappen op oude wijnzakken.

Smelik begon er meer en meer aan te twifelen of het zo wel verder kon, ook al verzette hij met de dominees om hem heen een heleboel voorbereidende hymnologische arbeid. Maar tot echte nieuwe bezieling kon het zo niet komen. Daar kwam bij dat Smelik zelf in deze tijd door een grote persoonlijke tegenslag werd getroffen en daarom niet in staat was goede leiding te geven. In 1954 verloor hij namelijk zijn geliefde echtgenote en de eerste jaren van zijn eenzaamheid waren zeer moeilijk voor hem, zo zelfs dat zijn vrienden vreesden voor zijn gezondheid.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 171 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Een echte keer ten goede kwam pas in 1960 toen hij hertrouwde met Margaretha Sneller, longarts aan het voormalige studentensanatorium te Laren. Met haar mocht hij nog een zeer gelukkige levensavond hebben.

Het werk aan de gezangen kwam in 1956 beter op gang door Smeliks relatie met de toenmalige jonge protestantse dichters. Hij was er van het begin af van overtuigd geweest dat een goed liedboek alleen met de hulp en inbreng van dichters tot stand zou kunnen komen en het toetreden van een aantal van hen tot de commissie leidde tot een nieuw elan. Smelik zat voor bij de talloze vergaderingen die meest in Utrecht werden gehouden. Hij leidde met vaste hand en zeer duidelijke opvattingen. Diep waren die geworteld in zijn eerbied voor het Schone. Jazeker, met een hoofdletter! Net als Van der Leeuw geloofde hij in een innige relatie tussen het Heilige en het Schone, al wist hij evenzeer dat het Heilige nooit in het Schone kan opgaan, dat het er altijd nog een eeuwigheid boven uitgaat. Hij had in zijn gereformeerde jeugd ervaren wat een afschuwelijk gevaar er schuilt in sentimentele kitsch en gemakkelijke cliché's. Maar hij besefte anderzijds dat een liedboek volstrekt niet de individuele expressie van individuele emoties mag zijn. Kortom, hij kende alle voetangels en klemmen die gezaaid liggen op het pad der kerkelijke kunst.

Hij had daarbij zijn kleine parti-pris, eigenaardige respasten voor bepaalde vormen en voorwerpen van schoonheid. Dat was in het algemeen zo, leerlingen hebben verteld hoe woedend hij werd als ze de Zweedse

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 172 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

roman *Gösta Berling* niet hadden gelezen (hij zou er zelfs een student om hebben laten zakken, maar dat geloof ik niet). In het kader van het *Liedboek* waren er ook enkele dingen die absoluut moesten. Om een enkel voorbeeld te geven, de Middeleeuwse hymne *Dies irae* moest er absoluut instaan, anders was, zo stelde hij verbeterd vast, het boek niet af. Een algemene positie die wel eens tot kleine botsingen leidde was zijn snelle afkeer en irritatie bij liederen die zouden kunnen zweven naar Maria-verering en überhaupt bij alles wat ook maar enigszins een religieus-erotisch aspect zou kunnen hebben. De bijdrage die hij zelf leverde is sterk geestelijk en ethisch ingesteld. Zij bestaat uit elf oorspronkelijke liederen en negen vertalingen, waaronder vijf uit de kring van Blumhardt. Bijbelse theologie en ethiek, geestelijke bezieling en praktische inzet zijn daarin typerend. Zijn gezangen hebben iets strengs, hoekigs, met korte regels, staccato, helder als metaal. En toch was het juist Smelik die de vermaarde passage uit het Hooglied over de komende bruidegom omzette in een lied, maar dan wel klassiek vergeestelijkt.

Het Liedboek kwam tenslotte af. Het nam jaren en dat terecht want zulke grote zaken moeten niet overhaast geschieden. Maar daar waren ook jaren bij van praten en onderhandelen en compromissen sluiten, vooral toen de hele onderneming oecumenisch moest worden verbreed. Dat was natuurlijk prachtig maar het betekende wel dat in plaats van musische criteria nu veel meer dogmatische en traditionele maatstaven moesten meetellen. De participanten in het geheel, de Gereformeerde Kerken, de Lutherse Kerk, de Doopsgezinde Sociëteit en de

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 173 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Remonstrantse Broederschap hadden allemaal hun eigen opvattingen over schriftgetrouwheid, recht- en vrijzinnigheid, kerkelijk gebruik en meer zulke zaken en al die meningen moesten nu eenmaal gerespecteerd worden.

Smelik was daarvoor niet de geschiktste man en tenslotte gaf hij de voorzittershamer over aan ds. A.W. Lazonder, die al jaren de wijze geduldige secretaris van de Hervormde commissie was geweest. Maar het blijft een feit dat de tot standkoming van het *Liedboek voor de Kerken* in 1973 toch in de eerste plaats aan Smelik te danken was. Het was zijn vaste geloof in de diepe band tussen vorm en inhoud, tussen kunst en religie, die het maakte tot wat het was. Het werk aan het *Liedboek* was als het ware de kroon op Smeliks loopbaan. Het liep nog ver over zijn emeritaat heen. Want al in 1967 had hij zich terug getrokken, was van het Amsterdamse bovenhuis in de Van Eeghenstraat verhuisd naar een boerderij in Bergeyk in Noord-Brabant en daar kwam hij alleen nog vandaan om de werkzaamheden van het *Liedboek* te voltooien en verder vele zondagen om te preken in allerlei protestantse gemeenten, want dat deed hij graag. Maar hij had nu de tijd om zich weer te wijden aan zijn kunst en het was vooral de muziek die nu zijn volle aandacht kreeg. Hij had altijd een speciale bewondering gehad voor de liedkunst. Wolf en Mahler behoorden tot zijn meest bewonderde componisten en hij was goed bevriend met Leon Orthel. In Bergeyk begon hij met het componeren van liederen op teksten van dichters als Rilke en Nijhoff. Hij vond daarin een diepe voldoening en voorzover een leek als schrijver dezes mag oordelen (die ze hoorde zingen door de sopraan

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 174 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Margreet van Gunsteren) zijn het ook zeer geslaagde composities, die, en dat mocht men van Smelik ook verwachten, die immers een dienaar van het Woord was, alle recht deden aan de tekst.

Tot het laatste toe bleef Smelik helder en actief. Onverwacht werd hij op 14 februari 1985 getroffen door een hersenbloeding, geraakte in een coma en stierf een week later.

Hoe zal hij voortleven in de herinnering? Een strenge man, een milde man? Niet een makkelijke man, een droge en soms wat bitse humorist. Niet een man voor prietpraat en kleine gezelligheid, nee, een gedrevene, een profeet maar door zijn praktische humaniteit een erg priesterlijke. Een dominee op zijn best, een pastor die met grote tederheid mensen kon begeleiden. Een dienaar van het Heilige. Dat was zijn bezieling, ook als musicus, ook als dichter. Een dienaar van het Woord, dat volstrekt met een hoofdletter moest. Hij bleef, zoals gezegd, tot op hoge leeftijd graag preken. Toen hij drieëntachtig was schreef hij me: 'Vanmorgen en vorige week heb ik kunnen dienstdoen in de kerk, wat ik toch altijd nog als mijn bestemming zie, zo lang er nog mensen zijn die naar me willen luisteren. De bijbel werkt altijd in je door en krijgt steeds andere aspecten als je ouder wordt en als je het leven van jezelf en anderen verwonderd ervaart.'

J.W.SCHULTE NORDHOLT

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 175 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

NOTEN

In deze levensschets is de nadruk gelegd op het litteraire aspect van Smeliks leven. Een biografie in een theologisch kader zou een andere kleur moeten hebben en natuurlijk door iemand anders geschreven moeten worden. Een bibliografie van Smelik is te vinden in het boek *Ethiek als waagstuk. Opstellen aangeboden aan dr. E.L. Smelik, emeritus-hoogleraar van de Universiteit van Amsterdam*. Uitgeverij G.F. Callenbach, Nijkerk 1969. Bij zijn overlijden verschenen enkele korte artikelen over Smelik: van G.H. ter Schegget in *Woord en Dienst*, 30, maart 1985; J. Geursen en F.O. van Genneep in *In de Waagschaal*, 9 maart 1985; J.W. Schulte Nordholt in *Trouw*, 26 februari 1985; F.O. van Genneep in *Nederlands Theologisch Tijdschrift*, 39, nr.3, p.231-235. Vooral aan dat laatste voortreffelijke stuk heb ik veel ontleend, met grote dank.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 176 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Afkomstig uit: Jaarboek van de Maatschappij de Nederlandse Letterkunde te Leiden 1972-1973, pag. 222-233.

DIRK VERÈL

's-Gravenhage 27 juni 1892 – Hilversum 14 augustus 1971

Men heeft de veelzijdig getalenteerde letterkundige Dirk Verèl wel een erudiete alles-kunner en -willer genoemd, en daarin schuilt veel waars. Hoor Hendrik de Vries: 'Er is, meen ik, geen enkele der schone kunsten, of het moest al de film zijn, die hij niet, zij het als het ware in het voorbijgaan, heeft beoefend.' (Verèl's Groninger verzetsfilm voorzag in 1947 in die 'lacune'!) Hoor A. Marja: 'Men kan moeilijk een gebied aanwijzen, waarop Verèl zich niet heeft bewogen, en waarop hij geen lauweren heeft geoogst.' Hoor hemzelf in een rijmbrief, die ik enkele jaren voor zijn heengaan van hem ontving: 'Ik ben als een vakman, die van alles een prak nam.' Dat de zo rijk begaafde Verèl op het terrein onzer Maatschappij al evenzeer een singuliere, veelkantige figuur was, spreekt ook wel uit zijn candidaatstelling door P.H.Ritter jr en J.B.Charles.

'Is niet ieder mensch een samensluiting van veel mensen?' vraagt 'de Filosoof' direct al bij de aanvang van Verèl's maskerspel Een mensch (1930), dat geheel gebouwd is op deze gedachte. En al ligt het zwaartepunt van Verèl's kunst stellig in het dramatische, eerst de 'samenslui-

[Hoofdmenu](#)[Pagina 177 van 197](#)[Ga terug](#)[Beëindigen](#)

ting' van zijn vele talenten vormde de gehele mens Verèl. Inzonderheid in zijn betekenis als inspirerend mentor van jong talent, onder zijn leerlingen en in de wijdere kringen, die zich om hem vormden of waarin hij zich bewoog.

Een mensch – in wezen een zelf-analyse – 'bedoelt te geven de worsteling van elk mensch om te komen van de gespleten veelheid tot de eenheid waarin alle eigenschappen zich harmonisch ontwikkelen. Na de botsingen tussen zijn Dwaasheid en zijn Koopmanschap, zijn Wijsheid en zijn Dichterschap, tusschen Vaderliefde en zijn eigen Wil, komt deze mensch tot het inzicht, dat alleen de ware wijsheid en de kinderlijke dwaasheid voeren kunnen van de eigenliefde en het zelf-zoeken tot het verliezen van zichzelf, en tot het uiteindelijk: Dan zult gij God zien.' Ook de spelgeschiedenis van *Een mensch* is typisch Verèl :¹⁷ Hij schreef het spel, componeerde er de muziek bij; vervaardigde zelf de maskers en voerde bovendien nog de regie. Lidy van Eijsselsteijn voegde aan haar geestdriftige verslag van de opvoering geestig toe: "t Ontbrak er slechts aan dat hij zelf nog de critiek schreef ook., Hij zou er – desgevraagd – toe in staat geweest zijn. Zijn soms scherp-critische instelling richtte zich niet het minst op eigen werk.

Dirk Verèl werd op 27 juni 1892 te 's-Gravenhage geboren in een muziek- en zang-minnend gezin. Hij had een scherp en vlug verstand,

¹⁷Opvoering in Groningen door VCSB (Vrijzinnig Christelijke Studenten Bond) op 28 april 1930. Zowel de tekst als de maskers verschenen destijds te Assen in de reeks Eikeldrukken. Zie de Voornaamste Geschriften.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 178 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

werd opgeleid voor onderwijzer, behaalde al spoedig ook de acte's tekenen en Engels, studeerde daarna voor middelbaar Nederlands en wierp zich tegelijkertijd op de studie van tekenen, schilderen en muziek.

In 1920 huwde Verèl Sophie Damen, collega bij het onderwijs – hij kende haar al van de kweekschoolbanken;¹⁸ Fie werd zijn trouwe levensgezellin voor meer dan vijftig jaren.

Reeds als jong onderwijzer te Haarlem treffen we Dirk Verèl (blijkens zijn nagelaten papieren) naast zijn dagelijkse werk artistiek actief aan als koördirecteur.¹⁹ Dan is het ook, dat zijn toneeltalent zich baanbreekt: Op een avondwandeling in de Haarlemmerhout ziet hij opeens de figuur van Herodes gedramatiseerd voor zich. In 1921 komt de eerste versie van dit, zijn eerste, spel gereed. Tien jaar later zal zijn *Herodes* in de Haagsche Kunstkring opgevoerd worden.²⁰

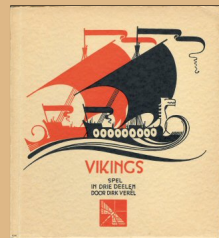
Een eerste grote wending in Verèl's carrière vormt zijn benoeming (in 1922) tot leraar Nederlands (met als bijvakken tekenen en theorie muziek en zang aan de Kweekschool met den Bijbel te Groningen. Verèl's leraarschap blijkt een verrassing. Zijn originele, 'vulcanische' persoonlijkheid pakte de kwekelingen van stond af aan. De nieuwere dichtkunst, waar men op deze school tot dan nog lang niet aan toe was

¹⁸Christelijke Kweekschool te 's-Gravenhage

¹⁹Schoten's Christelijk Gemengd Koor. Dit blijkt uit het programma van de uitvoering van december 1919 in de Julianakerk aldaar

²⁰Op 13 februari 1931 door de toneelvereniging KEAN (Kunst en Anders Niets!), in samenwerking met de Bond van Nederlandsche Tooneelchrijvers

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 179 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

gekomen, wordt opeens levende werkelijkheid. Hij zal er vijftientig jaar leraren en talloze kwekelingen voor hun leven 'n brok (zij het somwijlen een barok brok) musische vorming meegeven.

Niet tevreden met wat de bestaande leerboeken bieden, schrijft hij zijn eigen spraakkunst: *Taalbegrip*.²¹ Taalverschijnselen zullen hem blijven boeien.²² Het Nederlands is hem 'res sacra'. Slecht taalgebruik bestrijdt hij fel.

Ook in Groningen is Verèl's vrije tijd weldra niet minder gevuld dan zijn leraarsbestaan' Hij krijgt er contact met De Ploeg en De Regenboog, met welke hij exposeert; steekt naar eigen getuigenis veel op van Jan Wiegers en George Martens. Experimenteert zelf met droge naald in celluloid. In het huis der Verèl's – aanvankelijk in Eelderwolde,²³ later in de Groninger Herestraat, dan in Haren-verzamelt zich een groep jonge kunstbeoefenaars van diverse pluimage. Als ster van de eerste grootte Hendrik de Vries. Voorts onder meer Geert Kazemier, Ido Keekstra, Halbo Kool, Reinold Kuipers, Sjoerd Leiker, Martin Leopold, Bert Nuver, Ab Visser. Een inspirerend milieu, door nestor Herman Poort schertsend 'de litteraire salon van de heer Verèl' genoemd.²⁴ In

²¹Te Groningen bij P.Noordhoff, 1928

²²Nog in 1942 publiceerde hij een drietal taalkundige artikelen (mededeling van J. Geel)

²³Deels als voortzetting van de artistieke avonden op Den Enck aldaar. Zie mijn *Educatie in drukinkt*, Assen 1958

²⁴De faam ervan bereikte ook het westen des lands – wat zeldzaam is –, en bracht bijvoorbeeld P.H.Ritter jr. tot een bezoek aan Groningen om eens een avond aanwe-

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 180 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

zijn Herestraat-tijd redigeert Dirk Verèl enige tijd het 'algemeen literair maandblad' Het Venster.²⁵ Mederedacteuren: Jan H. Eekhout, Bert Nuver, Mees Valentijn en Hendrik de Vries. Onder de medewerkers uit die periode van Het Venster vindt men Mien Proost, Garmit Stuiveling, Simon Vestdijk, Theun de Vries. Godfried Bomans treedt er met Dirk Verèl in het krijt over de 'Baudelaire- en Verlaine-achtige berustend-droefgeestige levensopvatting der Venster-dichters.'²⁶

In 1936 wordt Het Venster gestaakt. Bij de kortstondige opvolger De litteraire Revue treedt Verèl alleen als mede-redacteur op.²⁷ Van zijn spaarzame eigen gedichten hebben verzen als Het schaakspel en De nacht duurzame waarde.²⁸

zig te zijn in de 'Literaire Salon, van Verèl. Uit dit contact ontstond later (suggestie van Ritter) het spel Eén dag minister, opgevoerd in Haren bij het veertigjarig regeringsjubileum van Koningin Wilhelmina

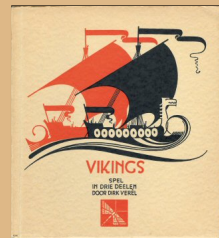
²⁵Dit letterkundige periodiek, in 1931 te Asten (N.Br.) opgericht door Louis de Bourbon, Jan Gin, Huub van Grinten en Man Arnet, waarover (blijkens mededeling van het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum) geen aparte studie bestaat, beoogde 'Een maandelijksche bundeling te leveren van verzen en proza, waarbij het eerste en eenige criterium aanvaardbaarheid is: het literair-goede. Hierbij kan in bepaalde gevallen die ethische en religieuze aanvaardbaarheid die men van alle menselijke handelingen eischen mag, regulatieve kracht hebben. Verdere bijgedachten op sociaal, politiek, of ook religieus-polemisch gebied: geen

²⁶Het Venster, oct.-nov. 1935

²⁷Te Vlissingen, bij F.van de Velde jr., 1937

²⁸Respectievelijk opgenomen in Verèl's De eenzame winst (Assen 1931) en Litteraire Revue 1 :3, maart 1937. Het laatste gedicht van tevoren al opgenomen in Den koperen Enck, 1936

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 181 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

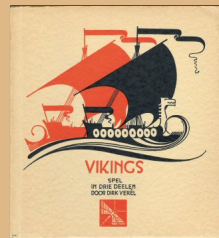
Meer dan de dichtkunst echter houdt de dramatische kunst Dirk Verèl bezig. De betekenis van zijn toneelschrijverschap ligt niet alleen in wat Verèl bracht – er is veel opmerkelijks bij –, maar ook in het feit, dat hij als diep-gelovig mens in destijds van het toneel afgekeerde reformatorische kringen met overtuiging voor de dramatische kunst opgekomen is. En door zijn geestdrift, en door wat hij bracht, vooral bij voordracht van eigen werk, bewerkstelligde hij een doorbraak van ruimer inzicht. Fel was zijn verzet tegen de culturele taboe van een verstarde traditie, die toneel zonder onderscheid 'nog als duivelswerk beschouwde'. Zijn vurig betoeg: 'Het toneel is ook van ons !'

Verèl's eigen toneelproductie is ook alweer van een opmerkelijke verscheidenheid. Ik noemde reeds het maskerspel *Een mens* (opvoering Groningen 1930) en het bijbels spel *Herodes* (opvoering Den Haag 1931). In 1933 werd zijn openluchtspel *Vikings* in het Stadspark te Groningen gepresenteerd onder regie van Rut Hofman, met medewerking van de GOV.²⁹ Als nieuw 'toneelspel naar een bijbels gegeven' bracht hij *Hadassa* (opgevoerd in de Stadsschouwburg te Groningen door het Groningsch Studententoneel Gezelschap NOZWZ;³⁰ heropvoering t.g.v. het Nederlandse Philologen Congres 1935). Daar tussendoor bracht Verèl (in 1932 nog onder het pseudoniem D.van Noord)

²⁹In 1936 in druk verschenen als nummer 196 van de Libellen-reeks (Baarn, Bosch & Keuning); Rut Hofman: lange tijd een der prominenten van het Groninger schouwburgleven; GOV: Groninger Orkest Vereniging, thans Noordelijk Philharmonisch Orkest

³⁰NOZWZ: Neemt Ons Zoals We Zijn

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 182 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

een reeks van blijspelen, deels geschreven voor de studenten van Vera, de Groninger afdeling der SSR,³¹ of voor Lodes, de vereniging van leerlingen der Meisjes-HBS te Groningen. Voor Vera ontwierp hij ook het schimmenspel *Het land van Kokanje*. Ook de padvinders klopten niet tevergeefs bij hem aan. In 1936 bracht de Groninger Toneelvereniging Joost van den Vondel voorts (in de Stadsschouwburg) zijn *De jeugd zoekt werk* onder regie van Rut Hofman.³² Als 'dialog met spreekkoor' publiceerde hij in het laatst der dertiger jaren zijn *Naar het licht*.³³ Van de Bond van Nederlandse Toneelschrijvers was Dirk Verèl een actief lid. Bij herhaling trad hij daar op als voordrager van eigen werk. Toen deze Bond zich onder de bezetting in de Kultuurkamer deed opnemen, bedankte hij echter onmiddellijk als lid.

Onder Verèl's dramatische werk neemt zijn schimmenspel en declamatorium van Boutens, *Beatrijs* een bijzondere plaats in. In Verèl's nagelaten papieren vond ik daarover de doorslag van een brief, waarin wij onze erudiete alles-kunner en -willer in volle actie getekend vinden :³⁴

'Toen ik in 1922 als leraar Nederlands aan de Kweekschool in Groningen kwam . . . was er, mede door de uitsluitend grammaticale exameneisen, een ontstellende achterstand op letterkundig terrein.

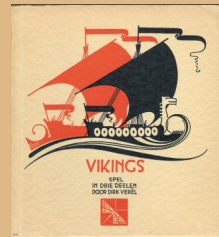
³¹SSR: Societas Studiosorum Reformatorum

³²Naar het Amerikaans bewerkt

³³Libellen-reeks, 1939

³⁴Antwoord op een vraag om informatie van de Boutens-experte mevrouw C.C.van Lier-Schmidt Ernsthause, Scheveningen

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 183 van 197](#)

[Ga terug](#)

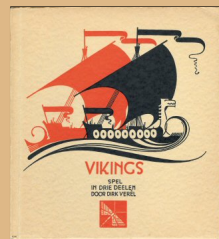
[Beëindigen](#)

'Als eerste werken heb ik op mijn programma genomen het toneelspel van Herman Middendorp *Mara* (in die Protestantse kringen, waartoe mijn leerlingen behoorden werd alles wat met toneel te maken had, nog beschouwd als 'duivelswerk') en de *Beatrys* van Boutens. Omdat toen juist geen uitgave verkrijgbaar was, was ik wel genooddaakt het hele werk op handgeschreven (!!) stencils te zetten, die een voor een af te drukken en zo alle leerlingen van een 'boekje' te voorzien....

'Ik weet niet meer, wanneer het plan, om daar muziek bij te schrijven ontstond; ik vermoed in '23 of '24. Ik herinner me wel, dat eerst de schimmen ontstonden. In een houtzagerij heb ik die allemaal gezaagd uit triplex. Dat was een hele uitrekenarij, want ook de gestyleerde nonnen bestonden uit veel onderdelen. De armen bewogen in schouder en elleboog; de voorkant van de rok bewoog om het lopen te suggereren; de achterkant van de rok bestond uit drie delen die langs elkaar schoven om het knielen mogelijk te maken; de wijde mouwen bestonden uit vijf stukjes, die bij bewegen van de arm in plooiën neervielen; het paard van de ridder had vier los van elkaar bewegende benen. Alles 'n heel gepruts.

'De oorspronkelijke opzet was: een vertoning voor de leerlingen van Kweekschool en Gymnasium op hun "feestavond". De muziek was eerst ook zeer eenvoudig, uit te voeren door leerlingen. Dat is ook gebeurd. Wekenlange voorbereiding, want het hanteren van de poppen vraagt nog al wat. De spelers namen ze mee naar huis, om daar te kunnen oefenen. De spreekstem kwam van achter het scherm. In de

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 184 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

donkere zaal was dus alleen de verlichte rechthoek te zien, waarlangs de schimmen schoven, als doorlopende illustratie van de tekst. Voor de wisseling van "decor," was er een schuifgordijn voor het scherm.

'Ik had toen, naar ik meen, 10 spelers (leerlingen van ± 17 jaar). Daarbij natuurlijk "de muziek", en een voor het gordijn en 'n paar voor licht en donker.

'Na dit alles kwam pas het plan dit geheel "blijvend,, te maken. De definitieve partituur ontstond, en toen stelden enkele leden van het Gronings orkest mij voor, daarvan, met medewerking van de declamator Bert Nuver (Nu Mr.B.Nuver in Amstelveen) werk te maken. Er waren drie ree petities van ruim twee uur nodig voor de zaak "zat". Toen kreeg ik van prof. Overdiep een nacht lang de beschikking over zijn laboratorium, waar "glasplaten" konden worden gesneden. (De band-recorder bestond helaas nog niet.) We hebben inderdaad daar van het hele werk opnamen gemaakt op die glasplaten (die helaas een zeer beperkte levensduur hebben; na zo'n zes keer draaien waren ze versleten).

'Toen werd het tijd Boutens er in te kennen. Ik ging hem dus in Den Haag opzoeken, ik kende hem al van vroegere ontmoetingen, en na een uitvoerige bespreking gaf hij "graag" zijn toestemming. Buiten mijn medeweten is Bert Nuver er mee naar de AVRO gegaan, en tot mijn verrassing kreeg ik het verzoek de muziek op te sturen, opdat er, met eigen orkest onder leiding van Louis Schmidt, een uitzending als "declamatorium" van kon plaats vinden. Natuurlijk weer eerst naar Boutens.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 185 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Hoewel hij zich maar moeilijk het klankgeheel kon voorstellen, ging hij toch accoord met dit experiment. Dat was, meen ik, in 1928,³⁵

'Ik heb erg van die uitzending genoten, en ze bezorgde mij een heel plezierig telefoontje van Kor Kuiler, de componist en toenmalig dirigent van het Gronings Orkest. En de volgende dag een briefje van Boutens, waaruit ik opmaakte, dat hij heel content was over die uitzending.

'De zaak is toen opgeborgen, ook al om de moeilijke voorbereiding, tot mijn leerlingen mij, op de afscheidsavond, die mij in 1947 werd aangeboden, verrasten met een volledige opvoering.'

Dit incidentele radio-contact met de AVRO zou eerst 'n kleine twintig jaar later (na de tweede wereldoorlog) gevolgd worden door een duurzaam verband met de NCRV.

Maar eerst zou de oorlog zelve (en Verèl's eigen illegale activiteiten, die ook hem niet aan Nazi-gevangenschap deden ontkomen)³⁶ in 1947

³⁵Mr.Bert Nuver meent (desgevraagd): 1932 of daaromtrent. Het mij ter beschikking staande programmabladd met Bert Nuver's toelichting (kennelijk uit de Avrobode afkomstig) vermeldt jaar, noch dag noch pagina. 'De uitvoering', 70 herinnert zich mr.Nuver, 'had plaats (nog aan de Oude Enghweg in Hilversum, waar Guus Weitzel zelf opendeed als je aanbelde!) met Pierre Palla, Boris Lenski, Louis Schmidt e.a. als ensemble. Sneu voor de G.O.V.'ers

³⁶Kort na de overval op het gemeentehuis van Haren (23 juli 1943). Voornaamste beschuldiging (oh, Socrates!): 'Zijn invloed op jonge mensen., Bij de bevrijding kwam Verèl te voorschijn als leider van de BS (Binnenlandse Strijdkrachten) in Haren

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 186 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

zijn neerslag vinden in de historische verzetsfilm der GOIW: *Verzet*.³⁷ Scenario en regie: Dirk Verèl. Camera en montage: C.R.Tiddens. Een film, geheel door Groninger amateurs gespeeld en opgenomen. Premièrè: 6 november 1947 in het Luxor Theater te Groningen. De gezamenlijke opvoeringen zouden voor de Stichting 1940-1945 een aanzienlijk bedrag opleveren.

In datzelfde jaar 1947 wordt Dirk Verèl door de NCRV aangezocht om als hoorspelleider op te treden voor deze omroep, die zich tot dan niet op dit terrein gewaagd had. Een moeilijke beslissing, maar als uitdaging een kolfje naar de hand voor deze voorvechter van het Protestants Christelijke toneel!

Ten tweeden male zien wij hem nu in orthodox-protestantse kring pionierswerk verrichten, – als dramaturg en als regisseur. 'Toneel is roeping' zegt hij in een vraaggesprek dat Lidy van Eijsselsteijn voor Trouw met hem voerde bij zijn overgang van Haren naar Hilversum. En dat was het voor hem. Een van zijn grootste verdiensten is, dat hij voor de toenmalige NCRV-wereld het eigen hoorspel gemaakt heeft. Als ontspanning, zeker, maar vooral ook als getuigenis van eigen religieuze en culturele waarden.

Intussen ziet hij in deze overgangstijd nog kans op verzoek van een verwante, jubilerende jeugdorganisatie het toneelspel *Djoeke Hilberts*

³⁷GOIW: Groninger Oud-Illegale Werkers

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 187 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

te schrijven,³⁸ een spel dat door zijn vele opvoeringen in gereformeerde kerken, toonde dat een kentering in de gevoelens ten aanzien van het toneel bezig is zich hier te voltrekken.

Voor 't overige zal Verèl zich in de kleine tien NCRV-jaren met de volle inzet van zijn persoon geven aan de opbouw van de nieuwe hoorspelafdeling. Door er zelf stukken voor te schrijven als *De Kracht van het land bestaat* (Vrede van Munster), *Het oude en het nieuwe Orgel*, *Kerstspel*, *Hoop* (in samenwerking met David Macdonald), *Herodes*. Maar vooral door Nederlandse auteurs tot het schrijven van hoorspelen te inspireren. Hij spaart moeite noch tijd voor besprekingen aler ze aan 't werk gaan, en bereikt met nieuwe auteurs soms verrassende resultaten. Verèl is van de aanvang af een voorvechter van het Nederlandse hoorspel.³⁹

Nederlands... ook naar de inhoud. Piet Beishuizen schreef er destijds in *Het Parool*, in zijn *Luisteraars Logboek* van: 'De naoorlogse mentaliteit van de NCRV verschilt hemelsbreed van de vooroorlogse... Het eerst na de oorlog bij de NCRV begonnen luisterspelwerk leidt tot ronduit verheugende oorspronkelijkheid. Voor welke omroepvereniging zijn verhoudingsgewijze zoveel Nederlandse auteurs voor het leveren van luisterspelen werkzaam? Gaat de NCRV niet een serie van drie

³⁸Dramatisering van mijn sociologische studie over het schisma in de Drentse dorpsgemeenschap en de Van Raalte-trek van 1847: Drenthe in Michigan (Assen 1948). Djoeke Hilberts verscheen te Steenwijk bij Logtmeier in druk (zonder jaar)

³⁹Of de NCRV-slogan 'de omroep die zoveel Nederlands in zijn programma doet, hier zijn oorsprong vindt?

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 188 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

spelen geven over het leven van Rembrandt, een spel over het leven van een zeekapitein, een gedramatiseerde behandeling van de Birma-spoorwegtragedie in de tweede wereldoorlog? Typisch Nederlandse onderwerpen, waarvoor men de moeite heeft genomen er doelbewust naar te zoeken, zoals elders in de omroepwereld nog wel eens een tekort aan deze moeite, een te snel grijpen naar luisterspelvertalingen en bewerking van films te constateren vallen.'

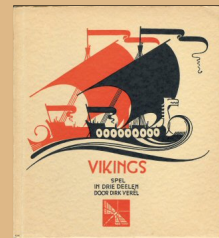
Daarbij bracht Verèl soms onvergetelijke vondsten. Zo in het spel *De Moeder van een volk*, in de episode Mei 1940. Op de radiomededeling van het vertrek van Regering en Koningin naar Engeland volgen daarin kreten als "n Ramp ? Verraad !" met dan als weerwoord: 'Dat is geen vrouw, die d'r kinderen in de steek laat, - dat is een moeder, die voor ze uit werken gaat. Zo is 't.'

Nederlandse hoorspelen dus. Kommer Kleyn, Nederland's eerste hoorspelleider (AVRO 1929), kunstzinnig schepper van het Hilversumse hoorspel,⁴⁰ getuigde onlangs nog over Dirk Verèl en zijn werk:

'Verèl had zeker gedurende de tien jaren van zijn werkzaamheid als regisseur een voor minstens 90% Nederlands repertoire. (Ruw geschat zou ik zeggen, dat 30% van de door mij uitgebrachte spelen van Neder-

⁴⁰Naast Willem van Cappellen (Vara) de vader van Ome Keesje. Zie Rob Geraerds, *De spelleiding heeft...* Kommer Kleyn. Een kwarteeuw hoorspel in Nederland, Hoorn, U.M. West-Friesland, [1954]. Wordt het, bij dit zo vluchtige medium, niet hoog tijd voor een nieuwe, voortgezette geschiedenis van het hoorspel in ons land? Van hoor- en beeldspel (de term beeldspel dank ik aan mr.W.R.H.Koops)

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 189 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

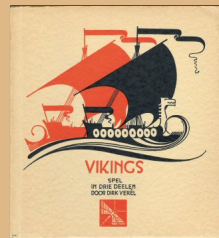
landse oorsprong was.) Hij was een bewogen mens en ijverde voor het Nederlandse hoorspel. In gesprekken met schrijvers zei hij b.v. "Als je een plot hebt, maak er dan eens geen boek van, maar een hoorspel,'. Het eerste door hem uitgezonden hoorspel was dan ook natuurlijk van een Nederlands auteur: Risseeuw (ik meen J.P.) en getiteld *Landverhuizers*. Hij was een zeer aimabel mens, zeer gewaardeerd door de NCRV en zeer gezien bij zijn collega's en spelers. Hij benaderde zijn spelers psychologisch en met een zekere takt. 'n Krachtfiguur was hij niet; hij drukte als zodanig in zijn regie niet zijn stempel op de te spelen rol, maar liet de acteurs dikwijls volledig vrij, liet hen gaan. Dat kan in zekere zin negatief zijn, maar hier had het een positieve kant, want hij bereikte daardoor dikwijls levendige uitzendingen. In het begin dreef hij dus wel wat op de kennis en deskundigheid van zijn acteurs. Hij benaderde deze op 'n prettige wijze en gaf vooral ook jongere spelers en speelsters een kans. Waarschijnlijk trok de jongere generatie hem zo sterk aan, omdat dan zijn oude leraarschap naar boven kon komen en hij als 't ware docerend kon optreden. Hij was een tegenstander van het gebruik maken van muziek bij wijze van overgang van de ene scène in de andere ⁴¹ (deze overgang moest volgens hem logisch en duidelijke zijn voorbereid – waar hij gelijk in had!) en lof ter ondersteuning van de handeling. 'n Dood enkele maal maakte hij gebruik van muziek, maar dan moest het wel absoluut functioneel zijn.'⁴²

Tot zover Kommer Kleyn.

⁴¹De zogenaamde 'witjes, van Verèl

⁴²In een brief van 10 februari 1973 aan schrijver dezes

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 190 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

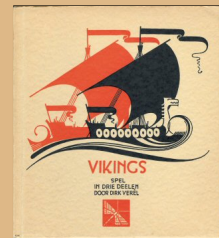
Verèl vond zijn hoorspelschrijvers vooral in de door hem opgerichte en gepresideerde Bond van Christelijke Kunstenaars, die hem later tot erevoorzitter zou benoemen. In het geheel zijn het, naar verluidt, meer dan 250 Nederlandse stukken, die hij voor de NCRV gebracht heeft.

Wat Verèl aanvankelijk alleen deed – later samen met regisseur Wim Paauw – werd na zijn afscheid van de NCRV al gauw het werk van vier tot vijf man. Na zijn afscheid . . . ja – wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd, nog in de kracht van zijn scheppingsdrang. Menigeen stelde de vraag of dit – op het hoogtepunt van zijn kunnen, nu wel moest . . . Verèl zelf bij zijn afscheid: 'Het is moeilijk te accepteren, dat ik uit het werkproces gehaald zal worden, en hier niet meer nodig zal zijn.' De betiteling van hoorspel-pionier verwierp hij verre. Wel was hij er zich van bewust de 'traditionele theater-afkeer' in eigen kring omgezet te hebben in een positieve belangstelling voor een eigen NCRV-geluid ook hier. Hoog stelde hij zijn eisen voor het Protestantse hoorspel: Het moet getuigen van zuiver individueel denken, het moet passen in het Protestantse levensbeeld; – een eigen klank, stijl en waarde hebben. 'Wat auteurs wel beschouwen als een Protestants hoorspel maakte me soms wanhopig ... Vooral de "vrome praat", waarop ze me tracteerden, heeft meters schrapwerk gekost.'

Zijn laatste creatie was een hoorspelbewerking van Vondel's *Lucifer*, waarvoor Simon Pluister de muziek componeerde.

Zijn opvolger werd Johan Bodegraven.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 191 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

De gepensioneerde Dirk Verèl hervond zijn rust vooral in de weer ter hand genomen schilderkunst. De figuur van de 'Dwaas' bleef daarbij de man, die zijn gehele leven lang raillerend dwaasheden en wijsheden in een soms wonderlijke mengeling rondstrooide, boeien. Tot vrienden geworden oud-leerlingen zetten zich nog graag – naar het woord van een hunner – 'aan de voeten van de meester'. Na zijn dood zijn zij zich bij Moeder Verèl thuis blijven voelen.

De eigen stemming in zijn nadagen vindt men wellicht het best verwoord in Dirk Verèl's gedicht *Het schaakspel*:

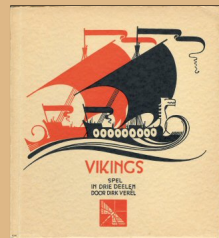
Ik geef het spel gewonnen, Heer, aan U;
Uw torens en Uw paarden rukken dreigend aan;
Gij weet wel, Heer, dat ik, - Uw zetten zijn te sterk;
Mijn spel wanhopig vast zie staan.

Gij hebt mij niet in enen slag verslagen,
Ik mocht U tonen wat ik kon;
Er was Uw glimlach slechts, toen Gij mij zaagt geloven,
Dat ik van U de sterke stukken won.

Gij woudt mij zelfs niet alles doen verliezen,
Gij weest mij op de fouten die ik maak,
En uit dit tijdelijk spel van dit kort tijdelijk leven,
Dwongt Gij tot 'Eeuwig Schaak'.

HENK PRAKKE

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 192 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Meppen-Zweeloo (Dr.), juli 1973

VOORNAAMSTE GESCHRIFTEN

In druk verschenen

Een mensch. Spel in drie deelen. Ogedragen aan my'n vriend Hans de Bock. Heemstede-Groningen 1922-1923.

Taalbegrip. Nederlandsche spraakkunst voor kweekscholen (afd. A en B). Groningen, P. Noordhoff, 1928.

Vragen bij Taalbegrip. Repetitie van de Nederlandsche spraakkunst by de hoofdak-testudie. Groningen, P.Noordhoff, 1929.

Maskers. Assen, Van Gorcum & Comp., 1928 (reeks Eikeldrukken).

André Gide, De terugkeer van den verloren zoon. Vertaald door F. J.de Jong. *Masker-ontwerp van Dirk Verèl.* Assen, Van Gorcum & Comp., 1928.

Een mensch. Maskerspel. Assen, Van Gorcum & Comp., 1930 (reeks Eikeldrukken).

De eenzame winst. Verzen. Assen, Van Gorcum & Comp., 1931 (reeks Eikeldrukken).

Na tien jaar. Bond van Nederlandsche tooneelschrijvers 1923-1933. Geschreven over of door Willem Bilderdijk, Esther de Boer-van R.k, E.G.van Bolhuis [. . .]
Dirk Verèl [. . .] Marie C. van Zeggelen, enz., Delft, G.Niessen, 1934.

J.D. van Calcar, Job. Bijbels lekespel van strijd en bevrijding. Met masker van Dirk Verèl. Assen, Van Gorcum & Comp., 1934.

Vikings. Spel in drie deelen. Baarn, Bosch & Keuning, 1936 (Libellen-serie 196).

Iets over het lekespel in Branding 4:3, April 1936.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 193 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Naar het licht. Dialoog met spreekkoor. Baarn, Bosch & Keuning, 1939 (Libellen-serie 357)

Geheime schuilplaats. 'n bedrijf over het tijdsbedrijf. Groningen, Heykens & Zonen, 1946.

Djoeke Hilberts. Toneelspel in drie delen. Steenwijk, Logtmeier's Uitg., 1948.

De Heilige (Vrije Bladen 11:25).

Toneel

Knowledge. A play of nonsense and a little wisdom. In three acts. Haarlem, 1918 (handschrift).

Het spel van Floris ende Blancefloer. Toneelspel naar het Middeleeuws verhaal van Diederic van Assenede. In de negende maand der bezetting. 1941 (typoscript).

Charlotte van Bourbon. Toneelspel in drie bedrijven, 1948 (typoscript).

Na vijftig jaar. Spel van verleden naar toekomst. 1959 (stencil; ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van het CNV).

Amelie. Blijspel in drie bedrijven. z. j. (typoscript).

Het zal verdraaglijker zijn. . . Spel voor Kerstfeest. z. j. (typoscript).

De vader. Spel in een bedrijf. z. j. (typoscript).

Ministers gevraagd. Spel in vijf bedrijven. z.j. (stencil; naar gegeven van P.H.Ritter jr.).

Hadassa. Tooneelspel in vijf bedrijven. z. j. (typoscript).

Fritsz Hochwalder. De Heer van Donadieu. Toneelspel in drie bedrijven. Bewerking Dirk Verèl. Drie delen. z.j.

Openluchtspelen

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 194 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Groter dan koningen. Openluchtspel 6 juni 1949 (stencil).

Hoorspelen

De jeugd maakt werk. Hoorspel in drie delen naar een gegeven van Hubert Griffith. 1948 (drie delen in een band; stencil NRU).

De moeder van een volk. Ontwerp voor een jubileumhoorspel. 1948 (typoscript).

De vrede van Munster. Hoorspel. 1948 (stencil NRU).

Mara. Spel in verzen van Herman Middendorp. Voor de microfoon bewerkt door Dirk Verèl. 1948 (stencil NRU).

Een wensdroom geeft geen dividend. Engelse tekst van Charles Hutton. Nederlandse bewerking. Hoorspel. 1949 (stencil NRU).

De ivoren deur door A.A.Milne. Hoorspel naar het gelyknamige boek. Toneelspel van A.A. Milne. Bewerking Dirk Verèl. 1949 (twee delen in een band; stencil NRU).

Het oude en bet nieuwe orgel. Hoorspel naar een verhaal van J. J. Cremer. 1952 (stencil NRU).

Dossier 333. Hoorspel. Naar de gelijknamige roman van B. Nijenhuis. 1955. (drie delen in een band; stencil NRU)

Lucifer. Een treurspel van Joost van den Vondel. Tot hoorspel bewerkt. 1957 (stencil NRU).

De laatste dag. Hoorspel. 1958 (stencil NRU).

De stille overwinning. Een hoorspel naar de roman van Ruth Feiner. 1958. (stencil NRU).

Moeilkheden by de NV 'Constructie,. Hoorspel. 1958. (stencil NRU).

Herodes. Hoorspel omstreeks Pasen 1955. 1959. (stencil NRU).

Morgen zie ik je weer. Het levensverhaal van Peter Marshall. Een tweedelig hoor-

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 195 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

spel naar film en boek onder dezelfde titel. 1960. (stencil NRU).

Deo Volente. Een oorspronkelk hoorspel. 1949 (met Menno de Munck; stencil NRU).

Hoop. Een fantasie. Hoorspel. 1951. (met David Macdonald; stencil NRU).

De Heer Hora, organist. Televisiespel. Naar een novelle van J. J.Cremer. z. j. (typoscript).

Film

Verzet. Film van het Noordelijk Verzet. 1947 (vervaardigd voor de Stichting 1940-1945).

Muziek

P.C.Boutens, Beatrijs. Declamatorium. Schimmen en muziek Dirk Verèl. z. j. (piano-uitreksel en diverse partijen in map; band met schimmen en muziek; twee delen).

Tal van andere composities.

Schoolradio

Vondel, de prins onzer dichters. Schoolradio met beeldprojectie. 1961 (stencil NRU).

Carel Fabritius. Een leerling van Rembrandt. Schoolradioles. 1963 (stencil NRU).

De lepel in de brijpot. Schoolradio met beeldprojectie. 1964 (stencil NCRV).

Eet smakelijk . . . ! Schoolradio met beeldprojectie. 1964 (stencil NCRV).

Bijdragen in De Litteraire Revue; Algemeen maandblad voor Dicht en Prozakunst;

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

[Pagina 196 van 197](#)

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)

Het Venster, Algemeen Litterair Maandblad.

De bovenstaande bibliografie is niet uitputtend. Ze werd gebaseerd op de geestelijke nalatenschap van Dirk Verèl, zoals deze door diens weduwe afgestaan werd aan de Bibliotheek der Rijksuniversiteit te Groningen. In herinnering (en deels ook in persknipsels en programma's) leven nog andere titels van toneelwerk voort (onder meer toneelstukken onder Verèl's pseudoniem D.van Noord). In de Groninger UB-collectie bevinden zich voorts nog gedichten, proza en teksten van voordrachten in handschrift (onder meer een toespraak-uit 1936-voor het Bilderdijk-Genootschap te Den Haag: *Bilderdijk als dichter*).

Voor de ondervonden medewerking moge ik ten slotte mijn hartelijke dank betuigen aan de Bibliothecaris der Universiteitsbibliotheek, mr.W.R.H.Koops, en diens staf. Het zou toe te juichen zijn wanneer, in het voetspoor van mevrouw Verèl, meer bouwstoffen voor een nog altijd niet geschreven geschiedenis van Noordelijk artistiek leven aan de Groninger Universiteitsbibliotheek zouden worden toevertrouwd.

[Terug naar Libellen 4 op 1](#)

[Terug naar Libellen 1 op 1](#)

[Hoofdmenu](#)

Pagina 197 van 197

[Ga terug](#)

[Beëindigen](#)